

ISSN 2078-7782

***Теорія
і практика***

управління соціальними системами

***ФІЛОСОФІЯ
ПСИХОЛОГІЯ
ПЕДАГОГІКА
СОЦІОЛОГІЯ***

2'2018

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ:
філософія, психологія, педагогіка, соціологія**
Щоквартальний науково-практичний журнал 2'2018
Видання засновано 2000 р.

Головний редактор:
Романовський О.Г., член-кор. НАПН, д-р пед. наук
Координаційна рада:
Сокол Є. І., член-кор. НАПН України, д-р техн. наук (заст.гол.ред.)
Товажнянський Л.Л., Почесний акад. НАПН України, д-р техн. наук (заст. голови)
Андрущенко В.П., акад. НАПН України, д-р філос. наук
Биков В.Ю., акад. НАПН України, д-р техн. наук
Луговий В.І., акад. НАПН України, д-р пед. наук
Масирова Р.Р., акад. МАНПО, д-р пед. наук (Казахстан)
Прокопенко І.Ф., акад. НАПН України, д-р пед. наук
Бабасв В.М., д-р наук з держ. управління
Гардоцька Т., хабілітований д-р наук (Польща)
Гліаш Н., д-р техн. наук, (Румунія)
Коваленко О.Е., д-р пед. наук
Копитов Р.А., д-р інж. наук (Латвія)
Левовицький Т., д-р пед. наук (Польща)
Олав Аадна, д-р екон. наук (Естонія)
Сєппо Холтга, д-р наук (Фінляндія)

Держвидання
Свідоцтво: **КВ №5212**
від **18.06.2001 р.**

Засновники видання:
Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”,
Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди,
Українська інженерно-педагогічна академія

Видається за рішеннями
Вчених рад, протоколи:
НТУ „ХПІ” № 4 від 04.05.2018;
ХНПУ ім.Г.С.Сковороди № 4 від 29.05.2018;
УІПА № 10 від 31.05.2018

З М І С Т

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

<i>Резнік С., Дяченко Л.</i> Сутність та структурні компоненти науково-дослідницької компетентності майбутніх техніків-технологів легкої промисловості.....	3
<i>Книш А.</i> Застосування методів коучингового підходу при викладанні дисципліни "Математичні методи в психології".....	18
<i>Ільєнко О.</i> Зміст науково-методичної системи формування конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки та етапи її реалізації.....	28

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ

<i>Романовська О.</i> Формування креативності майбутніх психологів у закладах вищої освіти.....	38
<i>Черкашин А., Грицаєнко Т.</i> Психологічні особливості соціальної адаптації студентів перших курсів вищих навчальних закладів.....	47
<i>Гура Т., Фурманець Б.</i> Формування особистісного потенціалу студентів технічного університету.....	55

ФІЛОСОФСЬКІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

<i>Ponomarev O., Kvasnyk O., Chala Yu.</i> Philosophical and anthropological bases of the leadership's phenomena.....	65
<i>Черемський М.</i> Толерантність освітнього середовища як умова творчого самовираження особистості.....	75

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ І ЗАСОБИ НАВЧАННЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

<i>Кочанов Е., Зміївський Г.</i> Упровадження геоінформаційних технологій у процес дистанційного навчання тактичним (тактико-спеціальним) дисциплінам.....	83
<i>Демідова Ю., Шахова Г.</i> Удосконалення викладання природничо-наукових дисциплін у студентів психологів.....	93

Вимоги до статей.....	100
------------------------------	------------

Редакційна колегія: Мороз В.М., д-р наук з держ. управління (<i>відповідальний секретар</i>) Бех І.Д., академік НАПН України, д-р психол. наук Большакова А.М., д-р психол. наук Гордієнко-Митрофанова І.В., д-р психол. наук Дольська О.О., д-р філос. наук Ігнатюк О.А., д-р пед. наук Іонова О.М., д-р пед. наук Квасник О.В., канд. пед.наук Кузнєцов М.А., д-р психол. наук Золотухіна С.Т. д.пед.наук Култаєва М.Д., д-р філос. наук Лозовой В.О., д-р філос. наук Ничкало Н.Г., академік НАПН України, д-р пед. наук Пономарьов О.С., канд. техн. наук Радіонова І.О., д-р філос. наук Рибалка В.В., д-р психол. наук Семенова А.В. д-р пед.наук Сисюєва С.О., акад. НАПН України, д-р пед. наук Тараросв Я.В., д-р філос. наук Хомуленко Т.Б., д-р психол. наук Штефан Л.А. д-р пед. наук Телефон: (057) 70-04-025, телефакс (057) 70-76-371. E-mail: romanovskiyy_a_khpi@ukr.net	C O N T E N T S ORGANIZATIONAL PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS <i>Reznik S., Djachenko L.</i> The essence and structural components of scientific and research competency in future light industry engineers..... 3 <i>Knysh A.</i> Application of coaching methods at teaching discipline "Mathematical methods in psychology"..... 18 <i>Iliencko O.</i> Content of the scientific and methodical system for training of a competitive professional of municipal economy and the stages of its implementation..... 28 PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION AND ITS CONTENT <i>Romanovska O.</i> Formation of creativity future psychologists in higher education institutions..... 38 <i>Cherkashin A., Hrytsayenko T.</i> Psychological features of social adaptation of students of the first courses of higher educational institutions..... 47 <i>Hura T., Furmanets B.</i> Forming personality potential in technical university students..... 55 PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PARADIGM OF MODERN EDUCATION GUESTS OF THE NUMBER <i>Ponomariov O., Kvasnyk O., Chala Yu.</i> Philosophical and anthropological bases of the leadership's phenomena..... 65 <i>Cheremsky M.</i> Toleration of educational surroundings as condition of creative self-expression of personality..... 75 INFORMATION TECHNOLOGY AND TEACHING AIDS IN THE PROFESSIONAL PREPARATION OF FUTURE SPECIALISTS <i>Kochanov E., Zmiivskiy G.</i> The introduction of geoinformation technologies in the process of distance learning tactical (tactical-special) disciplines..... 83 <i>Demidova Yu., Shakhova H.</i> The improvement of natural scientific disciplines teaching of students psychologists..... 93
--	--

Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2018. – № 2. - 108 с.

У квітні 2013 р. часопис „Теорія і практика управління соціальними системами” включено до довідника періодичних видань бази даних “Ulrich’s Periodicals Directory” (New Jersey, USA), а у квітні 2015 р. - до наукометричної бази даних РІНЦ (ліцензійна угода №259-04/2015 від 23.04.2015 р.).

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 №241 як наукове фахове видання України з педагогічних наук.

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” було включено до «ICI Journals Master List» (Copernicus index) з індексом 52.09.

© Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”, 2018

© Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2018

© Українська інженерно-педагогічна академія, 2018

Світлана Резнік

кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра педагогіки і психології управління
соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
ORCID: 0000-0001-8310-1242
E-mail: svreznik@i.ua

Людмила Дяченко

здобувач кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
ім. акад. І.А. Зязюна Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
E-mail: djachenko-ludmila@ukr.net

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТЕХНІКІВ-ТЕХНОЛОГІВ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Анотація: Висвітлено розвиток педагогічної думки стосовно понять «компетенція» та «компетентність», які є ключовими в компетентнісному підході в професійній освіті; враховуючи результати наукових поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених, з'ясовано сутність та наведено визначення поняття «науково-дослідницька компетентність майбутніх техніків-технологів легкої промисловості», визначено її структурні компоненти.

Ключові слова: компетенція, компетентність, науково-дослідницька компетентність, навчально-виховний процес, професійна компетентність, технік-технолог легкої промисловості.

Svetlana Reznik

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Pedagogy and Psychology of Social Systems
Management Department of the academician I. Zyazyun, National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, Ukraine
E-mail: svreznik@i.ua

Ludmila Djachenko

Aspirant of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department
of the academician I. Zyazyun, National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv Ukraine
E-mail: djachenko-ludmila@ukr.net

© Світлана Резнік, Людмила Дяченко, 2018

**THE ESSENCE AND STRUCTURAL COMPONENTS OF SCIENTIFIC AND
RESEARCH COMPETENCY IN FUTURE LIGHT INDUSTRY ENGINEERS**

Abstract: There has been elucidated the evolvement of pedagogic thought concerning the notions of “competence” and “competency” which are key ones in competency approach in professional training. Considering the results of scientific views by native and foreign scientists there has been given a definition of the essence of the notion of “scientific and research competency in future light industry engineers” and structural components of the mentioned competency has been defined.

Key words: competence, competency, scientific and research competency, training and educating process, professional competency, production engineer.

Светлана Резник, Людмила Дяченко

**СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ТЕХНИКОВ -
ТЕХНОЛОГОВ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

Аннотация: Рассмотрено развитие педагогической мысли относительно понятий «компетенция» и «компетентность», которые являются ключевыми в компетентностном подходе относительно профессионального образования; учитывая результаты научных взглядов отечественных и зарубежных ученых, определены сущность понятия «научно-исследовательская компетентность будущих техников-технологов легкой промышленности» и уточнены ее структурные компоненты.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, научно-исследовательская компетентность, учебно-воспитательный процесс, профессиональная компетентность, техник-технолог легкой промышленности.

Svetlana Reznik, Ludmila Djachenko

An extended abstract of a paper on the subject of:

**"The essence and structural components of scientific and research competency in future
light industry engineers"**

General problem setting. It is stated in the article that one of the most important tasks of Ukrainian education system today is transition from knowledge-oriented to competency paradigm of teaching which corresponds to European tendencies in education development. It is possible to determine a college graduate's readiness for life, further development, and active participation in community life through obtaining vitally important competencies that

enable a young person to successfully orientate in modern society and be competitive on labor market.

This is why the aim of vocational training is educating a creative specialist capable to innovations and taking non-typical new decisions. A quality training of a competent specialist demands purposeful, consistent forming in students their scientific and research competency and researching all aspects of this problem, particularly

determining the essence and content of the notion of “scientific and research competency in future light industry production engineers”.

Research and publications analysis. Attention has been driven to the fact that research analysis on the problem of science and research competence forming has shown that there is no unambiguous interpretation of the notion of “science and research competence” in scientific publications. To conduct further research on this problem it is necessary to disclose the essence of the notion of “science and research competence in future light industry production engineers”.

The article’s aim statement. The aim of the article is to analyze pedagogic thought concerning the notions of “competence” and “competency”, to disclose the essence of the notion of “science and research competence in future light industry production engineers” and to determine structural components of the mentioned competence.

Main material exposition. It is stated in the article that the issue of introducing competency approach to the training and education process at higher education establishments has always been under scrutiny of scientists from different countries.

There are elucidated various scientific approaches to the defining the essence and analyzing interrelated notions of “competence” and “competency” which are the key ones in competency approach. It is determined that competency is the aggregate (a set) of knowledge, skills, abilities, and experience which a personality needs in certain sphere of activity in accordance with social normative demands.

Competence depends on a student’s personal attitude to an activity’s subject matter and combines a personality’s target, content, value, emotional and creative characteristics. Competence displays personal traits developed by a person and certain experience in a selected sphere. Competencies

formed as a result of a person’s obtaining experience in certain activity: creative, cognitive, personality (work on oneself, on organizing one’s inner world), emotive-and-value, reflexive activities. In our case a student’s scientific and research activity will represent a competence experience of this work (obtained not only in this sphere, but in other activity spheres as well) and resulting in not only an ability to apply the obtained knowledge abilities, and skills, but also in assimilating new ones in the course of creative activities. A student’s competence experience characterizes his/her training quality in general.

On the grounds of literary sources analysis it has been determined that competence is an integrated personality trait that is determined by knowledge, skills and abilities, value assessment, and shows the extent of a personality’s readiness to perform a certain kind of activity and the level of performing set tasks.

To elaborate on the essence of the notion of “scientific and research competence of a future light industry production engineer” the authors have also analyzed the peculiarities of specialist activity in this sphere for which they undertook interviewing employers and analyzed professional literature.

A production engineer at a light industry enterprise is a middle manager and is responsible for products quality control, keeping to recipes of textile materials treatment, observing safety regulations, technological process parameters corresponding to technical documentation.

Modern light industry enterprises need specialists possessing not only high level of education and culture, but also those capable of making creative decisions in non-standard production situations, of being leaders, taking responsibility for results, capable of innovative activities and self-perfection, and collective

work. These are the skills needed for a light industry production engineer's successful professional activity. Taking into account the specifics of professional activity of a specialist in this sphere, one concludes that scientific and research activity of a production engineer is determined by not only sum total of needed knowledge and skills, but also depends on a specialist's psychic and physiological traits significant in this sphere of activity as well as personal and value attitude to the chosen profession.

The undertaken analysis has enabled to specify the notion of "scientific and research competency of a future light industry production engineer as an integrative personality trait which is determined by knowledge, skills and abilities, experience in creative activity, value attitude, personal traits, and shows an extent of a student's being prepared for performing scientific and research activities for solving professionally oriented tasks in light industry.

Scientific and research competence of a light industry production engineer is a complex conglomerate that can be represented as a totality of four structural components: motivation, cognitive, personality, and practical activity ones.

The motivation component of scientific and research competence supposes formation of motivation for scientific and research activity (SRA) in students and their realizing the necessity of conducting SRA. The cognitive component of scientific and research competence is expressed in the presence of profound and systematic knowledge of the subject (displays extensive, deep knowledge) which is studied (chemistry and biology in this particular case) as well as methodological apparatus and the structure, consecutiveness in scientific research. The personality component depends on a student's possessing natural aptitudes, talent or inclination to a certain sphere of cognition as well as such

significant traits in a researcher as initiative, creativity, being organized, responsibility, leader traits, realizing of the need in permanent development and self-perfecting.

The practical activity component is connected with the ability of searching, analyzing, separating and generalizing scientific information, ability to use the obtained results in practice: in the course of organizing and conducting a chemical or biological experiment (at laboratory and practical classes and in out-of-classroom activities), solving professionally-oriented problem tasks, performing necessary calculations and presenting research results as presentations, reports theses, or articles.

Conclusions on the research and further research perspectives. It was thus determined, that science and research competency in a future light industry production engineer is a personality's integrated trait which is determined by knowledge, skills and aptitudes, activity experience, value attitude, personal traits and represents an extent of a student's preparedness for performing scientific and research activity for solving professionally oriented tasks in light industry. It is manifested through the combination of motivation, cognitive, personality, and practical activity components. Applying scientific cognizance methods in solving research tasks students get a possibility to develop their professional skills, independence, ability of creative decision-making in solving the set tasks, as well as the ability of using non-standard approaches to solving production problems. Further on there will be researched organizing-and-pedagogic conditions of forming science and research competency in future light industry production engineers in the course of learning natural sciences at colleges of first and second accreditation levels.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Основним завданням вітчизняної освітньої системи є переорієнтація зі знаннєвої на компетентнісну парадигму навчання, яка відповідає загальноєвропейським освітнім тенденціям розвитку. Компетентнісний підхід в освіті в цілому показує, що сформованих знань, умінь, навичок, які отримують студенти під час навчання, сьогодні недостатньо для успішного працевлаштування та подальшої результативної роботи на виробництві, самореалізації в професії. Визначити готовність майбутнього спеціаліста до життя та подальшого саморозвитку, активної участі у житті суспільства можливо завдяки набуттю компетентностей, які дають можливість молодій людині успішно орієнтуватись у сучасному світі та бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Саме тому метою професійної освіти є підготовка творчого спеціаліста, здатного до інновацій та нестандартних нових рішень, до навчання впродовж життя. Як відзначає О.Г. Романовський, «надзвичайно динамічний характер суспільства потребує підготовки таких фахівців, які були б здатні не просто пристосовуватись належним чином до змін, що відбуваються, а й активно творити ці зміни» [14, с. 3]. В Європейській системі кваліфікацій серед переліку вимог до знань, умінь, особистісних та професійних компетенцій випускників зазначаються такі: «розробляти стратегічні і творчі підходи при дослідженні чітко визначених конкретних та абстрактних проблем»; «демонструвати володіння методами...», «демонструвати інновації у використанні методів...»; «формувати діагностичні розв'язки проблем, що базуються на дослідженнях...»; «досліджувати, розробляти і адаптувати проекти, що призводять до одержання нового знання і нових рішень» [19]. Отже, якісна підготовка компетентного фа-

хівця вимагає цілеспрямованого послідовного формування у студентів їх науково-дослідницької компетентності та вивчення усіх аспектів даної проблеми, зокрема визначення сутності та змісту поняття «науково-дослідницька компетентність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Над дослідженням проблем та завдань впровадження компетентнісного підходу працювали вчені: І.А. Адаєв, Р.Н. Азарова, М.В. Архипова, Л.В. Бурчак, Л.І. Бондаренко, Ю.Ю. Гавронська, Н.М. Золотарьова, М.В. Золочевська, І.О. Зимня, І.А. Зязюн, В.В. Кулешова, О.І. Пометун, Н.С. Сичевська, Г.В. Терещук та інші. Теоретичний аналіз понять «компетенція» та «компетентність» відображено у наукових працях О.О. Вихоревої, М.О. Вінника, М.С. Голованя, І.О. Зимньої, В.О. Калініна, О.В. Кучай, Н.В. Нагорної, О.І. Пометун, Г.Г. Руденко, А.В. Хуторського тощо. Питання формування дослідницьких вмінь та науково-дослідницької компетентності студентів у навчальному процесі досліджували: М.В. Архипова, В.В. Ачкан, Л.В. Бурчак, С.Д. Белкіна, М.С. Головань, М.В. Золочевська, В.В. Кулешова, А.В. Нізовцева й інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проведений аналіз досліджень з проблеми формування науково-дослідницької компетентності (НДК), дозволив визначити, що однозначного трактування цього поняття в наукових публікаціях немає. Для проведення подальшого дослідження нам необхідно розкрити сутність дефініції «науково-дослідницька компетентність майбутніх техніків-технологів легкої промисловості» та її структурні компоненти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в уточненні сутності поняття «науково-

дослідницька компетентність майбутніх техніків-технологів легкої промисловості» та визначенні її структурних компонентів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для проведення нашого дослідження спочатку важливо визначити сутність взаємопов'язаних понять «компетентність» та «компетенція», які є ключовими в компетентнісному підході. Так, О.І. Пометун стверджує, що «під поняттям «компетентнісний підхід» у сучасній педагогіці розуміють спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових (до них ми зараховуємо науково-дослідницьку компетентність), базових, основних, над-, міжпредметних, загальногалузевих та предметних компетентностей особистості» [12, с. 68].

В науковій літературі ці базові поняття досліджуються досить активно, але є певні розбіжності в їх трактуванні.

Звернемось до Національної рамки кваліфікацій (НРК), що діє в Україні з 2012 року та була розроблена експертами для співставлення та приведення у відповідність вітчизняних стандартів якості освіти до європейських, враховуючи вимоги ринку праці до компетентностей фахівців. Метою створення НРК було сприяння національному і міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні; налагодження ефективної взаємодії сфери освітніх послуг та ринку праці. Національна рамка кваліфікацій [20] (структурований за компетентностями, системний опис кваліфікаційних рівнів) дає таке визначення цих понять: «компетенція» - включає знання й розуміння (теоретичне знання академічної області, здатність знати й розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як невід'ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті). Предметна сфера – це

така, у якій індивід добре обізнаний і в якій він проявляє готовність до виконання діяльності. *Компетентність* – інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки випускника ВЗО для виконання діяльності в певних професійних та соціально-особистісних предметних сферах (компетенціях), яка визначається необхідним обсягом і рівнем знань та досвіду у певному виді діяльності [20].

За Великим тлумачним словником української мови *компетенція* – це «добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи чи особи», а *компетентний* – той, хто «має достатні знання в якійсь галузі, який з чимось добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні, кваліфікований; який має певні повноваження, повноправний, повновладний» [2, с. 445].

Тлумачення, що розміщено в психологічному словнику таке: «*компетентність*» – «психосоціальна якість, що означає силу і впевненість, витікаючи від почуття особистої впевненості і корисності, що дає людині усвідомлення своєї здатності ефективно взаємодіяти з оточенням» [12, с. 186].

З метою виявлення наукових поглядів вчених щодо сутності означених понять ми проаналізували наукові праці дослідників: М.В. Архипової, М.О. Вінника, М.С. Голованя, І.О. Зимньої, О.В. Овчарук, О.І. Пометун, А.В. Хуторського.

На думку А.В. Хуторського, «компетенція» включає сукупність взаємозв'язаних якостей особи (знань, умінь, навиків, способів діяльності) і є наперед заданою соціальною вимогою (нормою) до освітньої підготовки учня, необхідної для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері» [15, с. 141]. О.О. Вихорева, розглядаючи проблеми формування дослідницької діяльності учнів старших класів, визначає *компетенцію* – «як форму представ-

лення нормативних вимог до результатів освітньої діяльності» [3, с. 71].

І.О. Зимня говорить, що «компетенції – це деякі внутрішні, потенційні, скриті психологічні новоутворення: знання, уявлення, програми (алгоритми) дій, систем цінностей і відносин, які потім виявляються в компетентностях людини» [9, с. 38]. О.І. Пометун визначає поняття «компетенція» як «інтегративне поняття, що містить такі аспекти: готовність до цілепокликання; готовність до оцінювання, готовність до дії, готовність до рефлексії» [12, с. 20]. На думку М.С. Головань, «у сфері освіти *компетенція* – це об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, досвіду, ставлень у певній сфері діяльності людини як абстрактного носія» [6, с. 27].

Під компетенцією ми будемо розуміти сукупність (набір) знань, умінь та навичок, досвіду, необхідних особистості у певній сфері діяльності відповідно до соціальних нормативних вимог. На нашу думку, компетенція для студента – це «орієнтир» (за А.В. Хуторським) для засвоєння, що включений до складу навчальних дисциплін чи освітніх галузей, необхідний для продуктивної діяльності в тій чи іншій сфері.

Експерти країн Європейського союзу (за матеріалами Quality education and competencies for life – якісна освіта та компетенції для життя [17]) зазначають, що «компетентність – це здатність застосовувати знання та уміння ефективно й творчо в міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях; поняття, що логічно переходить від ставлень до цінностей; та від умінь до знань» [17, с. 6]. А.В. Хуторський інтерпретує поняття «компетентність» у рамках особистісно-орієнтованого навчання та визначає його як «досвідчене володіння людиною відповідною компетенцією, що включає його осо-

бистісне ставлення до неї і предмету діяльності» [16, с. 141]. Компетентність залежить від особистісного ставлення студента до предмету діяльності та поєднує в собі цільові, змістові, ціннісні, емоційні та творчі характеристики особистості. Компетентності особи, що навчається, – це не лише набір предметних знань та умінь. Оскільки властивості та функції цього поняття набагато ширші, компетентність показує вже набуті людиною особисті якості і певний досвід діяльності у обраній сфері. Особисті якості складають ставлення до навчання, до оцінки своїх дій, світосприйняття людиною в цілому, а також креативний, творчий її потенціал. На глибоке переконання А.В. Хуторського, «компетентність завжди особистіно забарвлена якостями конкретного учня» [14, с. 141].

О.О. Вихорева розкриває *компетентність* як «сукупність особистісних якостей (знань, умінь, навичок, ціннісно-сміслових орієнтацій), що обумовлені досвідом діяльності та забезпечують ефективність самостійної діяльності» [6, с. 71]. Отже, компетентність формується і внаслідок набуття людиною досвіду діяльності: творчої, пізнавальної, особистісної (робота над собою, над організацією свого внутрішнього світу), емоційно-ціннісної, рефлексивної. В нашому випадку науково-дослідницька діяльність того, хто навчається, являтиме собою компетентнісний досвід цієї діяльності (набутий не тільки у вузькій сфері, а й в інших сферах діяльності), результатом якої є не лише здатність застосування вже набутих знань, умінь та навичок, а й засвоєння нових у процесі творчої діяльності. Компетентнісний досвід студента в цілому характеризує якість його підготовки. Поняття «компетентність» Б.Г. Ананьєв, А.К. Маркова, Н.А. Рибakov, В.Д. Шадріков та інші представляють як сукупність особистісних якостей, необхідних для результативної дослідницької діяльності. На думку

М.С. Головань, «компетентність – це інтегративне утворення особистості, що поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні якості, які обумовлюють прагнення, готовність і здатність розв’язувати проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмета і результату діяльності. Поняття «компетенція» пов’язане із змістом сфери діяльності, а «компетентність» – з особистістю, із здатністю особи ефективно діяти у різних ситуаціях. Компетентність виявляється в успішно реалізованій діяльності і включає особисте ставлення до предмету і продукту діяльності» [7, с. 28].

М.С. Головань, провівши порівняльний аналіз понять «компетенція» і «компетентність», встановив між ними взаємозв’язок і обґрунтував їх розмежування. Дослідник зазначає, що «компетентність виступає як якість, особистісне надбання особи, що дозволяє їй вирішувати певні завдання, виносити рішення, судження щодо певної галузі. Основою цієї якості є «знання, обізнаність, досвід соціально-професійної діяльності людини» [7,

с.27]. Це вказує на те, що дане поняття має інтегративний характер. Погоджуємось з автором [7], що «компетентність – це не характеристика якості особистості, а її якість, набута в процесі навчально-пізнавальної та позанавчальної діяльності» [7, с. 27].

Як бачимо, більшість авторів «компетентність» представляють як якість або властивість особистості, або сукупність особистісних якостей, але однозначного визначення цього терміну не існує.

Спираючись на дослідження науковців з цього питання, ми у своєму дослідженні будемо дотримуватись такого визначення цих взаємопов’язаних понять: *компетентність - це інтегративна якість особистості, що визначається знаннями, вміннями та навичками, ціннісним ставленням та показує ступінь готовності особистості до виконання того чи іншого виду діяльності, а також рівень виконання поставлених завдань.*

Проаналізувавши визначення поняття «науково-дослідницька компетентність» у наукових джерелах різних авторів, систематизуємо дані у вигляді таблиці (табл. 1).

Таблиця 1.

Тлумачення поняття «науково-дослідницька компетентність» у дослідженнях різних авторів

Автор, посилання	Тлумачення поняття
М. С. Головань, В. В. Яценко [6, с. 61]	«дослідницька компетентність – це цілісна, інтегративна якість особистості, що поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід діяльності дослідника, ціннісні ставлення та особистісні якості і виявляється в готовності і здатності здійснювати дослідницьку діяльність з метою отримання нових знань шляхом застосування методів наукового пізнання, творчого підходу в цілепокладанні, плануванні, прийнятті рішень, аналізі та оцінці результатів дослідницької діяльності»
М.В. Архіпова [1, с. 147]	«дослідницька компетентність майбутнього інженера-педагога - це володіння методологією і методами інженерно-педагогічного дослідження, тобто процесу планування, організації та здійснен-

	ня пошуково-перетворювальної діяльності, об'єктом якої виступають психолого-педагогічна і галузева складові. Науково-дослідницька компетентність викладача – це така сукупність дослідницьких умінь, навичок та способів його діяльності, що дає змогу залучити студента до позиції дослідника; сприяти розвитку його творчих здібностей; пізнавальних інтересів; активізації і підвищенню ефективності й якості навчально-пізнавальної діяльності»
Н.В. Осипова, М.О. Вінник, Ю.Г. Тарасіч [11, с. 151]	«під дослідницькою компетентністю майбутніх інженерів-програмістів будемо розуміти якість, що проявляється в потребі особистості володіти методологією наукової творчості; умінні спостерігати й аналізувати, висувати гіпотези щодо вирішення професійно-орієнтованих задач; виконувати дослідницьку роботу; вмінні проводити наукові дослідження, організовувати експеримент; узагальнювати та передбачати наслідки дослідницької діяльності в процесі навчання у ВНЗ та в подальшій професійній діяльності»
В. К. Тагіров, [15, с. 32]	НДК – це «інтегративна характеристика особи, яку трактуємо як її властивість або якість, що характеризує готовність студента (фахівця) до рішення дослідницьких проблемних завдань методами наукового пізнання, і що виражається в єдності ціннісно-мотиваційного, когнітивного і операціонального компонентів особи студента (фахівця)»
М. Б. Євтух, Л. Л. Борисенко, [8, с. 94]	«НДК майбутніх економістів ми трактуємо як інтегративну властивість особистості, що характеризує їхню готовність до вирішення дослідних (проблемних, освітніх, навчально-професійних, психолого-педагогічних) завдань шляхом застосування методів наукового пізнання, самостійно-пошукових методів в цілепокладанні, плануванні, програмуванні, прийнятті управлінських рішень, яка виражається в єдності ціннісно-мотиваційного, когнітивного, операційного, особистісного компонентів»
М.О. Вінник, [4, с. 23]	«науково-дослідницьку компетентність майбутніх інженерів-програмістів трактуємо як динамічну особистісну характеристику студента, що відображає прагнення та здатність (готовність) реалізувати свої знання, вміння, досвід, особисті якості для здійснення наукового дослідження в програмній інженерії та становить комбінацію мотивації й пізнавальних цінностей; інтегративних фахових та методологічних знань; багатофункціональних науково-дослідницьких умінь і рефлексії»
О.О.Вихорева, [3, с. 66]	«дослідницька компетентність старшокласника – це інтегративна якість особи, що включає сукупність знань, умінь, навичок і таких особистих якостей, як самостійність, ініціативність, цілеспрямованість, які обумовлені досвідом дослідницької діяльності і забезпечують самостійну дослідницьку діяльність»

Слід зазначити, що сутність означеного поняття трактується авторами досліджень залежно від професійної спрямованості майбутнього фахівця. Щоб з'ясувати поняття «науково-дослідницька компетентність майбутнього техника-технолога легкої промисловості», визначаємо необхідні компетентності та професійно важливі якості, успішне оволодіння якими забезпечить високу якість професійної підготовки студента даного профілю, для чого було проведено опитування роботодавців та аналіз даних професійної літератури.

Технік-технолог на підприємстві легкої промисловості є керівником середньої ланки виробництва та несе відповідальність за контроль якості продукції, дотримання рецептури процесів обробки текстильних матеріалів, дотримання правил техніки безпеки, відповідності параметрів технологічного процесу технічній документації, що становить його загальні функції. Натомість до специфічних його функцій відносимо наступні:

- застосовуючи базові фундаментальні знання на основі нових екологічних концепцій та згідно з обраною технічною групою барвників, типу обладнання для фарбування та обробки, за допомогою довідкової літератури здійснювати підбір текстильно-допоміжних речовин (ТДР), складати рецептуру фарбування та обробки;

- проводити аналіз властивостей зразка виробу на їхню відповідність вимогам державних стандартів, вміти скорегувати технологію виготовлення в умовах експериментального цеху чи випробувальної лабораторії;

- розробити композиційне та кольорове рішення технічного завдання на основі дизайн-проекту виробів, використовуючи нормативно-технічну документацію і технічні можливості технологічного обладнання;

- впроваджувати нову техніку і технології на основі перспективних планів підприємства, забезпечувати проведення експериментальних робіт з перевірки і застосування запроектованих технологічних процесів і режимів виробництва;

- в умовах хімічної лабораторії згідно з обраною рецептурою та режимом виконувати експериментальне пофарбування та оброблення зразка волокнистого матеріалу та проводити коректування рецептури, режиму обробки;

- здійснювати розрахунок окремих параметрів технологічних процесів під керівництвом більш кваліфікованого фахівця;

- проводити розрахунки витрат барвників та текстильно-допоміжних речовин на основі установленної рецептури фарбування та обробки з урахуванням плану забарвлення.

Сучасні виробництва легкої промисловості потребують фахівців, що мають не тільки високий рівень освіченості, культури, а й можуть приймати креативні рішення у нестандартних виробничих ситуаціях, бути лідерами, брати на себе відповідальність за результат, здатних до інноваційної діяльності та самовдосконалення, до колективної роботи. Саме такі якості необхідні для успішної професійної діяльності техника-технолога легкої промисловості. Враховуючи специфіку професійної діяльності фахівця даного профілю, розуміємо, що науково-дослідницька компетентність техника-технолога визначається не тільки сукупністю необхідних професійних знань та вмінь фахівця, а й залежить від його психофізіологічних якостей, що мають значення у даній сфері діяльності, особистісного ціннісного ставлення до обраної професії.

Отже, *науково-дослідницька компетентність майбутнього техника-технолога легкої промисловості – це інтегративна якість особистості, що визначається знаннями, вміннями та навичками,*

досвідом творчої діяльності, ціннісним ставленням, особистісними якостями та показує ступінь готовності студента до виконання науково-дослідницької діяльності для вирішення професійно зорієнтованих завдань у сфері легкої промисловості.

Науково-дослідницька компетентність техника-технолога легкої промисловості – це складне утворення, яке можна представити сукупністю чотирьох структурних компонентів: мотиваційного, когнітивного, особистісного та діяльнісно-практичного.

Найважливіше місце в структурі даної компетентності займає *мотивація*, що є головним чинником спрямованості студентів до дослідницької діяльності у коледжі, до навчання, активності щодо пізнання нового, невідомого, спонукання до розвитку та самовдосконалення, пошуку нових ідей. Мотивація коригується зовнішніми та внутрішніми мотивами людини та показує її ставлення до оточуючої дійсності. Означеними характеристиками визначається *мотиваційний компонент* НДК – передбачає сформованість у студентів мотивів науково-дослідницької діяльності (НДД) та розуміння ними необхідності здійснення НДД.

Когнітивний компонент науково-дослідницької компетентності виражається в наявності міцних та системних знань з дисциплін (показує повноту, глибину знань), що вивчаються (в даному випадку з хімії та біології), а також знань методологічного апарату та структури, послідовності наукових досліджень, з якими студентів у коледжі знайомить викладач (керівник НДД).

Особистісний компонент залежить від наявності у студента природних здібностей, таланту чи нахилів до певної сфери пізнання, а також таких важливих якостей дослідника як ініціативність, креативність, організованість, відповідальність, лідерські якості, усвідомлення необхідності постійного розвитку та самовдосконалення. Вра-

хування особистісних якостей, думок та побажань студентів при виконанні науково-дослідницьких робіт допоможе краще розкрити творчий потенціал молоді, показати їх можливості, шляхи досягнення успіху, спрямувати їх енергію на самостійний, творчий пошук. На думку С.М. Резнік, «однією з важливих психолого-педагогічних умов реалізації особистісно орієнтованого підходу є розуміння індивідуальних особливостей студента, його мотивів, переконань, цінностей, здібностей та властивостей. Після визначення індивідуальних особливостей виховання можна обирати відповідні стилі викладання та подачі навчального матеріалу» [13, с. 50].

Діяльнісно-практичний компонент пов'язаний із вміннями пошуку, аналізу, виокремлення та узагальнення наукової інформації, застосовувати отримані знання на практиці: в ході організації та проведення хімічного чи біологічного експерименту (на лабораторних, практичних заняттях та в позааудиторній діяльності), розв'язування проблемних професійно-орієнтованих завдань, проведення необхідних розрахунків та представлення результатів дослідження у вигляді презентацій, тез доповідей чи написання статей. Цей компонент виражається в активній участі студентів у олімпіадах, конкурсах, виставках технічної творчості, семінарах, тематичних «круглих столах», науково-практичних конференціях, роботі в предметних гуртках.

Отже, науково-дослідницька компетентність формується у науково-дослідницькій діяльності і проявляється в готовності (здатності) до такої діяльності. Відповідно до М.С. Голованя: «основу дослідницької діяльності складають уміння виявляти проблему, формулювати гіпотезу, здійснювати добір й аналіз необхідних даних для дослідження, підбирати відповідні методи проведення дослідження та обробки даних, фіксувати проміжні та остаточні ре-

зультати дослідження, проводити обговорення та інтерпретацію результатів дослідження, використовувати їх на практиці» [6, с. 58]. Високий рівень сформованості науково-дослідницької компетентності студентів коледжу є одним із факторів забезпечення якісної професійної підготовки техніків-технологів легкої промисловості.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, було визначено, що науково-дослідницька компетентність майбутнього техника-технолога легкої промисловості – це інтегративна якість особистості, що визначається знаннями, вміннями та навичками, досвідом діяльності, ціннісним ставленням, особистісними якостями та показує ступінь готовності студента до виконання науково-дослідницької діяльності для вирішення

професійно зорієнтованих завдань у сфері легкої промисловості; виражається в поєднанні мотиваційного, когнітивного, особистісного та діяльнісно-практичного компонентів. Застосовуючи методи наукового пізнання при виконанні дослідницьких завдань, студенти мають можливість розвинути свої професійні вміння, самостійність, здатність приймати креативні рішення при виконанні поставлених завдань, а також вміння знаходити нестандартні підходи до вирішення виробничих проблем.

У подальшому буде досліджено педагогічні умови формування науково-дослідницької компетентності майбутніх техніків-технологів легкої промисловості під час вивчення природничих дисциплін у ВЗО I-II рівнів акредитації.

Список літератури

1. Архипова, М. В. (2009) Дослідницька компетентність майбутніх інженерів-педагогів. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., 22-24 жовтня 2009 р. / Хмельниц. нац. ун-т, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Ін-т проф.-тех. освіти*. Хмельницький, С. 144-148.
2. Бусел, В. Т. (2003) Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 1427 с.
3. Вихорева, О. О. (2008) Исследовательская деятельность старшеклассников в условиях дополнительного образования: монография. Челябинск : изд. центр Уральской академии, 188 с.
4. Вінник, М. О. (2016) Формування науково-дослідницької компетентності майбутніх інженерів-програмістів в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04.

Х.: Херсонський державний університет. 239 с.

5. Головань, М. С. (2008) Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. № 3. С.23-30.

6. Головань, М. С., & Яценко, В. В. (2012) Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі : збірник наукових праць*. Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, Випуск VII. С.55–62.

7. Дяченко, Л. Б. (2016) Критерії та показники рівнів сформованості науково-дослідницької компетентності майбутніх техніків-технологів легкої промисловості. *Наукові праці Вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет»*. Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія» : всеукр. наук. зб. Покровськ: «ДонНТУ», №1-2 (18-19). С. 59–65.

8. Євтух, М. Б., & Борисенко, Л. Л. (2012) Науково-практичні підходи до про-

блеми формування науково-дослідницької компетентності майбутніх економістів. *Духовність особистості*. Вип. 5. С. 88-104.

9. Зимняя, И. А. (2003) Ключевые компетенции – новая парадигма результата. *Высшее образование сегодня*. № 5. С. 34–42.

10. Яременко, В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови К.:АКОНІТ, 2006. Том 1. 926 с.

11. Осипова, Н., Вінник, М., & Тарасич, Ю. (2014) Модель формування дослідницької компетентності у майбутніх інженерів-програмістів. *Інформаційні технології в освіті*. № 20. С. 150-159.

12. Пометун, О. І. (2004) Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики*. К. : «К.І.С.», 2004. С. 15–25.

13. Резнік, С. М. (2010) Умови реалізації особистісно-орієнтованого підходу в професійній підготовці студентів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя. Вип. 8 (61). С. 50-56.

14. Романовский, А. Г. (2008) Формирование конкурентоспособного специалиста как стратегическая задача философии современного образования. *Теория и практика управления социальными системами*. № 3. С. 3-10.

15. Тагиров, В. К. (2010) Формирование научно-исследовательской компетентности студента в образовательном процессе военного вуза : дис. . канд. пед. наук : 13.00.01 / Оренбург, 204 с.

16. Хуторской, А. В. (2002) Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Ученик в общеобразовательной школе*. М.:ИОСО РАО, С.135-157.

17. Farstad Halfdan. Quality education and competencies for life. *UNESCO 47th International Conference on Education Quality education for all young people: Challenges, trends and priorities Geneva, 8-11 September 2004*. URL: <http://www.ibe.unesco.org/International/ICE47/English/Organisation/Workshops/Background%20at3%20ENG.pdf>

18. Paul Falla (2001) *The Concise Oxford English - Russian Dictionary*. Oxford: Oxford University Press,. 1007 p.

19. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning Retrieved from: https://ec.europa.eu/ploteus/sites/eac-eqf/files/leaflet_en.pdf

20. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341.[Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.

References

1. Arkhypova, M. V. (2009) *Doslidnytska kompetentnist maibutnikh inzheneriv-pedahohiv* [Research competence of future engineers-teachers]. *Profesiine stanovlennia osobystosti: problem i perspektivy: materialy Vmizhnar. nauk.-prakt. konf., 22-24 zhovtnia 2009 r. Khmelnyts. nats. un-t, In-tped. Osvity i osvity doroslykh, In-tprof.-tekh. osvity.* – Khmelnytskyi, S. 144-148. [in Ukrainian]

2. Busel, V. T. (2003) *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 170 000*. [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 170 000] К.: Irpin: VTF “Perun”, 1427 s. [in Ukrainian]

3. Vihoreva, O. O. (2008) *Issledovatel'skaja dejatel'nost' starsheklassnikov v uslovijah dopolnitel'nogo obrazovanija: monografija*. [Research activity of high school students in conditions of additional ed-

ucation: monograph.] Cheljabinsk: izd. centr Ural'skoj akademii, 188s. [in Russian]

4. Vinnyk, M. O. (2016) *Formuvannia naukovykh doslidnyts'koi kompetentnosti majbutnikh inzheneriv-prohramistiv v umovakh osvity u vyshchymu navchal'nomu zakladu: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04.* [Formation of research competence of future engineer-programmers in the educational environment of a higher educational institution: diss. ... Candidate ped Sciences: 13.00.04.] Kh.: Kherson's'kyj derzhavnyj universytet. 239 s. [in Ukrainian]

5. Holovan', M. S. (2008) *Kompetentsiia i kompetentnist': dosvid teorii, teoriiia dosvidu.* [Competence and competence: experience of theory, theory of experience] *Vyscha osvita Ukrainy.* № 3. S.23-30. [in Ukrainian]

6. Holovan', M. S., & Yatsenko, V. V. (2012) *Sutnist' ta zmist poniattia «doslidnyts'ka kompetentnist'».* [The essence and content of the concept of "research competence"] *Teoriia ta metodyka navchannia fundamental'nykh dysyplin u vyshchij shkoli : zbirnyk naukovykh prats'.* Kryvyi Rih: Vydavnychyi viddil NMetAU, Vypusk VII. C.55–62. [in Ukrainian]

7. Diachenko, L. B. (2016) *Kryterii ta pokaznyky rivniv sformovanosti naukovykh doslidnyts'koi kompetentnosti majbutnikh tekhniv-tekhnolohiv lehkoj promyslovosti.* [Criteria and indices of the levels of formation of scientific research competence of future technicians-technologists of light industry] *Naukovi pratsi Vyschoho navchal'noho zakladu «Donets'kyj natsional'nyj tekhnichnyi universytet».* Serii: «Pedahohika, psykholohiia i sotsiolohiia» : vseukr. nauk. zb. Pokrovs'k: «DonNTU», №1-2 (18-19). S. 59–65. [in Ukrainian]

8. Yevtukh, M. B., & Borysenko, L. L. (2012) *Naukovo-praktychni pidkhody do problemy formuvannia naukovykh doslidnyts'koi*

kompetentnosti majbutnikh ekonomistiv. [Scientific and practical approaches to the problem of forming the research competence of future economists] *Dukhovnist' osobystosti.* Vyp. 5. S. 88-104. [in Ukrainian]

9. Zimnjaja, I. A. (2003) *Kljuchevye kompetencii – novaja paradigma rezul'tata.* [Key competences - a new paradigm of the result] *Vyshee obrazovanie segodnja.* № 5. S. 34–42. [in Russian]

10. Yaremenko, V. V., & Slipushko O. M. *Novyj tlumachnyj slovnyk ukrains'koi movy* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] K.: AKONIT, 2006. Tom 1. 926 s. [in Ukrainian]

11. Osypova, N., Vinnyk, M., & Tarasych, Yu. (2014) *Model' formuvannia doslidnyts'koi kompetentnosti u majbutnikh inzheneriv-prohramistiv.* [Model of formation of research competence in future engineer-programmers] *Ynformatsionnye tekhnolohyy v obrazovanii.* № 20. S. 150-159. [in Ukrainian]

12. Pometun, O. I. (2004) *Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentnisnogo pidkhodu v dosvidi zarubizhnykh krain.* [Theory and practice of consistent implementation of the competent approach in the experience of foreign countries] *Kompetentnisnyj pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrains'ki perspektyvy : biblioteka z osvity i polityky.* K.: «K.I.S.», S. 15–25. [in Ukrainian]

13. Reznik, S. M. (2010) *Umovy realizatsii osobystisno-orientovanoho pidkhodu v profesijnij pidhotovtsi studentiv.* [Conditions of the implementation of a person-oriented approach in the professional training of students] *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchij i zahal'noosvitnij shkolakh.* Zaporizhzhia. Vyp. 8 (61). S. 50-56. [in Ukrainian]

14. Romanovskij, A. G. (2008) *Formirovanie konkurentosposobnogo specialista kak*

strategicheskaja zadacha filosofii sovremen-nogo obrazovanija. [Formation of a competitive specialist as a strategic task of the philosophy of modern education] *Teorija i praktika upravlinnja social'nimi sistemami.* № 3. S. 3-10. [in Russian]

15. Tagirov, V. K. (2010) *Formirovanie nauchno-issledovatel'skoj kompetentnosti studenta v obrazovatel'nom processe voennogo vuza : dis. . kand. ped. nauk : 13.00.01* [Formation of research competence of the student in the educational process of a military high school: dis. Cand. ped. Sciences: 13.00.01] Orenburg, 204 s. [in Russian]

16. Hutorskoj, A.V. (2002) *Kljuchevye kompetencii kak komponent lichnostno-orientirovannoj paradigmy obrazovanija.* [Key competences as a component of the personality-oriented education paradigm.] *Uchenik v obshheobrazovatel'noj shkole.* M.:IOSO RAO, S.135-157. [in Russian]

17. Farstad Halfdan. Quality education and competencies for life. UNESCO 47th International Conference on Education Quality education for all young people: Challenges, trends and priorities Geneva, 8-11 September 2004. URL: <http://www.ibe.unesco.org/International/ICE47/English/Organisation/Workshops/Background%20at3%20ENG.pdf> [in English]

18. Paul Falla (2001) *The Concise Oxford English - Russian Dictionary.* Oxford: Oxford University Press, 1007 p. [in English]

19. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning Retrieved from: https://ec.europa.eu/ploteus/sites/eac-eqf/files/leaflet_en.pdf [in English]

20. Pro zatverdzhennia Natsional'noi ramky kvalifikatsij: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1341.[Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 24.05.2018

Анастасія Книш

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами ім. академіка І.А. Зязюна, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-0211-2535
E-mail: n_knysh@ukr.net

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ КОУЧИНГОВОГО ПІДХОДУ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ "МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ В ПСИХОЛОГІЇ"

Анотація: В статті аналізуються проблеми, що виникають в процесі викладання дисципліни «Математичні методи в психології» студентам-психологам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Надається порівняння самоаналізу та об'єктивного оцінювання математичних компетенцій майбутніх психологів. Описуються можливості використання коучингового підходу при викладанні в закладах вищої освіти. Подано стислий опис програми заходів, що передбачають використання коучингового підходу при викладанні дисципліни «Математичні методи в психології». Наводяться емпіричні докази ефективності запропонованої програми заходів з використанням коучингового підходу.

Ключові слова: математичні методи, математичні компетенції, коучинговий підхід, технології викладання.

Anastasiia Knysh

Ph.D. (Psychology), Associate Professor at Pedagogy and Psychology of Social Systems
Management Department of the academician I. Zyazyun, National Technical
University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, Ukraine.
E-mail: n_knysh@ukr.net

APPLICATION OF COACHING METHODS AT TEACHING DISCIPLINE "MATHEMATICAL METHODS IN PSYCHOLOGY"

Abstract: The problems that arise during the teaching of the discipline "Mathematical Methods in Psychology" for students-psychologists of the first (Bachelor) level of higher education are analyzed in the article. The comparison of introspection and objective evaluation of mathematical competences of future psychologists is presented. The possibilities of using the coaching approach in teaching at higher education institutions are described. A brief description of the program of activities that provides the coaching approach in teaching the discipline "Mathematical Methods in Psychology" is given. Empirical evidence of the effectiveness of the proposed program of activities using the coaching approach is presented.

Key words: mathematical methods, mathematical competences, coaching approach, teaching technologies.

© Анастасія Книш, 2018

Анастасія Кныш

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ КОУЧИНГОВОГО ПОДХОДА ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ "МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ В ПСИХОЛОГИИ"

Аннотация: В статье анализируются проблемы, возникающие в процессе преподавания дисциплины «Математические методы в психологии» для студентов-психологов первого (бакалаврского) уровня высшего образования. Подается сравнение самоанализа и объективного оценивания математических компетенций будущих психологов. Описываются возможности использования коучингового подхода при преподавании в учреждениях высшего образования. Кратко описана программа мероприятий, предусматривающих использование коучингового подхода при преподавании дисциплины «Математические методы в психологии». Приводятся эмпирические доказательства эффективности предложенной программы мероприятий с использованием коучингового подхода.

Ключевые слова: математические методы, математические компетенции, коучинговый подход, технологии преподавания.

Anastasiia Knysh

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Application of coaching methods at teaching discipline “Mathematical methods in psychology”

Problem setting. The course "Mathematical Methods in Psychology" has a decisive influence on the formation of the scientific thinking of future psychologists. Mathematical methods in psychology allow you to present psychological knowledge in a clear, structured, rational form. In recent years, the teaching of mathematical methods in psychology has been substantially simplified, which is due not only to the widespread use of computer programs for statistical processing of data for psychologists (IBM SPSS, Statistica), but also the availability of "online calculators" to calculate basic mathematical criteria. But despite this, psychologists continue to treating this mathematical discipline with fear, and after studying it encounters the difficulties of applying knowledge in practice.

Recent research and publications analysis. Partially the problem with the study of mathematical methods in psychology is associated with a low level of development of mathematical competences in schools. According to the results of the registration for external independent testing of school graduates in recent years, one can observe a gradual decrease in the number of subjects who hold a math exam. Specialists in the field of mathematical didactics also point out the decline in the quality of mathematical knowledge. The above facts point to the expressed uncertainty of graduates of schools in their mathematical knowledge, which subsequently manifests themselves in the choice of specialty in social and humanitarian fields. Psychologists, beginning to study mathematical methods in psychology, demonstrate a high level of uncertainty in their

own mathematical knowledge, low level of motivation to mastering new subject All this negatively reflects on the success of the study course and the development of professionally relevant competences in this area.

Paper objective is to explore empirically the possibility of using the coaching approach in teaching mathematical methods in psychology.

Paper main body. To conduct the study two research groups of students studying in the specialty "Psychology" at the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" were formed. Each of the groups included 22 students of the second year of study at the first level of higher education. Among the main problems in the interaction of future specialists with the teacher of mathematical methods in psychology, one can distinguish the following: low value of the course (students believe that the course offered by the administration of the faculty, which is mandatory in the curriculum, will not be needed for them in the future professional life); lack of faith in adequate encouragement (perceiving the course as too difficult to master); dissatisfaction with the socio-psychological climate (lack of psychological support from the teacher); distraction for other activities.

The conducted study made it possible to determine that:

1) most basic mathematical competences are developed by future psychologists on average and below average level;

2) future psychologists are very poorly aware of their own strengths and weaknesses. Therefore, future psychologists need not only mastering new knowledge in the field of mathematical statistics in psychology, but also the development of basic mathematical

competencies. Extremely low level of understanding of own strengths and weaknesses leads to passivity in the learning process. Students poorly understand the level of their knowledge, do not take an active part in mastering new competencies and simply perform the tasks that are given to them. As a result, this leads to a lack of tangible changes in the level of development of mathematical competences. A more conscious approach and an interest in self-development could significantly change the situation. In our opinion, such a result can be achieved through the use of a coaching approach to teaching mathematical methods in psychology.

Comparison of students' grades in experimental and control group revealed significant differences. Students in the experimental group who have been using the coaching approach have received higher grades. They also showed a more conscious approach in the learning process.

Conclusions of the research. The conducted research allows us to summarize and determine the directions of further work. Was defined that:

1) low level of knowledge of future psychologists in the field of mathematical methods is associated not only with poor school preparation, but also with a lack of understanding of their own strengths and weaknesses in the mathematician sphere;

2) coaching approach in learning opens opportunities for developing a more conscious and consistent attitude to the study of mathematical methods in psychology;

3) application in the teaching of mathematical methods in the psychology of "Circle of competencies", methods of feedback, planning self-development is positively reflected at the level of the knowledge acquired.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Курс «Математичні методи в психології» має визначальний вплив на становлення наукового мислення майбутніх психологів. Саме математичні методи в психології дозволяють представити психологічне знання у чіткій, структурованій, раціональній формі. Емпіричні дані, які не можна представити у математичній формі, не можуть вважатися науково обґрунтованими, тому майбутнім психологам надзвичайно важливо засвоїти цю дисципліну та вміти використовувати здобуті знання та вміння на практиці. Жодний практичний психолог, що налаштований на пошук раціональних способів оцінки ефективності власної професійної діяльності, не може обійтися без використання математичних методів в психології.

Окреме значення математичні методи мають і в процесі навчання студентів всіх рівнів вищої освіти. Адже, психологічна освіта передбачає виконання наукових робіт (курсівих, дипломних, конкурсних робіт), якість яких залежить від застосування математичних методів.

В останні роки викладання математичних методів в психології суттєво спростилося, що обумовлено не тільки широкою розповсюдженістю комп'ютерних програм статистичної обробки даних для психологів (IBM SPSS, Statistica), а й доступністю «онлайн-калькуляторів» для підрахунку базових математичних критеріїв. Для того, щоб зробити розрахунки більше не треба засвоювати принципи роботи в досить складних спеціалізованих програмах, достатньо лише коректно відобразити дані на сторінці та отримати результати. Але, не зважаючи на це, студенти-психологи продовжують з острахом ставитися до цієї математичної дисципліни, а після закінчення її вивчення зіштовхуються з труднощами застосування знань на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Частково проблема з вивчення математичних методів в психології пов'язана з низьким рівнем розвитку математичних компетенцій в закладах середньої освіти. За результатами реєстрації випускників шкіл на ЗНО в останні роки можна спостерігати поступове зниження кількості осіб, що складають іспит з математики [6]. На зниження якості математичних знань також вказують й спеціалісти у сфері математичної дидактики: Є.Г. Євсєєва, Л.В. Жовтан, З.О. Соловійова, В.О. Швець [12]. Зазначені факти вказують на виражену невпевненість випускників шкіл у своїх математичних знаннях, що згодом реалізується у виборі фаху за соціально-гуманітарними напрямками. На існування подібних проблем у ставленні студентів до процесу засвоєння нових знань вказують також Ж.Б. Богдан, Т.О. Солодовник, Н. В. Підбуцька, О.Г. Романовський [5].

На наш погляд, якість викладання математичних методів в психології можна суттєво підвищити через використання коучингового підходу, який передбачає розвиток свідомого ставлення до навчання, підвищення мотивації, розвиток навичок раціонального оцінювання студентами власних сильних і слабких сторін.

В останні роки все більше педагогів звертаються до ідеї використання коучингу в освіті (О.С. Проценко, С.М. Романова, В.В. Сидоренко, Є.О. Цибіна), але можливості його використання при вивченні математичних методів в психології залишаються недослідженими [7, 8, 11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Студенти-психологи, починаючи вивчати математичні методи в психології, демонструють високий рівень невпевненості у власних математичних знаннях, низький рівень мотивації до засво-

ення нового предмету. Все це негативно відображається на успішності вивчення курсу та розвитку професійно значущих компетенцій в цій сфері. Відзначені факти обумовили тему та напрям наукового дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). **Мета статті** – емпірично дослідити можливості використання коучингового підходу при викладанні математичних методів в психології.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для проведення дослідження було сформовано дві групи (експериментальну та контрольну) зі студентів, що навчаються за спеціальністю «Психологія» в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут». В кожну із груп було включено по 22 студенти другого року навчання за першим рівнем вищої освіти. Дослідження проводилося в процесі вивчення студентами курсу «Математичні методи в психології».

Серед основних проблем у взаємодії майбутніх фахівців з викладачем математичних методів в психології можна виділити такі:

- низька цінність курсу (студенти вважають, що запропонований адміністрацією факультету курс, що є обов'язковим в навчальній програмі, не буде потрібен їм у майбутньому професійному житті);
- відсутність віри в адекватне заохочення (сприйняття курсу як занадто важкого для засвоєння);
- невдоволеність соціально-психологічним кліматом (відсутність психологічної підтримки з боку викладача);
- відволікання на інші види діяльності.

Названі фактори є причиною до стрімкого падіння мотивації навчання у майбутніх фахівців та зниження їх навчальної успішності, що впливає і на їх здатність оволодіння окремими курсами, і на засвоєння навчальної програми взагалі. На наш погляд, всі ці проблеми можна подолати через застосування коучингового підходу.

Для того, щоб визначити рівень адекватності оцінки студентами власних математичних компетенцій було здійснено двохстадійне дослідження.

На першій стадії студентам пропонувалося оцінити за 100-бальною шкалою рівень розвитку базових математичних компетенцій. На другій стадії – пройти тест, що складався з 157 завдань, спрямованих на визначення рівня розвитку кожної з базових компетенцій за 100-бальною шкалою. В таблиці 1 представлені результати цього дослідження.

Аналіз, отриманих результатів вказує на те, що студенти занадто необ'єктивно оцінюють власні математичні компетенції. При чому відхилення результатів самооцінювання від підсумків тестування спостерігається як у позитивний бік (уміння систематизувати завдання за їх типом, уміння працювати з допоміжними джерелами інформації при їх розв'язанні, уміння використовувати математичну символіку на практиці, уміння інтерпретувати результати математичних розрахунків), так і в негативний (уміння розв'язувати завдання за шаблоном з використанням арифметичних дій з цілими числами, уміння розв'язувати завдання за шаблоном з використанням арифметичних дій з дробами, уміння висувати та перевіряти гіпотези).

Таблиця 1.

Результати оцінювання основних математичних компетенцій майбутніх психологів

Компетенція	Середній бал	
	За результатами самооцінювання	За результатами тесту
Уміння розв'язувати завдання за шаблоном з використанням арифметичних дій з цілими числами	42,61 ±9,13	53,23±11,24
Уміння розв'язувати завдання за шаблоном з використанням арифметичних дій з дробами	23,11±6,53	54,97±7,82
Уміння систематизувати завдання за їх типом	38,33±7,89	34,15±6,22
Уміння працювати з допоміжними джерелами інформації при розв'язанні завдань	78,24±17,89	51,14±7,31
Уміння використовувати математичну символіку на практиці	71,12±6,21	54,87±9,17
Уміння висувати та перевіряти гіпотези	36,71±6,14	38,72±6,09
Уміння інтерпретувати результати математичних розрахунків	72,56±15,13	61,38±7,19
Уміння систематизувати результати розрахунків	35,45±13,21	34,21±7,54

Проведене дослідження дозволило визначити, що: 1) більшість базових математичних компетенцій розвинені у майбутніх психологів на середньому та нижчому за середній рівнях; 2) студенти-психологи дуже погано розуміють власні сильні та слабкі сторони. Тож, майбутні психологи потребують не тільки оволодіння новими знаннями з математичної статистики в психології, а й розвитку базових математичних компетенцій. Вкрай низький рівень розуміння власних сильних та слабких сторін призводить до пасивності у процесі навчання. Студент погано розуміє рівень своїх знань, не приймає активної участі в оволодінні новими компетенціями, просто виконує ті завдання, що йому задають. В результаті це викликає відсутність відчутних зрушень у рівні розвитку математичних компетенцій. Більш свідомий підхід та зацікавленість у саморозвитку могли б суттєво змінити ситуацію. На нашу думку, такого результату можна досягнути за рахунок ви-

користання коучингового підходу при викладанні математичних методів в психології.

Єдиного визначення коучингу не існує, але в найбільш загальному вигляді його можна визначити як систему супроводу навчання, що спрямована на життєві трансформації та досягнення цілей. Коуча не можна назвати ні тренером, ні психотерапевтом, ні тьютером, ні вчителем. Це людина, що допомагає суб'єкту навчання розкрити свій потенціал та через це розкриття досягти найбільшого успіху у прагненні до здійснення мети. Таким чином, викладач-коуч має відійти від експертної позиції і спробувати стати партнером студентів, який не вказує що і як треба знати, а навпаки, подорожує разом зі студентом до нових цікавих відкриттів.

М. Аткинсон підкреслює, що коучинг ґрунтується на таких принципах: 1) з усіма людьми все добре (тобто кожен студент хоче отримати якісні знання, щоб стати фахівцем у своїй справі); 2) у кожної людини є необхідні ресурси для досягнення мети

(тобто у кожного студента є достатньо ресурсів, знань, часу та натхнення для оволодіння курсом); 3) кожна людина робить найкращий для себе вибір (для найбільш ефективного засвоєння курсу необхідно дозволити студентові обрати оптимальні шляхи та методи навчання); 4) в основі будь-якої дії лежать позитивні наміри (пропускаючи заняття, студенти не намагаються образити викладача); 5) зміни не тільки можливі, але й не відворотні (яким би не було ставлення студента до навчального курсу на початку занять, воно обов'язково зміниться наприкінці, особливо, якщо викладач докладе до цього зусиль) [1].

Відповідно до поглядів Дж. Стара у процесі навчання студент, що оволодіває новим курсом, має пройти через 4 стадії: 1) стадія неусвідомлюваної некомпетентності; 2) стадія усвідомлюваної некомпетентності; 3) стадія усвідомлюваної компетентності; 4) стадія неусвідомлюваної компетентності [9]. М. Аткінсон та Ч. Рей також називають ці стадії «шляхом набуття майстерності» [2]. Для того, щоб від повного новачка у якійсь справі вирости до майстра, обов'язково необхідно пройти через всі чотири стадії.

Процес оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками не можливо розпочати, якщо студенти не розуміють глибини своєї некомпетентності. Для того, щоб вони перейшли від першого рівня розвитку майстерності до другого викладачу необхідно організувати такі заходи, що дозволили б їм зрозуміти обмеженість власних компетентностей та сприяли б формуванню мотивації до оволодіння новими знаннями. Найкращим шляхом вирішення такої задачі є застосування методу кейс-стаді, при аналізі якого студенти усвідомлюють обмеженість власних знань. Також на цьому етапі можна використовувати практичні вправи, аналіз відео, опитування.

На стадії усвідомлюваної некомпетентності студент розуміє обмеженість власних можливостей, і це пробуджує в ньому бажання таку обмеженість подолати. Для того, щоб студент міг перейти до наступного рівня майстерності важливо використовувати широкий спектр засобів навчання: лекції, практичне відпрацювання навичок, розігрування, моделювання тощо. Важливо, щоб теоретичний матеріал, який надається на цій стадії був підкріплений практичними прикладами.

На стадії усвідомлюваної компетентності студент оволодіває потрібними знаннями, вміннями, навичками та компетентностями, але при їх використанні йому необхідно прикладати свідомі зусилля з актуалізації вже отриманих в процесі. Цей рівень майстерності характеризується відсутністю автоматичних та природних вмінь. Для того, щоб студент міг опинитися на самій вершині майстерності важливо використовувати саме ті засоби і техніки, що пропонує коучинг. Т. Голві серед основних компетентностей коуча виділяє: вміння слухати, вміння давати зворотній зв'язок, вміння ставити мету, вміння задавати питання, що стимулюють думки та почуття [3]. Перелічені компетентності навряд чи можна назвати класичними стосовно викладачів вищої школи. Викладачі скоріше говорять, ніж слухають, в якості зворотного зв'язку оцінюють знання студентів, задають питання в ході опитування, а не для стимулювання думок та почуттів. Все це призводить до формалізації процесу спілкування між викладачем та студентом, породжує зниження інтересу та демотивацію майбутніх фахівців при вивченні нового предмету.

Використання ж прийомів коучингу дозволяє реалізовувати в процесі навчання принципи моделі GROW, що була розроблена засновниками коучингового підходу Г. Александром, А. Файном, Дж. Уїтмором

[10]. Відповідно до цієї моделі для досягнення будь-якої мети (в тому числі і в навчанні) людина має сформулювати чітку мету (goal), оцінити свої можливості на даний період часу (reality), розглянути всі можливі варіанти для її досягнення (options), почати рух до нього (wayforward). Таким чином, відповідальність за успіх у навчанні лежить передусім на самому студентові, а не на викладачеві. Але для того, щоб процес руху студента до оволодіння новими знаннями, уміннями, навичками та компетентностями розпочався викладач має створити в своїй аудиторії унікальний коучинговий простір, що буде стимулювати виникнення свідомості та відповідальності за власний професійний розвиток у студента.

Керуючись названими принципами коучингу, ми розробили програму заходів для підвищення успішності засвоєння знань з математичних методів в психології, до яких відносяться такі:

1. Використання «Колеса компетенцій» для оцінювання рівня знань щодо кожної із тем курсу. За допомогою цієї

вправи студенти систематично займалися самооцінюванням власних знань, умінь та навичок.

2. Планування самостійної роботи для підвищення рівня розвитку математичних компетенцій. За кожною із тем студенти самостійно ставили собі мету та розробляли план свого навчання, свідомо продумували різні варіанти саморозвитку, які б вони могли використовувати.

3. Використання зворотного зв'язку за кожною із тем. Після проходження кожної теми та отримання оцінки студенти надавали зворотній зв'язок за такою схемою: 1) що вдалося вивчити; 2) що не вдалося вивчити; 3) що варто змінити при вивченні наступної теми.

Описані заходи використовувалися в експериментальній групі, а навчання в контрольній групі відбувалося за звичною схемою. В таблиці 2 наведено результати семестрового оцінювання студентів з дисципліни «Математичні методи в психології» в експериментальній та контрольній групі.

Таблиця 2.
Результати оцінювання студентів з дисципліни «Математичні методи в психології» за підсумками семестру

Оцінка	Кількість студентів (%)		Показника Ф-критерію Фішера	Похибка, р
	ЕГ	КГ		
Відмінно	8	3	1,785	$p \leq 0,05$
Добре	11	10	0,302	-
Задовільно	3	9	2,094	$p \leq 0,05$

Результати семестрового контролю красномовно свідчать про те, що студенти експериментальної групи засвоїли матеріал курсу значно більш успішно: кількість студентів з оцінкою «відмінно» в експериментальній групі значущо більша, а з оцінкою «задовільно» значущо менша. Крім того, спостереження за поведінкою студентів під час навчання дозволило встановити, що в

експериментальній групі під час вивчення математичних методів встановилася атмосфера підтримки. Студенти активно шукали своїх «однодумців», об'єднувалися в групи для спільного навчання під час виконання самостійної роботи.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження до-

зволяє нам підбити підсумки та визначити напрямки подальшої роботи:

1. Низький рівень знань майбутніх психологів в сфері математичних методів пов'язаний не тільки зі слабкою шкільною підготовкою, а й з відсутністю розуміння власних сильних і слабких сторін в математиці.

2. Коучинговий підхід до навчання відкриває можливості для розвитку більш свідомого та послідовного ставлення до вивчення математичних методів в психології.

Список літератури

1. Аткинсон, М. (2013) *Жизнь в потоке: Коучинг*. М.: Альпина Паблишер, 330 с.

2. Аткинсон, М., & Чойс, Т. (2015) *Мастерство жизни. Внутренняя динамика развития*. М.: Альпина Паблишер, 214 с.

3. Голви, Т. (2010) *Работа как внутренняя игра: 2-е изд.* М.: Альпина Паблишер, 263 с.

4. Дауни, М. (2007) *Эффективный коучинг: Уроки коучакоучей*. М.: Добрая Книга, 288 с.

5. Романовський, О. Г. (2014) Конспект лекцій, методичні вказівки та контрольні завдання з курсів "Вікова психологія" та "Педагогічна психологія": для студ. освітньо-кваліфікаційного рівня "Бакалавр" зі спец. 6.030102 "Психологія". Нац. техн. ун-т "Харк. політехн. ін-т". Х.: ТОВ "Друкарня Мадрид", 76 с.

6. Підсумки реєстрації для участі в ЗНО [Електронний ресурс]: Український Центр оцінювання якості освіти, 2018. Режим доступу: <http://testportal.gov.ua/stat/> (20.05.2018).

7. Романова, С. М. (2010) Коучинг як нова технологія в професійній освіті. *Вісник Національного авіаційного університету*. Т. 1. С. 83–88.

8. Сидоренко, В. В. (2014) Педагогічний коучинг як інноваційна технологія

3. Застосування при викладанні математичних методів в психології «Кола компетенцій», прийомів зворотного зв'язку, планування самостійного розвитку позитивно відбивається на рівні засвоєних знань. Визначені закономірності відкривають нові можливості для використання коучингових технологій в підготовці майбутніх психологів і можуть широко використовуватися при викладанні інших дисциплін.

науково- методичного супроводу професійно-особистісного розвитку вчителя в системі післядипломної освіти. *Наукова збірника освіти Донеччини*. Донецьк: № 3 (14). С. 13-19.

9. Стар Дж. (2016) *Полное руководство по принципам, методам и навыкам персонального коучинга*. М.: Претекст, 380 с.

10. Уитмор Дж. (2005) *Коучинг высокой эффективности*. М.: Международная академия корпоративного управления и бизнеса, 168 с.

11. Цыбина, Е. А. (2007) *Коучинг в обучении студентов старших курсов английского языка: учеб. пособ.* Ульяновск: УлГТУ, 75 с.

12. Швець, В. О. (2005) До питання про якість шкільної математичної освіти. *Дидактика математики: проблеми і дослідження*. № 24. С. 261-267.

References

1. Atkinson, M. (2013) *Zhizn' v potoke: Kouching*. [Life in the Flow: Coaching] М.: Al'pina Pablisher, 330 s. [in Russian]

2. Atkinson, M., & Chojs, T. (2015) *Masterstvo zhizni*. [Mastery of Life. Internal dynamics of development] Vnutrennjaja dinamika razvitija. М.: Al'pina Pablisher, 214 c. [in Russian]

3. Golvi, T. (2010) *Rabota kak vnutrennjaja igra: 2-e izd.* [Work as an internal game: 2 nd ed] M.: Al'pina Publisher, 263 s. [in Russian]
4. Dauni, M. (2007) *Jeffektivnyj kouching: Uroki koucha kouchej.* [Effective Coaching: Lessons of Coach Couches.] M.: Dobraja Kniga, 288s. [in Russian]
5. Romanovs'kyj, O. H. (2014) *Konспект leksij, metodychni vказivky ta kontrol'ni zavdannia z kursiv "Vikova psykholohiia" ta "Pedahohichna psykholohiia" : dlia stud. osvity o-kvalifikatsijnogo rivnia "Bakalavr" zi spets. 6.030102 "Psykholohiia".* [Summary of lectures, methodological instructions and control tasks from the courses "Age Psychology" and "Pedagogical Psychology": for the student. Educational qualification level "Bachelor" with special] Nats. tekhn. un-t "Khark. politekhn. in-t". Kh.: TOV "Drukarnia Madyd", 76 s. [in Ukrainian]
6. *Pidsumky reiestratsii dlia uchasti v ZNO* [Summary of the registration for participation in the ZNO] [Elektronnyj resurs]: Ukrains'kyj Tsentr otsiniuvannia iakosti osvity, 2018. Rezhym dostupu: <http://testportal.gov.ua/stat/> (20.05.2018). [in Ukrainian]
7. Romanova, S. M. (2010) *Kouching jak nova tehnologija v profesijnij osviti.* [Coaching as a new technology in vocational education] Visnik Nacional'nogo aviacijnogo universitetu. T. 1. S. 83–88[in Ukrainian]
8. Sydorenko, V. V. (2014) *Pedahohichnyj kouchynh iak innovatsijna tekhnologhiia naukovo- metodychnoho suprovodu profesijno-osobystisnoho rozvytku vchytelia v systemi pisliadyplomnoi osvity.* [Pedagogical coaching as an innovative technology of scientific and methodological support of professional and personal development of a teacher in the system of postgraduate education] Naukova skarbnytsia osvity Donechchyny. Donets'k: № 3 (14). S. 13-19. [in Ukrainian]
9. Star Dzh. (2016) *Polnoe rukovodstvo po principam, metodam i navykam personal'nogo kouchinga.* [A comprehensive guide to the principles, methods and skills of personal coaching] M.: Pretekst, 380 s. [in Russian]
10. Uitmor Dzh. (2005) *Kouching vysokoj jeffektivnosti.* [Coaching of high efficiency] M.: Mezhdunarodnaja akademija korporativnogo upravlenija i biznesa, 168 s. [in Russian]
11. Cybina, E. A. (2007) *Kouching v obuchenii studentov starshih kursov anglijskomu jazyku : ucheb. posob.* [Coaching in the teaching of senior students of the English language: Textbook.] Ul'janovsk: UlGTU, 75 s. [in Russian]
12. Shvets', V. O. (2005) *Do pytannia pro iakist' shkil'noi matematychnoi osvity.* [On the issue of the quality of school mathematical education] Dydaktyka matematyky: problemy i doslidzhennia. № 24. S. 261-267. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 12.05.2018

Олена Ільєнко

кандидат філологічних наук, доцент, завідувача кафедрою іноземних мов Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, Харків, Україна
E-mail: lenailyenko@yahoo.com

ЗМІСТ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ФАХІВЦЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЕТАПИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація: Метою статті є на підставі аналізу літератури з проблем обґрунтування змісту науково-методичної системи формування конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки, етапи її реалізації, а також мету і завдання для кожного з них. Визначено різницю у розумінні понять «система формування конкурентоспроможного фахівця», яка є відкритою, синергетичною, динамічною, і «педагогічна система формування конкурентоспроможного фахівця», що є спеціально організованою, цільовою, цілісною, прогностичною, такою, що реалізується в умовах середовища підготовки фахівця. У статті виокремлено та схарактеризовано такі етапи реалізації науково-методичної системи як пропедевтичний, діагностичний, змістово-діяльнісний та результативний.

Ключові слова: науково-методична система, етапи реалізації науково-методичної системи, конкурентоспроможний фахівець, конкурентоспроможність.

Olena Iliencko

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages of the Kharkiv National University of Municipal Economy named after A. M. Beketov, Kharkiv, Ukraine
E-mail: lenailyenko@yahoo.com

CONTENT OF THE SCIENTIFIC AND METHODOICAL SYSTEM FOR TRAINING OF A COMPETITIVE PROFESSIONAL OF MUNICIPAL ECONOMY AND THE STAGES OF ITS IMPLEMENTATION

Abstract: The aim of the article is on the basis of the literature analysis to substantiate the content of the scientific and methodical system for training of a competitive professional of municipal economy, the stages of its realization as well as the goals and tasks for each of them. The difference in the interpretation of such concepts as "the system for training of a competitive professional", which is an open, synergistic, dynamic one and "the pedagogical system for training of a competitive professional" is determined. The latter system is considered as a specially organized, purposeful, holistic, prognostic phenomenon, which is realized in the conditions of the training environment of a professional. The article highlights and describes the stages of implementation of the scientific and methodical system as propaedeutic, diagnostic, content-activity and resulting.

© Олена Ільєнко, 2018

Key words: scientific and methodical system, stages of the scientific and methodical system implementation, competitive specialist, competitiveness.

Елена Ильенко

СОДЕРЖАНИЕ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО СПЕЦИАЛИСТА МУНИЦИПАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЭТАПЫ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация: Целью статьи является обоснование на основе анализа литературы содержания научно-методической системы формирования конкурентоспособного специалиста муниципальной экономики, этапов ее реализации, а также целей и задач каждого из них. Определена разница в трактовке таких понятий как «система формирования конкурентоспособного специалиста», которая является открытой, синергетической, динамичной, и «педагогическая система формирования конкурентоспособного специалиста», которая является специально организованной, целенаправленной, целостной, прогностической, т.е. такой, которая реализуется в условиях среды подготовки специалиста. В статье выделены и охарактеризованы такие этапы реализации научно-методической системы как пропедевтический, диагностический, содержательно-деятельностный и результативный.

Ключевые слова: научно-методическая система, этапы реализации научно-методической системы, конкурентоспособный специалист, конкурентоспособность.

Olena Iliencko

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Content of the scientific and methodical system for training of a competitive professional of municipal economy and the stages of its implementation”

The article focuses on the content of the scientific and methodical system for training of a competitive professional of municipal economy and the stages of its implementation. The aim of the article is on the basis of the literature analysis to substantiate the content of the scientific and methodical system for training of a competitive professional of municipal economy, the stages of its realization as well as the goals and tasks for each of them.

The difference in the interpretation of such concepts as "the system for training of a competitive professional", which is an open, synergistic, dynamic one and "the pedagogical

system for training of a competitive professional" is determined. The latter system is considered as a specially organized, purposeful, holistic, prognostic phenomenon, which is realized in the conditions of the training environment of a professional. The implementation of the pedagogical system for training professionals, in particular, students in the field of municipal economy, can be considered as a stage of the development of competitiveness as a personal and professional formation. The pedagogical system is viewed as a subsystem of the general system of competitiveness formation of a university graduate, and, therefore, the highest

of the possible levels of competitiveness manifestation, in the opinion of the author, can be observed only among the professional who has already realized the professional potential (*akme-ideal*). It is noted that within the university the *akme* of the future professional competitiveness can be evaluated only as the highest level of the subsystem "pedagogical system of forming the competitiveness of a future professional" (*acme-prognostic*)

Three main stages are considered to be necessary for pedagogical systems, which have the following goals: 1. formation of positive attitude among subjects of the educational process, interest in a certain problem, setting on a particular activity with a specific purpose, awareness and acceptance of its goals, etc .; 2. formation of special competences, as well as personal qualities necessary for solving a specific scientific problem; 3. evaluation and reflection of the activities in the context of a particular problem. The requisite to distinguish the *propaedeutic* stage of the system's implementation is noted, within which the activities of the teachers involved should be coordinated for the process of a certain formation development as well as the academic curriculum that will allow

organizing pedagogical influence on the subjects of study. In addition, it is pointed out that the diagnostic stage of the system manifestation needs a special organization, which should be focused on studying the level of awareness of the problem by specific participants in the experiment and studying the initial level of competitiveness formation among the students. The tasks of the diagnostic stage of the scientific and methodical system should be, respectively, to identify the diagnostic tools, specify the criteria and indicators of the competitiveness formation of the future professionals of the municipal economy, select methods for identification of the existing level of the competitiveness formation. The article highlights and describes the stages of implementation of the scientific and methodical system as *propaedeutic*, *diagnostic*, *content-activity* and *resulting*.

Thus, the idea of the content of the scientific and methodical system of forming a competitive professional of municipal economy and the stages of its realization, namely, *propaedeutic*, *diagnostic*, *content-activity* and *effective*, is the basis for the experimental realization of the system in the conditions of the university's educational environment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ефективна професійна підготовка майбутнього конкурентоспроможного фахівця передбачає обґрунтування та впровадження науково-методичної системи, що є неможливим без розкриття її змісту та етапів реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Для визначення змісту науково-методичної системи формування конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки слід зробити поглиблений аналіз суті поняття «сис-

тема». Згідно з філософським словником, [5] слово «система» означає «ціле, що складене із частин».

Системний підхід до дослідження певного поняття або процесу найбільш ґрунтовно представлено у працях О. Іонові, Ю. Козловського, О. Резван, Л. Сушенцевої, Л. Штефан [2, 3, 7, 9, 11].

У дослідженні О. Іонові система визначається множинністю елементів, що знаходяться у відношеннях і зв'язках один із одним і утворюють певну цілісність, єдність [2]. Цікавий підхід до визначення формальної сторони поняття «система» представлено Л. Штефан [11]. Дослідниця за-

пропонувала експлікувати аналіз повторюваності одиниць термінологічної інформації у різних наукових джерелах, на основі чого було визначено, що системою можна вважати множину елементів (компонентів), поєднаних зв'язками, при цьому автор вважає випадковим поняття «комплекс» у визначенні системи.

На основі ґрунтовного аналізу праць дослідників, О. Резван узагальнює ознаки соціальної системи як особливого виду систем:

- досліджуваний об'єкт як система повинен бути представлений певною сукупністю частин або компонентів. У своїй взаємодії вони утворюють єдине ціле, яке може бути розділене певним способом, від цього буде залежати обмеженість певного елемента;
- система повинна мати інтегративні властивості, які не зводяться до властивостей окремих її компонентів;
- будь-яка система має певну внутрішню організацію – структуру, яка виявляється в установленні зв'язків між компонентами;
- цілісна система вибірково взаємодіє з середовищем. Така взаємодія може по-різному сприяти функціонуванню системи: її розвитку, зміцненню, стабілізації або стриманню її руху та інтегративних процесів [7 с. 182-183].

Підтримуючи дослідницю у таких висновках, зауважуємо, що система формування конкурентоспроможності фахівця має ознаки соціальної, оскільки основна діяльність з перетворення особистості, що реалізується у певному середовищі, є затребуваною соціумом, адже конкурентоспроможність наразі є якістю, без якої фахівець не може бути успішним у житті.

У дослідженні Ю. та І. Козловських акцентується увага на інтегрованих властивостях об'єкта дослідження – їх походженні, зв'язках та структурі. Вчені визначають

особливості застосування системного підходу представниками гуманітарних наук, до яких зокрема належить педагогіка. Так, науковці-гуманітарії часто приписують собі системний підхід тоді, коли просто оперують поняттям «система». Звісно, що системні методи застосовуються при вивченні поведінки, функцій, дій, а тому застосовувати цей термін до просторового об'єкта або предмета є неприпустимим. Актуалізуючи увагу на тому, що система є не просто сумою певних елементів, а передбачає появу нової якості, дослідники зауважують про важливість «спільних закономірностей цієї якості, що не видимі в кожному елементі системи, але керують ними, як рука пальцями» [3 с. 164]. Отже, йдеться про певне злиття функцій всіх елементів системи, в результаті чого актуалізується нова якість, на формування якої й спрямована вся система. Прикладом зазначеного можна вважати ситуацію, наведену І. Козловською у монографії «Едукаційна інтегрологія»: «під час обговорення питання у науковому колективі знаходиться рішення чи нове знання, яке не прийшло на думку жодному із членів колективу окремо (знання колективу є більшими, ніж сума знань його членів)». Отже, можна вважати, що функція роботи системи в цілому є ефективнішою, аніж сума ефективності функцій окремих її елементів. Зазначена характеристика системи є цінною для усвідомлення організації процесу формування конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки, оскільки ми маємо враховувати, що кожна частина системи у поєднанні із іншими її частинами прогностично дасть більший ефект, ніж тоді, коли вона розглядатиметься окремо від цих інших частин.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. На підставі вищезазначеного у дослідженні виокремлено такі *етапи* реалізації науково-методичної сис-

теми професійної підготовки майбутнього конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки:

- *пропедевтичний;*
- *діагностичний;*
- *змістово-діяльнісний;*
- *результативний.*

Завданнями діагностичного етапу науково-методичної системи відповідно мають бути: визначення діагностичного інструментарію, уточнення критеріїв і показників рівнів сформованості конкурентоспроможності майбутнього фахівця муніципальної економіки, добір діагностик для виявлення наявного рівня сформованості його конкурентоспроможності відповідно до її структурних компонентів, що виокремлено нами вище.

На цьому етапі відбувається запровадження методів анкетування, тестування, опитування, спостереження, а також самодіагностики й самоаналізу – що реалізовувались у групових та індивідуальних формах засобами діагностики (анкетами, тестами, опитувальниками тощо).

Отже, дослідження змісту науково-методичної системи формування конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки та етапи її реалізації не були до цього об'єктом уваги дослідників, тому є основою для експериментальної реалізації системи в умовах навчального середовища університету.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). *Метою статті* передбачено на підставі аналізу наукової літератури з проблеми обґрунтувати зміст та етапи реалізації науково-методичної системи формування конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки у вищому технічному навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У поясненні концепції роботи системи формування кон-

курентоспроможного фахівця, зокрема муніципальної економіки, слід орієнтуватись на її багатошаровість. Конкретний рівень досягнення конкурентоспроможності може бути сформований у певному середовищі, але загалом досягнення акме конкурентоспроможності особистості відбувається упродовж її активного професійного самовиявлення у різних середовищах. Саме тому ми не можемо дослідити процес формування зазначеного утворення у межах реалізації особистості у фаховому середовищі.

Система формування конкурентоспроможності фахівця також є такою, що розвивається, при цьому розвиток здійснюється на різних її рівнях.

У межах освітнього середовища особистість набуває якості конкурентоспроможності через педагогічний вплив на її мотивацію, загально професійні та фахові компетенції, рівень здатності до рефлексії – тобто на компоненти, які в цілому виявляють її рівень. Зазначений процес може відбуватись як природно – без спеціального втручання факторів впливу, так і організованим способом, коли створюється система впливу на особистість з метою актуалізації її самовдосконалення на основі певного змісту (у нашому випадку – конкурентоспроможності). Саме тоді проектується й реалізується певна система, що містить мету, принципи, цільові етапи та засоби впливу на особистість, критеріально-показникову базу сформованості прогнозованого утворення; у межах системи в цільовому аспекті координується діяльність педагогів, зміст програми підготовки фахівців, форми педагогічного супроводу тощо. Результатом реалізації будь-якої педагогічної системи стає якісне перетворення особистості суб'єктів її впливу (у нашому випадку – студентів), що корелюється за змістом із її цільовим призначенням.

Однак зауважуємо, що формування конкретного особистісного утворення, зок-

рема конкурентоспроможності, не завершується у межах одного середовища. Активізуючи розвиток майбутнього фахівця в аспекті його конкурентоспроможності у межах університетського середовища, ми запускаємо механізм його саморозвитку за зазначеним змістом у межах фахового середовища, в якому він буде реалізовуватись. Отже, акме результатів впливу системи формування конкурентоспроможності можна очікувати не лише від її реалізації у межах університету, а й передусім від самовиявлення особистості як конкурентоспроможного фахівця у професійному середовищі. Тому реалізацію самої такої системи у межах підготовки фахівців, зокрема муніципальної економіки, можна розглядати як етап формування конкурентоспроможності у контексті особистісно-професійного утворення.

Отже, визначаємо різницю у розумінні понять «система формування конкурентоспроможного фахівця», яка є відкритою, синергетичною, динамічною, незалежною від способів її організації, але залежною від ресурсів середовища та мотивації самого фахівця, і «педагогічна система формування конкурентоспроможного фахівця», що є спеціально організованою, ціловою, цілісною, прогностичною, такою, що реалізується в умовах середовища його підготовки (в університеті зокрема). Тоді педагогічну систему можна розглядати як підсистему загальної системи формування конкурентоспроможності фахівця. Отже, найбільш високий із можливих рівнів виявлення конкурентоспроможності, за нашою думкою, можна спостерігати лише у фахівців, що вже реалізуються у професії (акме-ідеальне), тоді як у межах університету акме конкурентоспроможності майбутніх фахівців може бути оцінено як сформоване на середньому рівні системи і вищому рівні підсистеми «педагогічної системи формування конкурентоспроможності майбутньо-

го фахівця», зокрема у галузі муніципальної економіки (акме-прогностичне).

З метою уточнення змісту поняття «педагогічна система» було здійснено аналіз наукових праць. Так, у дослідженні приєднуємось до групи вчених [8], які вважають, що «педагогічна система – це полісистемне утворення (цілісність), що складається з багатьох взаємодіючих і взаємодоповнюючих частин» і підкреслюють, що «категорія «педагогічна система» та її модифікації («виховна система», «навчально-виховна система», «система освіти») – одна з основних в понятійному апараті педагогіки». Щодо суті та змісту цього поняття, то вони розмежовують його, вказуючи, що «у широкому розумінні педагогічна система – це:

- об'єднання учасників педагогічного процесу, в якому висувається педагогічна мета і розв'язуються педагогічні задачі;

- об'єднання учасників педагогічного процесу, де їх діяльність (пізнавальна, трудова, моральна, суспільно-політична, художньо-естетична, ігрова тощо) є джерелом педагогічної мети і засобом досягнення одночасно.

У вузькому розумінні педагогічна система – це:

- впорядкована кількість взаємопов'язаних компонентів, що утворюють єдине ціле і підпорядковані цілям виховання та навчання;

- соціально-обумовлена цілісність учасників педагогічного процесу з їх матеріальними й духовними цінностями, що взаємодіють на основі співробітництва між собою та з навколишнім середовищем, котра спрямована на формування та розвиток особистості» [8, с. 649-650].

Таким чином, як стверджує О. Романовський [8], структура педагогічної системи може бути представлена як взаємопов'язана сукупність інваріантних елементів: учні чи студенти; мета навчання; зміст навчання; педагоги; дидактичні процеси; їх

матеріально-технічне забезпечення; організаційні форми навчання. Н. Кузьміна [4] до структурних і функціональних компонентів відносить: мету, навчальну інформацію, засоби педагогічної комунікації, учнів, вчителів, результат.

У визначенні структурних компонентів педагогічної системи орієнтувались на результати дослідження О. Іонової [2]. Представляючи аналіз низки досліджень, автор узагальнює наукові підходи до визначення структурних компонентів будь-якої педагогічної системи. Зокрема, у концепції Л. Спіріна визначаються такі компоненти: мета системи, підсистема, що управляє (педагог), підсистема, що управляється (вихованець), взаємодія й взаємини цих підсистем, зміст діяльності системи, продукти роботи системи; Л. Вікторова додає до визначених компонентів ієрархію рівнів системи; у працях Н. Кузьміної виокремлюються функціональні компоненти системи (гностичний, проектувальний, конструктивний, комунікативний, організаторський), що зумовлюють рух, розвиток, удосконалення педагогічної системи і внаслідок цього – стійкість, життєздатність, виживання.

Таким чином, узагальнюючи науково-педагогічні підходи до розуміння поняття «педагогічна система», визначаємо використання цього терміну в двох змістовних розуміннях: для визначення якісних станів педагогічних процесів або для позначення деяких педагогічних утворень.

Зважаючи на роль педагогічної системи у формуванні певного особистісного утворення, зауважуємо на необхідності урахування таких її аспектів:

- мети, концептуальних положень її реалізації;
- середовища, в якому вона реалізується;
- методичного проектування та шляхів реалізації системи;

• прогностичних результатів її упровадження.

Отже, визначаємо, що для формування конкурентоспроможності майбутніх фахівців, зокрема муніципальної економіки, важливим стає урахування у системі як середовища, у якому буде відбуватись зазначений процес, так і наукових та методичних положень його організації. Отже, справедливим видається характеристика зазначеної системи як науково-методичної.

Цілі, що визначаються педагогічними системами, утворюють ієрархії. Зокрема, О. Новиков виділяє три рівні цілей:

• перший рівень цілей – соціальне замовлення суспільства, його різних соціальних груп усім системам освіти на певний суспільний ідеал особистості як людини, громадянина, професіонала;

• другий рівень цілей – це вже освітня мета для кожної освітньої програми, для кожного типу освітніх закладів окремо, де соціальне замовлення трансформується в поняттях і категоріях педагогіки;

• третій рівень цілей – це ті педагогічні цілі, які реалізуються повсякденно, на кожному занятті [6, с. 117].

Доходимо до переконання, що науково-методична система професійної підготовки майбутнього конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки також вимагає виявлення специфіки її мети, завдань, змісту, засобів, результату як провідних системоутворювальних блоків даної педагогічної системи, а їх реалізація потребує відбору ефективного технологічного забезпечення й критеріїв перевірки результативності.

Логічним видається визначення основної мети зазначеної науково-методичної системи – формування конкурентоспроможності майбутніх фахівців муніципальної економіки.

Реалізація науково-методичної системи формування конкурентоспроможності

майбутніх фахівців муніципальної економіки потребує організації конкретних видів діяльності (наукової, методичної, мотиваційної, діагностичної, навчально-виховної, практичної, аналітичної) на конкретних етапах дослідження. У зв'язку з цим стає необхідним виокремлення й обґрунтування етапів зазначеної системи, а також визначення мети й завдань для кожного з них, форм і методів їх реалізації.

З цією метою нами, передусім, було проаналізовано дисертаційні праці сучасних науковців, що стосуються різноманітних проблем професійної підготовки фахівців економічних та технічних галузей, аналіз яких виявився доцільним через представлення прикладів етапів реалізації різноманітних педагогічних систем.

Так, О. Ігнатюк у своїй системі підготовки майбутнього інженера до професійного самовдосконалення виокремлює початковий (спрямований на формування у студентів установки на особистісно-професійний розвиток та самовдосконалення у процесі професійного пізнання і самопізнання), процесуальний (формування у студентів професійних знань, умінь, навичок, розвиток особистісних якостей) та рефлексивно-оцінювальний (застосування отриманих знань, умінь, навичок при самостійній роботі під час професійної підготовки, виробничої практики тощо, аналіз та оцінювання процесу особистісно-професійного розвитку і самовдосконалення майбутніх інженерів) етапи [1].

У дослідженні проблеми формування професійно-рефлексивної позиції майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі О. Резван пропонує етапи реалізації системи її формування: пропедевтичний (ознайомлення викладачів із концепцією рефлексивної позиції особистості; визначення дисциплін, в межах яких має здійснюватись педагогічний вплив на студентів з метою формування у них професійно-

рефлексивної позиції), діагностико-цільовий (діагностика початкового ступеню сформованості професійно-рефлексивної позиції у майбутніх фахівців; визначення цілей та завдань дослідження), змістово-діяльнісний (здійснення технологічного процесу формування професійно-рефлексивної позиції у студентів через активізацію кожного із її компонентів) та самовдосконалення (спрямований на рефлексію причин проблем, що виникають у процесі досягнення професійних цілей) [7].

Розвиток професійної спрямованості особистості студентів технічних спеціальностей, представлений А. Швальовою у вигляді моделі, здійснюється через реалізацію цільового (здійснюється організація професійно орієнтованої освіти, що забезпечує розвиток професійної спрямованості особистості студентів технічних спеціальностей), змістово-технологічного (розкривається зміст, засоби і технології навчання, що забезпечують розвиток професійної спрямованості особистості майбутніх фахівців) та оцінно-результативного (відбувається оцінка рівня розвитку професійної спрямованості особистості студентів на основі їх показників) етапів [10].

Узагальнюючи вищенаведені підходи вчених, ми дійшли висновку, що обов'язковими для педагогічних систем є три основні етапи, у межах яких виокремлюються цілі:

- формування у суб'єктів навчально-виховного процесу позитивного ставлення, інтересу до певної проблеми, установки на певну діяльність з конкретною метою, усвідомлення й прийняття її цілей тощо;
- формування спеціальних компетенцій, а також особистісних якостей, необхідних для вирішення конкретної наукової проблеми;
- оцінки та рефлексії діяльності в контексті певного питання.

Водночас зауважуємо про необхідність виокремлення пропедевтичного етапу реалізації системи, у межах якого має бути скоординована діяльність викладачів щодо процесу формування конкретного утворення, а також визначено навчальний курс, який дозволить організувати педагогічний вплив на суб'єктів навчання. З викладачами дисциплін, залучених до експерименту, має бути узгоджено методи взаємодії у межах визначеної проблеми: розроблено для впровадження у програми дисциплін способи та прийоми, визначено час для здійснення цих способів, встановлено терміни координації проміжних та остаточних результатів взаємної діяльності.

Крім того, потребує особливої організації діагностичний етап, що має бути орієнтованим на дослідження рівня усвідомлення

проблеми конкретними учасниками експерименту та вивчення початкового рівня сформованості компонентів досліджуваного утворення у студентів.

Реалізація діагностичного етапу науково-методичної системи має здійснюватися у контексті констатувального етапу педагогічного експерименту.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, уявлення про зміст науково-методичної системи формування конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки та етапи її реалізації, а саме пропедевтичний, діагностичний, змістово-діяльнісний та результативний є основою для експериментальної реалізації системи в умовах навчального середовища університету.

Список літератури

1. Ігнатюк, О. А. (2009) Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика: монографія. Х. : НТУ «ХПІ», 432 с.
2. Іонова, О. М. (2011) Системний та синергетичний підходи у педагогічних дослідженнях : навчальний посібник. Х.:ХНПУ імені Г.С. Сковороди., 50 с.
3. Козловський, Ю. М., & Козловська, І. М (2015) Едукаційна інтегродогія: монографія. Львів : Сполом, 360 с.
4. Кузьмина, Н. В. (1980) Методология системных исследований: учебное пособие. Львов:Изд-во ЛГУ, 172 с.
5. Грицанов, А. А. (2001) Новейший философский словарь: 2-е изд. Минск: Интерпрессервис; Книжный дом, 1280 с.
6. Новиков, А. М. (2005) Методология учебной деятельности. М.: Эгвес, 176 с.
7. Резван, О. О. (2014) Формування професійно-рефлексивної позиції майбутнього фахівця автомобільно-дорожньої галузі: монографія. Х.: «Точка», 400 с.

8. Романовський, О. Г., Пономарьов, О. С., Гуревичов, М. М., & Резнік, С. М. (2014) Оцінка конкурентоспроможності фахівця і якості його професійної підготовки: навч.-метод. посіб. Х.:НТУ «ХПІ», 68 с.

9. Сушенцева, Л. (2011) Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах : теорія і практика : монографія. Кривий Ріг: «Видавничий дім», 385 с.

10. Швалева, А. В. (2007) Развитие профессиональной направленности личности студентов технических специальностей : Дис. ... канд. пед. наук по спец. 13.00.08 Оренбург, 219 с.

11. Штефан, Л. В. (2013) Теоретичні і методичні засади формування інноваційної культури майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки. Дис. на здобуття ступ. д. пед. наук зі спец. 13.00.04. Х.: 535 с.

References

1. Ihnatiuk, O. A. (2009) *Formuvannia hotovnosti majbutn'oho inzhenera do*

- profesijnoho samovdoskonalennia: teoriia i praktyka: monohrafiia.* [Formation of readiness of the future engineer for professional self-improvement: theory and practice: monograph]. Kh.: NTU «KhPI», 432s. [in Ukrainian]
2. Ionova, O. M. (2011) *Systemnyj ta synerhetychnyj pidkhody u pedahohichnykh doslidzhenniakh : navchal'nyj posibnyk.* [System and synergistic approaches in pedagogical research: a manual.] Kh.:KhNPU imeni H.S. Skovorody, 50 s. [in Ukrainian]
3. Kozlov's'kyj, Yu. M., & Kozlov's'ka, I. M (2015) *Edukatsijna intehtrolohiia: monohrafiia.* [Edukatsionnaya integrologiya: monografiya.] L'viv : Spolom, 360 s. [in Ukrainian]
4. Kuz'mina, N.V.(1980) *Metodologija sistemnyh issledovanij: uchebnoe posobie* [Methodology of system studies: a study guide] L'vov: Izd-vo LGU, 172 s. [in Russian]
5. Gricanov, A. A. (2001) *Novejshij filosofskij slovar': 2-e izd.* [The newest philosophical dictionary: 2 nd ed.] Minsk: Interpresservis; Knizhnyj dom, 1280 s. [in Russian]
6. Novikov, A.M. (2005) *Metodologija uchebnoj dejatel'nosti.* [Methodology of educational activity.] M.: Jegves, 176 s. [in Russian]
7. Rezvan, O. O. (2014) *Formuvannja profesijno-refleksivnoї pozicii majbutn'ogo fahivcja avtomobil'no-dorozhn'oi galuzi: monografija.* [Formation of professionally reflexive position of the future specialist of the automobile and road industry: monograph.] H.: «Tochka», 400 s. [in Ukrainian]
8. Romanov's'kyj, O. H., Ponomar'ov, O. S., Hurevychoy, M. M., & Reznik, S. M. (2014) *Otsinka konkurentospromozhnosti fakhivtsia i iakosti joho profesijnoi pidhotovky: navch.-metod. posib.* [Assessment of the competitiveness of a specialist and the quality of his professional training: teaching method. manual] Kh.:NTU «KhPY», 68 s. [in Ukrainian]
9. Sushentseva, L.(2011) *Formuvannia profesijnoi mobil'nosti majbutnikh kvalifikovanykh robitnykiv u profesijno-tekhnichnykh navchal'nykh zakladakh : teoriia i praktyka : monohrafiia.* [Formation of professional mobility of future skilled workers in vocational schools: theory and practice: monograph.] Kryvyj Rih: «Vydavnychyj dim», 385s. [in Ukrainian]
10. Shvaleva, A. V. (2007) *Razvitie professional'noj napravlenosti lichnosti studentov tehniceskikh special'nostej : Dis. ... kand. ped. nauk po spec. 13.00.08* [Development of a professional orientation of the personality of students of technical specialties: Dis kand. ... cand. ped. sciences on spec. 13.00.08] Orenburg, 219 s. [in Russian]
11. Shtefan, L. V. (2013) *Teoretychni i metodychni zasady formuvannia innovatsijnoi kul'tury majbutnikh inzheneriv-pedahohiv u protsesi profesijnoi pidhotovky.* [Theoretical and methodical principles of formation of innovative culture of future engineers-teachers in the process of professional training.] Dys. na zdobuttia stup. d. ped.nauk zi spets. 13.00.04. Kh.: 535 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 12.04.2018

Олена Романовська

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту
освіти Української інженерно-педагогічної академії, Харків, Україна

ORCID: 0000-0002-4898-2141

E-mail: elena_mail2004@ukr.net

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація: Стаття присвячена розгляду такої актуальної проблеми як формування креативності майбутніх психологів у вищих навчальних закладах. Розглянуто суть понять «креативність», «креативність психолога», запропонована методика її формування у студентів-психологів під час навчання при вивченні дисциплін психолого-педагогічного циклу; ефективність методики доведена експериментальним шляхом.

Ключові слова: креативність, креативність психолога, вищий навчальний заклад, методика, методи евристичного навчання, експеримент.

Olena Romanovska

PhD in Education Science, Assistant Professor of Pedagogy, Methodology and Education
Management Department Ukrainian Engineering - Pedagogics Academy, Kharkiv, Ukraine

E-mail: elena_mail2004@ukr.net

FORMATION OF CREATIVITY FUTURE PSYCHOLOGISTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract: The article is devoted to the consideration of such an urgent problem as the formation of creativity in future psychologists in higher educational institutions. The essence of the concept of creativity, the concept of "the creativity of a psychologist", the method of forming creativity among students-psychologists in the process of learning in the study of the disciplines of the psychological-pedagogical cycle is suggested; The effectiveness of the procedure is proved experimentally.

Key words: creativity, creativity of a psychologist, higher education institution, methodology, methods of heuristic learning, experiment.

Елена Романовская

ФОРМИРОВАНИЕ КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению такой актуальной проблемы как формирование креативности будущих психологов в высших учебных заведениях. Рассмотрено суть понятий «креативность», «креативность психолога», предложена методика ее формирования у студентов-психологов во время обучения при изучении

© Олена Романовська, 2018

дисциплін психолого-педагогического цикла; эффективность методики доказана экспериментальным путем.

Ключевые слова: креативность, креативность психолога, высшее учебное заведение, методика, методы эвристического обучения, эксперимент.

Olena Romanovska

An extended abstract of the paper on the subject:

“Formation of creativity in future psychologists in higher education institutions”

Problem setting. The development of an active creative personality is one of the strategic objectives of reforming education in Ukraine, according to state educational programs and concepts, is the formation of not just educated, but creative personality.

Recent research and publications analysis. The problem of creativity, creative personality was considered by both domestic and foreign researchers: D. Bogoyavlenska, A. Brushlynsky, N. Vishnyakova, I. Zyazyun, M. Kagan, V. Molyako, O. Matyushkin, Ya. Ponomarev, V. Rybalko, V. Sukhomlinsky, S. Sysoev, D. Chernilevsky, G. Eysenck, F. Barron, D. Guilford, E. Torrens, and others. In their works, the questions of human activity in the creative process, the socio-psychological foundations of creativity, stages of the creative process, mechanisms, and the statement that the student's work is one of the most important conditions for the future specialist.

The purpose of the article is to theoretically substantiate, develop and partially verify the methodology of creativity formation in students-psychologists in the process of studying in institutions of higher education during the study of disciplines of the psychological-pedagogical cycle.

Paper main body. On the basis of scientific literature in the work it is determined that creativity is one of the most important professional qualities of the personality of the psychologist, since the work of the practical psychologist is (or at least should be) creative activity, because the psychologist has to deal with unique human individualities. The concept of creativity (in

the domestic psychology and pedagogy, creativity is identified with creativity) is extremely broad and interpreted by researchers in different ways. Based on the analysis of the views of various scholars in our study of creativity, we understand the integral quality of the individual, which determines the ability to creativity in all spheres of human activity and manifests itself through the ability to see problems, find new original and productive ways of their solution.

The analysis of psychological and pedagogical literature allowed to determine the most important qualities of the future specialist, and in particular, the psychologist, who contribute to a successful creative activity: the ability to make non-standard decisions; search-problem style of thinking; ability to create problematic, non-standard professional situations; originality in all spheres of its activity; creative fantasy, advanced imagination; specific personal qualities (courage, willingness to risk, resourcefulness, purposefulness, optimism, enthusiasm, persistence, confidence, wit, intuitive feeling of new and original, etc.).

It was determined that the creativity of the future psychologist - is the integral quality of the personality of the latter, which determines the ability to creativity and develops in the process of professional training and further professional activities. It manifests itself through the ability to create a creative atmosphere, to see psychological problems, to successfully interact with the environment, especially in non-standard situations, to find new original and

productive ways of their solution, creatively using various objects, using the most optimal means.

The analysis of scientific literature also allowed finding out that the manifestation and development of creativity of each person contribute to objective conditions, which primarily concern: the creation of a comfortable socio-humane environment, the adherence of the teacher of the principles of creative learning, the use of teacher methods of activating creative thinking. Therefore, a special, purposeful formation of creativity and a systemic molding effect on its development in the process of studying in higher education institutions is required.

In accordance with the goal of the study, the methodology of forming the creativity of future psychologists in the process of their vocational training during the study of the cycle of psychological and pedagogical disciplines (on an example of the discipline "Pedagogical Psychology")

was theoretically grounded. The main content of this technique is to introduce in the initial process of studying the discipline "Pedagogical Psychology" methods that stimulate the development of creativity from those who study. The methodology was based on heuristic and innovative teaching methods. Experimental testing of the developed methodology for the development of creativity in future psychologists has confirmed its effectiveness.

Conclusions of the research. This study does not pretend to be a complete and comprehensive solution to the problem, further research in the following areas is possible: the search for ways to develop the creativity of teachers of higher education institutions; the creation of a single set of methodical techniques for the development of creativity in the educational process from different disciplines throughout the period of professional training in higher education institutions.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток активної творчої особистості - одна з найважливіших проблем психологічної і педагогічної теорії і практики. Ідея навчання, спрямованого на розвиток творчого потенціалу, творчих можливостей особистості, лежить в основі багатьох сучасних підходів до освіти. Це відбувається тому, що розвиток будь-якої галузі народного господарства і держави загалом у період численних кризових явищ значно залежить від людського чинника, від здатності фахівців долати проблеми, знаходити нові рішення, проявляти щоденну креативність у професійній діяльності. Таким чином одним із стратегічних завдань реформування освіти в Україні, згідно з державними освітніми програмами і концепціями, є формування не просто освіченої, а творчої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблему креативності, творчої особистості розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники: Д. Богоявленська, А. Брушлинський, Н. Вишнякова, І.Зязюн, М. Каган, В.Моляко, О. Матюшкін, Я. Пономарьов, В. Рибалко, В. Сухомлинський, С. Сисоева, Д. Чернілевський, Г. Айзенк, Ф. Баррон, Д. Гілфорд, Е. Торренс та інші. У їхніх працях досліджуються питання людської активності в творчому процесі, соціально-психологічні основи творчості, етапи творчого процесу, механізми та твердження, що творчість студента є однією з найважливіших умов становлення майбутнього фахівця.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. В психолого-педагогічній літературі підкреслюється необхідність розвитку креативності в

процесі навчання, проте все ще недостатньо досліджень, присвячених методиці розвитку креативності у студентів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретично обґрунтувати, розробити і частково перевірити методику формування креативності у студентів-психологів в процесі навчання у закладах вищої освіти під час вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «креативність» (від лат. створення) ще з 60-х років ХХ ст. присутній у лексиці представників усіх галузей людського життя, але ще й досі психологи не знайшли йому єдиного визначення. Більшість із них під креативністю розуміють здатність бачити речі по-новому і незвичайному ракурсі, знаходити унікальні способи вирішення проблем. Креативність є повною протилежністю шаблонному мисленню, яке характеризується обмеженістю в пошуку можливих рішень і тенденціями однакового підходу до розв'язання різних проблем. Більшість людей, завдячуючи традиційній системі навчання, мають аналітичний стиль мислення. І лише деякі, використовуючи латеральні прийоми, вводять у дію креативні процедури [1-12].

З іншого боку, на відтворення старого і створення нового, на думку доктора філософських наук В. Циби, – «на це приречена кожна людина, оскільки вона живе у світі матеріальних і духовних цінностей, що постійно руйнуються від старіння, зношення або цілеспрямованої руйнації» [12, с. 21]. А тому людину необхідно готувати до творчої діяльності ще під час навчання. Ми погоджуємось, що процес становлення творчої особистості має бути спланованим і системним. Це висуває особливі вимоги до навчально-виховного процесу загалом і кожного викладача зокрема. Актуальності набуває створення методичних систем, що дозволятимуть роз-

вивати творчі потенції майбутніх фахівців безпосередньо в процесі навчання.

Як зазначають багато науковців, для психолога креативність є професійно-значущою якістю [7; 8]. Зокрема, одне з найважливіших завдань практичного психолога полягає в тому, щоб допомогти людині скористатися її власними творчими можливостями для вирішення поставлених перед нею завдань і для досягнення її цілей.

У зв'язку з тим, що проблема розвитку креативності найменш розроблена для юнацького віку, а також тому, що креативність є для психологів професійно-значущою якістю, вивчення психологічних умов розвитку креативності серед майбутніх психологів набуває особливої актуальності. Практично всі дослідники називають креативність професійно-значущою якістю особистості психолога або згадують про креативні вміння, здібності.

Креативність є однією з найважливіших професійно-значущих якостей особистості психолога, оскільки його робота є (або, принаймні, повинна бути) творчою діяльністю, тому що він має справу з унікальними людськими індивідуальностями.

Отже, креативність – це професійно-значуща якість особистості студента-психолога, що сприяє кращому освоєнню студентами професійних навичок і творчому їх застосуванню.

Поняття креативності (у вітчизняній психології та педагогіці креативність ототожнюється з творчістю) надзвичайно широке і трактується дослідниками по-різному. Під креативністю ми розуміємо інтегральну якість особистості, яка визначає здатність до творчості в будь-яких сферах людської діяльності та проявляється через спроможність бачити проблеми, знаходити нові оригінальні й продуктивні шляхи їх вирішення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити найважливіші якості майбутнього фахівця, зокрема психолога, що сприяють успішній творчій діяльності: здатність до нестандартного

рішення; пошуково-проблемний стиль мислення; уміння створювати проблемні, нестандартні професійні ситуації; оригінальність у всіх сферах своєї діяльності; творча фантазія, розвинена уява; специфічні особистісні якості (сміливість, готовність до ризику, винахідливість, цілеспрямованість, оптимізм, ентузіазм, настирливість, упевненість, кмітливість, інтуїтивне відчуття нового та оригінального та ін.).

На сьогодні серед педагогів і психологів [1-12] немає узгодженої, єдиної думки щодо структури креативності, тому було визначено такі основні компоненти креативності майбутніх психологів: 1) емоційно-мотиваційний – передбачає наявність позитивного емоційного стану, віри у свої можливості; внутрішньої мотивації до творчої самореалізації на посаді психолога, орієнтацію не на продукт, а на процес; 2) когнітивно-діяльнісний – передбачає оволодіння студентами загальними та спеціальними професійно-психологічними знаннями, уміннями й навичками, пов'язаними з креативністю; здатність до дивергентного мислення та сенситивності; 3) результативний – визначається наявністю творчого навчального продукту.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, було визначено, що креативність майбутнього психолога – це інтегральна якість особистості останнього, яка визначає здатність до творчості й розвивається у процесі фахової підготовки та подальшої професійної діяльності. Вона проявляється через уміння створювати креативну атмосферу, бачити психологічні проблеми, успішно взаємодіяти з оточенням, особливо за нестандартних ситуацій, знаходити нові оригінальні й продуктивні шляхи їх вирішення, творчо використовуючи різні об'єкти.

Аналіз наукової літератури [1-12] дозволив з'ясувати, що проявам і розвит-

ку креативності кожної особистості сприяють об'єктивні умови, до яких передусім належать: створення комфортного соціально-гуманного середовища, дотримання викладачем принципів креативного навчання, застосування ним методів активізації творчого мислення. Отже, потрібне спеціальне, цілеспрямоване формування креативності та системний формувальний вплив на її розвиток у процесі навчання у закладах вищої освіти.

При всьому розмаїтті вивчення науковцями проблеми підготовки майбутніх фахівців до здійснення творчої діяльності, аспект її формування у студентів-психологів в закладах вищої освіти недостатньо досліджений на теоретично-методичному та методичному рівнях. Отже, відповідно до поставленої мети дослідження була теоретично обґрунтована методика формування креативності майбутніх психологів у процесі їхньої професійної підготовки під час вивчення циклу психолого-педагогічних дисциплін (на прикладі дисципліни «Педагогічна психологія»), яка представлена на рисунку 1.

На рисунку представлені в систематизованому вигляді етапи, компоненти кожного етапу реалізації методики, наведено методи та засоби реалізації даної методики, визначено критерії сформованості креативних якостей майбутніх психологів. Основний зміст даної методики полягає у впровадженні в початковий процес при вивченні дисципліни «Педагогічна психологія» методів, що стимулюють розвиток креативності у тих, хто навчається. Методика базувалася на евристичних та інноваційних методах навчання, таких як метод «мозкового штурму», метод контрольних питань, схема багатоекранного мислення, авторський тренінг з розвитку креативності та інші.



Рис. 1 - Методика формування креативності майбутніх психологів

Для перевірки рівня креативності було використано наступні методики: діагностика невербальної креативності (методика Е. Торренса, адаптована А.Н. Вороніним); діагностика вербальної креативності (методика С. Мідника, адаптована А.Н. Вороніним). Для визначення наявності у майбутніх психологів уявлення про креативність та її структуру використовувалися такі методи та засоби діагностики: анкетування; тестування; бесіда; опитування. Для оцінювання ефективності розробленої методики було проведено експериментальне дослідження, яке складалося з констатувального, формувального та порівняльного етапів. У ході констатувального етапу експерименту було проаналізовано традиційну методичну систему навчання майбутніх психологів, яка ґрунтується переважно на традиційних методах навчання. На цьому етапі в експерименті брало участь 60 студентів 3-4 курсу НТУ «ХПІ». Результати отримані за допомогою комплексу діагностичних методик та відповідно до виділених нами трьох рівнів сформованості креативних якостей у студентів (високий, середній, низький рівень). Результати констатувального експерименту показали, що традиційна методична система не забезпечує високого рівня креативності у студентів: 25 осіб (41,7 %) мають низький рівень, 27 осіб (45%) - середній і лише 8 осіб (13,3%) - високий рівень розвитку творчих здібностей.

Метою формувального та порівняльного етапів педагогічного експерименту була перевірка ефективності розробленої методики. На формувальному етапі педагогічного експерименту брали участь 31 студент НТУ «ХПІ» (15 студентів у контрольній та 16 в експериментальній групах). В контрольній групі процес навчання майбутніх психологів відбувався за традиційною методичною системою навчання дисципліни педагогічна психологія, а в експериментальній групі – за методичною системою із використанням як традиційних, так і евристичних методів навчання («мозкового штурму», стратегія

творчості Уолта Діснея, метод контрольних питань, схема багатоекранного мислення), було проведено авторський тренінг, спрямований на розвиток креативності. Також нами використовувалися різні типи ділових ігор (ігри, що не стосувалися майбутньої професійної діяльності: "Студент майбутнього" та ігри, що моделювали окремі аспекти професійної діяльності: "Як ми спілкуємось", "Людина в світі професій", "Моя майбутня професія").

В результаті проведення експериментального дослідження встановлено, що розроблена і впроваджена методика формування креативних якостей майбутніх психологів забезпечила підвищення їх рівня креативності, а саме: високий рівень – 23,7 % у студентів ЕГ (14,7% КГ), середній – 55,7% (57,6 %КГ), низький – 20,6 % (27,7% КГ).

Результати порівняльного етапу в експериментальній і контрольній групах дозволяють зробити висновок щодо переваг методичної системи та вищої результативності показників креативності у студентів експериментальної групи.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність єдиного загальноприйнятого підходу до визначення сутності поняття «креативність», його багатоаспектність. Креативність для психологів є важливою професійно-значущою якістю, так як виражені зміни в структурі особистості і поведінці студентів-психологів в результаті застосування програми розвитку креативності спонукають до ефективнішого освоєння студентами професійних навичок і більш творчої їх реалізації. Розвиток креативності - один з найважливіших аспектів особистісного і професійного розвитку психологів; а її успішний розвиток можливий лише при створенні певних умов, що сприяють її формуванню. Особливої значущості це положення набуває в студентському віці, коли робота над особистісним розвитком майбутніх професіоналів ведеться досить

інтенсивно. Психологу необхідно усвідомлювати свою унікальність-індивідуальність - це допоможе йому в подальшій самореалізації як фахівцю.

Дане дослідження не претендує на повне і вичерпне рішення висунутої проблеми, можливе продовження дослідження в наступних напрямках: пошук шляхів

розвитку креативності викладачів закладів вищої освіти; створення єдиного комплексу методичних прийомів для розвитку креативності в освітньому процесі з різних дисциплін протягом всього періоду професійної підготовки в закладах вищої освіти.

Список літератури

1. Барышева, Т. А., & Жигалов, Ю. А. (2006) Психолого-педагогические основы развития креативности : учеб. пособие. СПб. : СПГУТД, 268 с.
2. Богдан, Ж. Б., & Солодовник, Т. О. (2016) Застосування педагогічних технологій у підготовці майбутніх фахівців у сучасних умовах освіти. *Сучасні педагогічні технології в освіті: зб. наук.-метод. праць*. За ред. Р.П. Мигущенка, Ю.І. Панфілова. Х.: НТУ «ХПІ», 27-35 с.
3. Богоявленская, Д. Б. (2002) Психология творческих способностей. М.: Академия, 320 с.
4. Гилфорд, Дж. (1965) Три стороны интеллекта. Пер. с англ. Э. А. Голубевой. *Психология мышления*. За ред. А. М. Матюшкин. М.: Прогресс, С. 443-456.
5. Гриненко, І. В. (2008) Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/1.192 с.
6. Дунаєва, О. М. (2005) Актуальні проблеми формування педагогічної креативності майбутніх учителів. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Серія 16, К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова
7. Євдокимова, Н. О., Партенадзе, О. В., & Біда, А. М. Моделювання розвитку професійно важливих якостей майбутнього психолога у сфері тренінгових технологій. *Психологічні науки*. Збірник наукових праць. Випуск 2.13 (109) С.62-67.
8. Моляко, В. О. (2007) Творчий потенціал особистості. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія № 12.

Психологічні науки. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова,. Вип. 17. С. 16 - 22.

9. Морозов, А. В., & Чернилевский, Д. В. (2004) Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. М.: Академический Проект, 2-е изд. 506 с.

10. Пономарёв, Я. А. (1988) Психология творчества. *Тенденции развития психологической науки*. М.: Наука, С. 21-25.

11. Сисоева, С. О. (1998) Педагогична творчість учителя: Визначення, теоретична модель, функції підготовки. *Педагогіка і психологія*. К.: Педагогічна думка, 255 с.

12. Циба, В. Т. (2005) Системна теорія особистості: регулятивно-детерміністська парадигма. *Соціальна психологія*. №6. С. 18-30.

References

1. Barysheva, T. A., & Zhigalov, Ju. A. (2006) *Psihologo-pedagogicheskie osnovy razvitija kreativnosti : ucheb. posobie*. [Psychological and pedagogical bases for the development of creativity: Textbook.] SPb.: SPGUTD, 268 s. [in Russian]
2. Bohdan, Zh. B., & Solodovnyk, T. O. (2016) *Zastosuvannia pedahohichnykh tekhnolohij u pidhotovtsi majbutnikh fakhivtsiv u suchasnykh umovakh osvity*. [Application of pedagogical technologies in the training of future specialists in modern conditions of education] *Suchasni pedahohichni tekhnolohii v osviti:zb. nauk.-metod. prats'*. Za red. R.P. Myhuschenka, Yu.I. Panfilova. Kh.: NTU «KhPI», 27-35 s. [in Ukrainian]
3. Bogojavlenskaja, D. B. (2002) *Psihologija tvorcheskih sposobnostej*. [The psychology of creative abilities.]

М.:Akademija, 320s. [in Russian]

4. Gilford, Dzh. (1965) *Tri storony intellekta*. [Three sides of the intellect.] Per. s angl. Je. A. Golubevoj. Psihologija myshlenija. Za red. A. M. Matjushkin. M.: Progress, S. 443-456. [in Russian]

5. Hrynenko, I. V. (2008) *Pedahohichni umovy rozvytku kreatyvnosti majbutnikh uchyteliv humanitarnoho profilu u protsesi fakhovoi pidhotovky : dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04/1*. [Pedagogical conditions of development of creativity of future teachers of the humanitarian profile in the process of professional training: diss. ... Candidate ped Sciences: 13.00.04 / 1] 192 s. [in Ukrainian]

6. Dunaieva, O. M. (2005) *Aktual'ni problemy formuvannia pedahohichnoi kreatyvnosti majbutnikh uchyteliv*. [Actual problems of formation of pedagogical creativity of future teachers] Naukovyj chasopys NPU im. M.P. Drahomanova. Serii 16, K.: NPU im. M.P. Drahomanova. [in Ukrainian]

7. Yevdokymova, N.O., Partenadze, O. V., Bida, A. M. *Modeliuvannia rozvytku profesijno vazhlyvykh iakostej majbutn'oho psykholoha u sferi treninhovykh tekhnolohij*. [Modeling the development of professionally important qualities of the future psychologist in the field of training technologies] Psykholohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats'. Vypusk 2.13 (109) S.62-67. [in Ukrainian]

8. Moliako, V. O. (2007) *Tvorchyj*

potentsial osobystosti. [Creative potential of the person] Naukovyj chasopys NPU im. M.P. Drahomanova. Serii № 12. Psykholohichni nauky. K.: NPU im. M. P. Drahomanova,. Vyp. 17. S. 16 - 22. [in Ukrainian]

9. Morozov, A. V., & Chernilevskij, D. V. (2004) *Kreativnaja pedagogika i psihologija: Uchebnoe posobie*. [Creative Pedagogy and Psychology: Textbook.] M.: Akademicheskij Proekt, 2-e izd. 506 s. [in Russian]

10. Ponomarjov, Ja. A. (1988) *Psihologija tvorchestva*. [The psychology of creativity] Tendencii razvitija psihologicheskoy nauki. M.: Nauka, S. 21-25. [in Russian]

11. Sysoieva, S. O. (1998) *Pedahohichna tvorchist' uchytelia: Vyznachennia, teoretychna model', funktsii pidhotovky*. [Pedagogical creativity of the teacher: Definition, theoretical model, functions of preparation] Pedahohika i psykholohiia. K.: Pedahohichna dumka, 255s. [in Ukrainian]

12. Tsyba, V. T. (2005) *Systemna teoriia osobystosti: rehuliatyvno-determinists'ka paradyhma*. [System Theory of Personality: Regulatory-Deterministic Paradigm] Sotsial'na psykholohiia. №6. S. 18-30. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 2.04.2018

Андрій Черкашин

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
E-mail: cherkashin68@ukr.net

Тетяна Грицаєнко

бакалавр з психології, магістрант кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
E-mail: gricaenkotatana55@gmail.com

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ
ПЕРШИХ КУРСІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Анотація: У статті наводяться дані про особливості соціальної адаптації студентів у вищому навчальному закладі. Вказується, що нагальною проблемою для кожного студента є пошук шляхів успішної адаптації до змінених соціальних умов та нової діяльності. Результати проведеного дослідження показують, що переважна більшість студентів перших курсів мають низький рівень суб'єктивного відчуття самотності і соціальної фрустрованості. Відповідно для більшості студентів першого курсу притаманний високий рівень соціальної адаптації, яка дозволяє їм досягати високих показників у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: особистість, студенти, соціальна адаптація, соціальна фрустрованість, самотність, вищий навчальний заклад

Andrew Cherkashin

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Management of Social Systems, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine
E-mail: cherkashin68@ukr.net

Tatyana Hrytsayenko

Bachelor of Psychology, Magistrate of the Department of Pedagogy and Psychology of Management of Social Systems, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine
E-mail: gricaenkotatana55@gmail.com

**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SOCIAL ADAPTATION OF STUDENTS OF
THE FIRST COURSES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Abstract: In the article, they are cited data about features of social adaptation of

© Андрій Черкашин, Тетяна Грицаєнко, 2018

students in higher educational establishment. It is underlined that essential problem for each student is search of the ways of successful adaptation to changed social conditions and new activity in higher educational establishment. Results of held research show that overwhelming majority of students of the first rates have a low level of subjective sensation of loneliness and social фрустрованности. Respectively, the most of students of the first rate high level of social adaptation is inherent which allows them to reach high ratings in teaching and educational process.

Key words: personality, students, social adaptation, social frustration, loneliness, higher educational establishment

Андрей Черкашин, Татьяна Грицаенко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация: В статье приведены данные об особенностях социальной адаптации студентов в высшем учебном заведении. Указывается, что насущной проблемой для каждого студента является поиск путей успешной адаптации к изменившимся социальным условиям и новой деятельности в высшем учебном заведении. Результаты проведенного исследования показывают, что подавляющее большинство студентов первых курсов имеют низкий уровень субъективного ощущения одиночества и социальной фрустрированности. Соответственно, большинству студентов первого курса присущ высокий уровень социальной адаптации, которая позволяет им достигать высоких показателей в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: личность, студенты, социальная адаптация, социальная фрустрированность, одиночество, высшее учебное заведение

Andrew Cherkashin, Tatyana Hrytsayenko

An extended abstract of the paper on the subject:

“Psychological features of social adaptation of students of the first courses of higher educational institutions”

In the article they are cited data about features of social adaptation of students in the high school. It is underlined that essential problem for each student is search of the ways of successful adaptation to changed social conditions and new activity in higher educational establishment. Adaptative process is very important at stage change of the inhabitancy particularly on initial stages of training of students in the high school. Exactly during the first year trains a new model of behaviour is formed at the students which can define successful students' adaptation or negatively to influence their fixture to a new social Wednesday.

Respectively, the first rate is determining phase during adaptation to a new group and students' Wednesday. Major factors causing difficulties in the students' adaptation they are: change of social position, status at transition from school society, change of conditions customary for schooler, attitudes, the stereotypes of behaviour and change of the ways of educational activity.

In the article it is underlined that social adaptation is a fixture of the individual to the conditions of social Wednesday, formation of an adequate system of relations with social objects, role plasticity of behaviour, integration of the person to social

groups, activity on development of stable social conditions, acceptance of norms and values of new social Wednesday, the forms of social interaction. Adaptation is connected with acceptance by the individual of various social roles, adequate reflection of itself and its social communications. She plays main role in socialization of a person. Results of researches of features of social adaptation of students of the first rates are led. Results of held research show that overwhelming majority of students of the first rates have a low level of subjective sensation of loneliness and social frustration. They perceive all vital situations positively, entirely identify their social roles and place in educational group.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Для студента навчання у вищому закладі освіти - це один з найважливіших періодів його життєдіяльності, особистісного зростання та становлення як фахівця. Нагальною проблемою для кожного студента є пошук шляхів успішної адаптації до змінених соціальних умов та нової діяльності. Адаптаційний процес дуже важливий на етапі зміни середовища життєдіяльності, особливо на початкових етапах навчання студентів у закладі вищої освіти. Перший курс є визначальним етапом в процесі адаптації майбутніх фахівців до нової групи та незвичних умов навчально-виховного середовища. Найбільші труднощі полягають у зміні соціальної позиції та статусу при переході із шкільного соціуму, зміні звичних для школяра умов, відносин, стереотипів поведінки і зміні способів навчальної діяльності. Відповідно, виникає нагальна потреба у дослідженні особливостей соціальної адаптації студентів на початковому етапі їх навчання у ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Т.І. Резнік вважає, що на цей час не вироблено єдиної думки про зміст наукової дефініції «адаптація». Одні автори розг-

To all vital events they treat adequately and try to find structural scenario in their own vital activity at the decision of household and educational tasks. Respectively, the most of students of the first rate high level of social adaptation is inherent which will define their high ratings in teaching and educational process of the high school. Presence of students of the first rate with low level of social adaptation requires development of new forms and methods of psychological tracking of social adaptation of students in the high school.

лядають адаптацію як «взаємодію» людини з людиною (певним колективом, групою), а інші - як процес та результат «пристосування» або як «взаємодію» людини і середовища [2, с. 68 - 90]. Інша група вчених заявляє про відсутність значущих відмінностей між процесом адаптації та процесом соціалізації. В.Г. Бочарова, Т. І. Шибутані та інші вважають, що в основі процесів адаптації та соціалізації лежить процес накопичення індивідом різноманітних навичок. Т. Шибутані також говорить про соціалізацію, яка протікає протягом усього життя людини. Саме в цьому процесі вона реалізується в якості пристосування до нових умов життя [3, с. 24 - 57].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. В процесі адаптації людини змінюються її психічні особливості: "когнитивні" (перцептивні, сенсорні тощо) і "особистісні" (цілепокладання, емоції, мотивація) [3, с. 70 - 90]. В процесі адаптації відбувається набуття знань, умінь і навичок, а також компетентності та майстерності. Необхідність в адаптації з'являється тоді, коли студенту – першокурснику потрібно пристосуватися до нових умов навчання та взаємодії у навчальній групі. Не спроможність студента до соціальної адаптації приводить до

стану дистресу та викликає проблеми з навчанням і взаємодією з одногрупниками [4]. На жаль, питання оптимальної спроможності адаптації студентів до умов навчання за перший рік навчання досі досліджені недостатньо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). **Мета статті** – вивчення особливостей соціальної адаптації студентів перших курсів вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Соціальне середовище в якості головного чинника формування та розвитку особистості завжди розглядався вченими як важливий аспект адаптації особистості.

Соціальна адаптація – це пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії. Адаптація пов'язана з прийняттям індивідом різних соціальних ролей, адекватним відображенням себе і своїх соціальних зв'язків. Вона відіграє вирішальну роль в соціалізації особистості. Порушенням адаптації вважають: асоціальну поведінку, маргінальність, алкоголізм, наркоманію [2, с. 45 - 78].

Існує й інша думка щодо вивчення досліджуваного поняття – це процес і результат активного пристосування індивіда чи соціальної системи до умов нового або зміненого соціального середовища через узгодження вимог та очікувань її учасників. Суб'єктом соціальної адаптації може бути окрема особистість чи соціальна група. На рівні особистості соціальна адаптація пов'язана з процесом соціалізації, засвоєнням притаманних навколишньому середовищу культурних норм, цінностей та взірців поведінки [3, С. 19–40].

Для навчального процесу першокурсників характерні: інтенсивне розумове навантаження, високе емоційне напруження, сприйняття великого інформаційного потоку у обмежені терміни, регламентація праці та відпочинку. В період навчання у студентів відбувається стрімке особистісне зростання, закладаються основи майбутньої дорослості, що може служити причиною швидкої адаптації до навчання.

Соціальна адаптація студентів вищих навчальних закладів залежить від педагогічних та психологічних чинників. До педагогічних чинників відносять: умови навчання, організацію навчальної діяльності, відсутність індивідуального підходу з боку викладачів, навчальне навантаження. Натомість до психологічних чинників належать: нездатність особистості контролювати власні емоційні стани, низький рівень стійкості до стресових ситуацій, схильність до конфліктів, невпевненість у собі, занижена самооцінка, недостатня комунікабельність, недовіра. Соціальна адаптація учасників навчально-виховного процесу ґрунтується на відчутті цінності власного "Я", здатності досягати узгодженості з найближчим оточенням.

З метою виявлення рівня соціальної адаптації та її особливостей нами було проведено дослідження серед студентів перших курсів у вищому навчальному закладі (далі ВНЗ). В ньому взяли участь студенти-психологи та студенти технічних спеціальностей у кількості 69 осіб. На підставі проведеного дослідження за методикою «Соціально – психологічної адаптації Роджерса - Даймонда» було встановлено, що 60 % студентів мають високий рівень соціально-психологічної адаптації, а 40% - низький. Серед них : студентів-психологів 70% з високим рівнем адаптації, а 30% - з низьким, а майбутніх фахівців технічних спеціальностей 60% з високим рівнем адаптації, а 30% - з низьким (таблиця 1).

Таблиця 1.

Результати дослідження за методикою діагностики «Соціально – психологічної адаптації «Роджерса – Даймонда» студентів перших курсів залежності від фаху навчання

Група досліджуваних	Кількість чоловік (%)
Студенти – психологи з високий рівнем адаптації	70%
Студенти – психологи з низьким рівнем адаптації	30%
Студенти технічних спеціальностей з високим рівнем адаптивності	60%
Студенти технічних спеціальностей з низьким рівнем адаптивності	40%

Також було застосовано методику суб'єктивного відчуття самотності серед студентів – першокурсників, завдяки їй ми змогли виявити, що 80% студентів перших курсів змогли адаптуватися до умов навчання, 20% – мають низький рівень адаптивності.

Для визначення показників суб'єктивного відчуття самотності студентів перших курсів використовувалась методика суб'єктивного відчуття самотності Расела і Фюргесона, результати якої наведені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Результати дослідження студентів перших курсів за методикою суб'єктивного відчуття самотності Расела і Фюргесона в залежності від фаху навчання

Група досліджуваних	Кількість чоловік (%)
Студенти – психологи з високий рівнем суб'єктивного відчуття самотності	20%
Студенти – психологи з низьким рівнем суб'єктивного відчуття самотності	80%
Студенти технічних спеціальностей з високим рівнем суб'єктивного відчуття самотності	10%
Студенти технічних спеціальностей з низьким суб'єктивного відчуття самотності	90%

Результати проведеного дослідження показують, що переважна більшість студентів перших курсів мають низький рівень суб'єктивного відчуття самотності. Відповідно, менша кількість студентів сприймають життєві ситуації як небажані. Для них притаманний стан соціальної ізоляції, дефіцит спілкування та взаємодії з оточуючими людьми. Наявність більшості студентів з низьким рівнем суб'єктивного відчуття самотності

характеризує їх як адаптивних особистостей, що мають добрі стосунки з оточуючими та не відчувають комунікативного дискомфорту у житті.

Наступні дані, необхідні для виявлення рівня адаптації першокурсників, було отримано завдяки проведеній методики визначення рівня соціальної фрустрованості Л.І. Вассермана (модифікація В. Бойко). Результати наведені в таблиці 3.

Таблиця 3.

Результати дослідження студентів перших курсів за методикою визначення рівня соціальної фрустрованості Л.І. Вассермана (модифікація В. Бойко)

Група	Кількість чоловік (%)
Студенти – психологи з високим рівнем соціальної фрустрованості	35%
Студенти – психологи з низьким рівнем соціальної фрустрованості	65%
Студенти технічних спеціальностей з високим рівнем соціальної фрустрованості	25%
Студенти технічних спеціальностей з низьким соціальної фрустрованості	75%

Результати методики соціальної фрустрованості у студентів – першокурсників дають підстави стверджувати про наявність у більшості студентів низького рівня внутрішньої напруги. Відповідно у студентів технічних спеціальностей високий рівень соціальної фрустрованості притаманний 75%, а студентам-психологам – 65%. Отже, більшість студентів має низький рівень фрустрованості, що свідчить про наявність у них високого рівня соціальної адаптації, а саме спрямо-

ваності на успіх та позитивного сприймання навколишнього світу. Студенти з високим рівнем соціальної фрустрованості мають негативну реакцію на неуспіх, агресивно ставляться до оточуючих та невпевнено почувають себе у якості учасників навчального процесу.

Для визначення кореляційних зв'язків між показниками соціальної адаптації студентів перших курсів використовувалася кореляційний аналіз (таблиця 4).

Таблиця 4.

Результати кореляційних зв'язків між показниками соціальної адаптації у студентів перших курсів

Показник соціальної адаптації	r	p
суб'єктивне відчуття самотності	r= 0,144	p>0,05
соціальна фрустрованість	r= 0,036	p<0,001
домінування	r= - 0,23	p>0,05
прийняття себе	r= 0,166	p>0,05
прийняття інших	r= 0,112	p>0,05
емоційний контроль	r= 0,649	p<0,001
внутрішній контроль	r= - 0,13	p>0,05

Нами був визначений кореляційний зв'язок між показниками соціальної адаптації студентів перших курсів, який наглядно показав наступні результати: суб'єктивне відчуття самотності (r= 0,144 при p>0,05); соціальна фрустрованість

(r= 0,036 при p<0,001); домінування (r= - 0,23 при p>0,05); прийняття себе (r= 0,166 при p>0,05); прийняття інших (r= 0,112 при p>0,05); емоційний контроль (r= 0,649 при p<0,001); внутрішній контроль (r= - 0,13 при p>0,05). Ці показники ще раз до-

водять, що студенти першого курсу незалежно від профілю мають високий адаптаційний рівень до умов ВНЗ.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отримані результати дослідження дозволяють стверджувати, що переважна більшість студентів-психологів та студентів технічних спеціальностей мають високий рівень соціальної адаптації. Основними її показниками, що суттєво впливають на рівень прояву досліджуваного поняття, нами були визначені

наступні: суб'єктивне відчуття самотності, соціальна фрустрованість, домінування, прийняття себе, емоційний та внутрішній контроль.

В результаті проведення досліджень нами було виявлено невелику кількість студентів з низьким рівнем соціальної адаптації. Відповідно, це свідчить про деякі вади у організації навчально-виховного процесу ВНЗ та вимагає розробки нових форм та методів психологічного супроводу особистісно-професійного становлення студентів.

Список літератури

1. Артемов, С. Д. (2001) Проблеми соціальної адаптації автореф. Дис.. канд.. пед. наук: 12.00.04. М.: 60с.
2. Березин, Ф. Б. (1988) Адаптація та дезадаптація людини. Л. : «Лімбус», 430 с.
3. Березовин, Н. О. (2001) Адаптація студентів до життєдіяльності в ВНЗ. М.: «Аграф», 321 с.
4. Бойко, І. І. (1999) Психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання. К.: «НПУ», 230 с.
5. Дьяченко, М. І. (1976) Психологічні проблеми готовності к діяльності. М.: «Аграф», 430 с.
6. Єрмоленко, Н. А. (1995) Соціальна адаптація в колективі. Р. : «Пітер», 170 с.
7. Єршова, Н. О. (1997) Творча активність педагогічної діяльності як фактор професійної адаптації. М. : «Агар», 204 с.
8. Забродин, Ю. М. (1997) Введення в загальну теорію сенсорної чутливості. М.: «Галатея», 350 с.
9. Зданевич, Л. В. (2005) Як адаптуються студенти до навчання. П.: «Академія», 250 с.
10. Ізбаш, С. С. (2005) Проектна діяльність як фактор соціально-професійної адаптації студентів педагогічної спеціальності : Автореферат. Бердянськ : «БДПУ», 193 с.

11. Калайков, І. М. (1987) Цивілізація і адаптація. М.: «Весна», 258с.
12. Кузнецов, П. С. (2000) Концепція соціальної адаптації. С.: «Зоря», 200 с.
13. Ляхова, І. О. (2001) Використання системного аналізу процесу адаптації студентів – першокурсників. М. : «Рідна школа», 130 с.
14. Мітева, І. Ю. (2004) Управління стресом. С.: «МарТ», 288 с.
15. Павленко, В. І. (2001) Стратегії і моделі формування соціальної адаптації. М.: «Агар», 140 с.
16. Підбуцька, Н. В., & Вінніченко, М. С. (2011) Функціональні й командні ролі учасника малої групи: Аналіз досліджень : Стаття, збір. Наук. Праць. Вип. 29. Х. : Видавничий центр НТУ «ХПІ», 322 с.

References

1. Artemov, S. D. (2001) *Problemy sotsial'noi adaptatsii avtoref.* [Problems of social adaptation author's abstract.] Dys.. kand.. ped. nauk: 12.00.04. M.: 60 s. [in Ukrainian]
2. Berezyn, F. B. (1988) *Adaptatsiia ta dezadaptatsiia liudyny.* [Adaptation and disadaptation of man.] L.:«Limbus», 430 s. [in Ukrainian]
3. Berezovyn, N. O. (2001) *Adaptatsiia studentiv do zhyttiedial'nosti v VNZ.* [Adaptation of students to life in

higher educational institutions.] M.: «Ahraf», 321 s. [in Ukrainian]

4. Bojko, I. I. (1999) *Psykhologichna adaptatsiia pidlitka do novykh umov navchannia*. [Psychological adaptation of a teenager to new learning conditions.] K.: «NPU», 230 s. [in Ukrainian]

5. D'iachenko, M. I. (1976) *Psykhologichni problemy hotovnosti k diial'nosti*. [Psychological problems of readiness for activity.] M.: «Ahraf», 430 s. [in Ukrainian]

6. Yermolenko, N. A. (1995) *Sotsial'na adaptatsiia v kolektyvi*. [Social adaptation in the team.] R.: «Piter», 170 s. [in Ukrainian]

7. Yershova, N. O. (1997) *Tvorcha aktyvnist' pedahohichnoi diial'nosti iak faktor profesijnoi adaptatsii*. [Creative activity of pedagogical activity as a factor of professional adaptation.] M. : «Ahar», 204 s. [in Ukrainian]

8. Zabrodyn, Yu. M. (1997) *Vvedennia v zahal'nu teoriuu sensornoi chutlyvosti*. [Introduction to the general theory of sensory sensitivity.] M.:«Halateia», 350 s. [in Ukrainian]

9. Zdanevych, L. V. (2005) *Yak adaptuiut'sia studenty do navchannia*. [How students adapt to study.] P.: «Akademiia», 250 s. [in Ukrainian]

10. Izbash, S. S. (2005) *Proektna diial'nist' iak faktor sotsial'no-profesijnoi adaptatsii studentiv pedahohichnoi spetsial'nosti : Avtoreferat*. [Project activity as a factor of social-professional adaptation of students of a pedagogical specialty:

Abstract.] Berdians'k : «BDPU», 193 s. [in Ukrainian]

11. Kalajkov, I. M. (1987) *Tsyvilizatsiia i adaptatsiia*. [Civilization and adaptation] M. : «Vesna», 258 s. [in Ukrainian]

12. Kuznetsov, P. S. (2000) *Kontseptsii sotsial'noi adaptatsii*. [Concept of social adaptation.] S.: «Zoria», 200 s. [in Ukrainian]

13. Liakhova, I. O. (2001) *Vykorystannia systemnoho analizu protsesu adaptatsii studentiv – pershokursnykiv*. [Use of system analysis of the process of adaptation of students - freshmen.] M.:«Ridna shkola», 130 s. [in Ukrainian]

14. Mitieva, I. Yu. (2004) *Upravlinnia stresom*. [Stress management.] S.: «MarT», 288 s. [in Ukrainian]

15. Pavlenko, V. I. (2001) *Stratehii i modeli formuvannia sotsial'noi adaptatsii*. [Strategies and Models of Social Adaptation Formation.] M.: «Ahar», 140 s. [in Ukrainian]

16. Pidbuts'ka, N. V., □ Vinnichenko, M. S. (2011) *Funktsional'ni j komandni roli uchasyka maloi hrupy: Analiz doslidzhen' : Stattia, zbir. Nauk. Prats'*. [Functional and team roles of a small group participant: Analysis of research: Article, collection.] Vyp. 29. Kh.:Vydavnychyj tsentr NTU «KhPI», 322 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 11.04.2018

Тетяна Гура

кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами ім. академіка І.А. Зязюна; Харків, Україна
ORCID:0000-0003-2323-3440
E-mail:tatyana-gura@ukr. net

Борис Фурманець

кандидат психологічних наук, професор кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами ім. академіка І.А. Зязюна; Харків, Україна
E-mail: zhilinaLB@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Анотація: У статті представлено систематизований, науково-теоретичний підхід до формування потенціалу особистості студента технічного університету; звернено увагу на доцільний, системоутворюючий вплив на свідомість і поведінку студентів; наголошується на важливості формування їх як особистостей на основі критеріїв духовного, патріотичного та морального виховання у процесі їх професійного становлення.

Ключові слова: потенціал особистості, освітній процес, заклад вищої технічної освіти, системний підхід, майстерність, критерії патріотичного, духовного і морального виховання, соціально-психологічна активність, здоровий спосіб життя.

Tetyana Hura

Candidate of Pedagogic Sciences, Assistant Professor, Professor of the Department of
Pedagogy and Psychology of Social Sestem Management named after
Academician I.A. Ziazun, National Technical University
«Kharkiv Politechnical Institute», Kharkiv, Ukraine
E-mail:tatyana-gura@ukr. net

Boris Furmanets

Candidate of Psychological Science, Assistant Professor, Professor of the Department of
Pedagogy and Psychology of Social Sestem Management named after
Academician I.A.Ziazun, National Technical University
«Kharkiv Politechnical Institute», Kharkiv, Ukraine
E-mail:zhilinaLB@gmail.com

FORMING PERSONALITY POTENTIAL IN TECHNICAL UNIVERSITY STUDENTS

Abstract: The article represents a systematic scientific and theoretic approach to
personality potential forming in a technical university student; attention is paid to appropriate,

©Тетяна Гура, Борис Фурманець, 2018

system-building influencing students' consciousness and behavior; there is stressed the importance of their being formed as personalities on the basis of criteria of spiritual, patriotic, and moral educating in the course of their professional development.

Key words: *personality potential, forming, education process, higher education institution, systematic approach, skillfulness, criteria of patriotic, spiritual, and moral educating, social and psychologic activity, healthy lifestyle.*

Татьяна Гура, Борис Фурманец

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Аннотация: *В статье представлен систематизированный, научно-теоретический подход к формированию потенциала личности студента технического университета; обращено внимание на целесообразность, системообразующее влияние на сознание и поведение студентов; отмечается важность формирования их как личностей на основании критериев духовного, патриотического и нравственного воспитания в процессе их профессионального становления.*

Ключевые слова: *потенциал личности, образовательный процесс, учреждение высшего технического образования, системный подход, мастерство, критерии патриотического, духовного и нравственного воспитания, социально-психологическая активность, здоровый образ жизни.*

Tetyana Hura, Boris Furmanets

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Forming of personality potential in technical university students”

Problem setting. *For successful disclosure of psychological-and-pedagogic approaches to the problem of personality potential formation in students, we offer systematic approach which is a combination of three important aspects. The first aspect lies in the fact that a scientific-and-pedagogic worker at a technical higher education institution from the pedagogic-and-psychological point of view realizes in their training-and-educating activity a complex of functions: scientific, educating, forming, and regulatory. The second aspect lies in recognizing the instruments of pedagogic-and-psychological directedness at fruitful and organized forming in students their personalities' potential. It is this aspect that calls for taking into account a student's personality potential – the criterion of spiritual, patriotic, and moral educating. The third aspect actualizes creative realization of*

educating process' conditions on the grounds of technical university teachers' professional skillfulness as psychologists and educators for their successful influencing students' consciousness through optimum methods of systematic educating.

Recent research and publications analysis. *Analyzing researches and publications by known scientists like M.J. Borshevsky, N.P. Volkova, I.A. Zyazun, M.S. Korolchuk, V.M. Krainyuk, A. Maslow, O.G. Romanovsky, S.L. Rubinstein, O.M. Stepanov, M.M. Fitsula, W. Frankl, V.V. Yagupov, et al, enables to specify the discovered psychological aspects on vital need in forming in students their personality potential on the way of their professional development. Considerable attention is also paid by researchers to psychological and pedagogic problems of engineering education. As an example, works by*

Ye.Ye. Alexandrov, S.F. Artyukh, A.I. Grabchenko, O.O. Yevdokymova, O.A. Ignatyuk, O.Ye. Kovalenko, S.M. Pazynich, et al can be mentioned.

Paper objective. The aim of the article is to disclose pedagogic and psychological approaches to further fruitful formation of personality potential in students of technical higher education establishments.

Paper main body. Analysis of pedagogues' and psychologists' professional skillfulness in terms of successful replication of education process attests to the importance of purposeful, creative realization of system-forming, conceptual aspects of forming a student's personality potential.

Forming a technical student's personality potential is influenced by aggregate of essential traits and criteria. The first premise of forming a student's personality potential is obligatory taking into account the development of spiritual manifestations and traits of patriotic and moral qualities. The second premise of forming a student's personality potential is comprehensive improvement of his/her psyche's qualities with obligatory accounting of motives, character, temperament, general aptitudes which are fruitfully enhanced by knowledge and skills in psychology and pedagogy obtained by students in relation to learning their chosen profession. The third premise is the optimum, conscious realizing of substantial criteria of patriotic and moral educating. On the grounds of our experience at a technical higher education institution, it is an obvious fact that realizing of forming a student's personality potential is enhanced by the following components: precise and consistent realizing in the course of educating students essential criteria of spiritual, patriotic, and moral educating as the basis of social-and-professional development of specialists-to-be; taking into account by teachers as psychologists and educators regularities of development of a student's psychophysiology which is closely interrelated with substance, outer components of

education process; obligatory qualitative analysis of a student's spiritual and patriotic attitude, ensuring appropriate social and professional motivation in students towards purposeful personal forming of their psychological processes, personality states on the basis of active realized embodiment of criteria of spiritual, patriotic, and moral educating; ensuring close unity of training and educating processes in the direction of students' self-awareness development on the way of forming of their potential on the basis of self-concept for their fruitful social and professional growth as technical specialists to be.

Conclusions of the research

1. The system of pedagogic and psychologic approaches and scientific and theoretical premises of forming students' personality potential at a technical higher education institution comprises purposeful taking into account criteria of spiritual, patriotic, and moral educating. 2. A student's personality is not only an object of psychological-and-pedagogic influence, but also a subject with conscious social activity and exemplary behavior in social environment. 3. Social, psychological, and pedagogic aspects of forming a student's personality potential enable teachers-cum-psychologists and educators to purposefully introduce them into educating process at a technical university on the way to professional development of technical specialists-to-be. 4. An expected result of systematic forming and reproduction of a student's personality potential is a daily, conscientious manifestation of patriotic, spiritual, and moral feelings, values, traits, exemplary social-and-spiritual behavior. 4. In forming students' personality potential, lecturers at technical higher education establishments insufficiently apply modelling methods on examples of social and psychological examples, signs of humane love towards country, augmenting spiritual traditions, moral, and patriotic norms.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На думку педагогів, психологів, філософів особистісний потенціал – один із рівнів соціально-психологічної свідомості особистості студента, який визначається своєрідним комплексом прийнятих і реалізованих критеріїв. Для успішного розкриття психолого-педагогічних підходів з його формування пропонуємо системний підхід, який поєднує три важливих аспекти.

Перший аспект полягає в тому, що науково-педагогічний працівник вищого технічного навчального закладу (ВТНЗ), з педагогічно-психологічної точки зору, реалізує в своїй навчально-виховній діяльності комплекс суттєвих функцій: навчальну, виховну, формувальну і регулятивну. Реалізація цих функцій сприяє підвищенню рівня потенціалу особистості студента з метою його соціально-професійного зростання. Особлива увага приділяється формувальній функції, вона не тільки формує особистість студента, але й підвищує роль викладача вишу як психолога і вихователя.

Другий аспект полягає в суттєвому визначенні інструментів педагогічно-психологічного спрямування для плідного і організованого формування у студентів потенціалу їх особистостей. Саме цей аспект націлює на врахування складників досліджуваного поняття серед студентів – критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання.

Третій аспект актуалізує творчу реалізацію умов освітнього процесу на підставі професійної майстерності викладачів технічного вишу як психологів і вихователів з метою успішного їх впливу на свідомість студентів оптимізованими методами системного виховання. До найбільш суттєвих ознак професійної майстерності викладачів в цьому напрямі слід віднести: професійну компетентність; педагогічно-психологічні якості викладача; досконале знання психології особистості; розуміння теорії її Я-концепції; знання

сутності процесу її реалізації серед студентів технічного університету; володіння прийомами виховання.

Дослідження науковців у галузі педагогіки та психології свідчать про те, що системна реалізація науково-теоретичних аспектів у визначеному напрямку буде сприяти плідному формуванню потенціалу особистості студента в освітньому процесі ВТНЗ. Подібний підхід є реалізацією науково-методичних вимог, які сьогодні визначені Міністерством освіти та науки України як такі, що впливають на вдосконалення потенціалу особистості студента. Однією із ключових вимог до майбутнього фахівця є актуалізація розвитку і саморозвитку потенціалу особистості студента як першооснови вдосконалення його соціально-пізнавального, внутрішнього світу, набуття ним особистісної духовної і патріотичної зрілості, створення здорових соціально-моральних стосунків у студентському середовищі та за його межами. Саме ця вимога, на нашу думку, є логічним показником необхідності формування у студентів особистісного потенціалу для оптимального забезпечення їхнього теперішнього та перспективного становлення професійними фахівцями.

Успішно вирішити цю актуальну комплексну проблему науково-педагогічним працівникам не просто, але цілком реально, спираючись на педагогічно-психологічну майстерність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Вивчення робіт відомих науковців таких, як: М.Й. Боршевського, Н.П. Волкової, І.А. Зязюна, М.С. Корольчука, В.М. Крайнюка, А. Маслоу, О.Г. Романовського, С.Л. Рубінштейна, О.М. Степанова, М.М. Фіцули, В. Франкла, В.В. Ягупова та інших дозволяє конкретизувати виявлені педагогічні та психологічні аспекти формування у студентів особистісного потенціалу на шляху їх професійного становлення. Слід підкреслити, що всі вчені звертають особливу

увагу на першочергову роль майстерних дій та вплив педагогів як психологів і вихователів у ВНЗ.

Значна увага дослідниками приділяється також психолого-педагогічним проблемам інженерної освіти. Як приклад можна навести роботи Є.Є. Александрова, С.Ф. Артюха, А.І. Грабченка, О.О. Євдокимової, О.А. Ігнатюк, О.Е. Коваленко, С.М. Пазиніча та інших. С.П. Мовчан та О.К. Чаплигін серед характерних особистісних якостей інженера виокремлюють роль технічного знання і творчості. На переконання цих вчених, «технічне знання за своєю суттю є знанням про методи та засоби перетворення, про те, яким чином на підґрунті відомого, здобутого наукою, створити бажане, як спланувати, спроектувати, сконструювати і врешті-решт відтворити те, що досі не існувало». Досліджуючи цікаві проблеми становлення професіоналізму майбутнього інженера, Н.В. Підбуцька, на основі аналізу існуючих визначень, підкреслює, що «основним змістом діяльності інженера є розробка нових та/або оптимізація існуючих інженерних рішень. Наприклад, оптимізація проектного рішення, оптимізація технології, менеджмент і планування, управління розробками і безпосереднє контролювання виробництва» [4, с. 51-54].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Залишається недостатньо висвітленим питання подальшого розвитку у студентів здорового духовно-функціонального та морально-психологічного стану, який надто цінний у змісті їхнього особистісного потенціалу, на основі цілеспрямованої реалізації педагогічно-психологічної майстерності викладачів. На цю закономірність вказував ще С.Л. Рубінштейн. Сутність її полягає в тому, що потенціал особистості у своїй соціально-духовній основі активно формується шляхом впливу системи зовнішніх і внутрішніх чинників з урахуванням специфіки саме навчально-виховного процесу ВНЗ [3, С. 186]. Згідно з цією закономірністю успішніше формується по-

тенціал тієї особистості студента, на яку системно та творчо впливають критерії духовного, патріотичного та морального виховання. Саме тому стає зрозумілим суттєвий аспект щодо успішності формування досліджуваного явища під впливом зовнішнього чинника, через який реалізується внутрішній.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відповідно до викладених, актуальних основ поставленої проблеми *мета* статті полягає в розкритті педагогічних та психологічних підходів щодо подальшого, плідного формування потенціалу особистості студента технічного університету на підставі причинно-обумовлених та системно-утворюючих умов у технічному вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз досвіду професійної майстерності педагогів і психологів в умовах успішного відтворення освітнього процесу підтверджує багатозначність цілеспрямованої, творчої реалізації системотвірних, концептуальних аспектів формування потенціалу особистості студента. При цьому ми спираємось на змістовну думку відомого, українського вченого, філософа, академіка І. А. Зязюна, який визначав педагога як психолога і вихователя зі стійкою педагогічною майстерністю, здібного формувати потенціал особистості майбутнього фахівця. Такий потенціал, підкреслює учений, передусім формується:

а) у тісній єдності з проявом творчої та розумної активності педагогів у процесі успішного соціального і професійного становлення майбутніх фахівців;

б) на стійкому фундаменті змістовних духовних, патріотичних і моральних критеріїв системного виховання;

в) на гуманістичній позиції, тобто на всебічній взаємоповазі до певної особистості [5, С. 128].

Із аналізу наукових джерел можна упевнено констатувати про те, що науковці як дослідники та практики переконливо

роблять наголос на формуванні змістовного потенціалу особистостей студентів як системоутворюючої концепції в умовах успішного професійного становлення майбутніх фахівців [2; 3].

На формування потенціалу особистості студента технічного вузу, на нашу думку, впливає сукупність істотних основ, ознак і критеріїв патріотичного, духовного і морального виховання, яка повинна реалізовуватися досвідченими викладачами в галузі психології та основ виховання. Аналіз їх педагогічно-психологічної практики переконує нас в тому, що для успішного розкриття і вирішення в освітньому процесі важливої проблеми формування потенціалу особистості, необхідно обов'язково враховувати і керуватися низкою суттєвих науково-теоретичних положень [7, С. 29-49].

Першим положенням цілеспрямованого формування потенціалу особистості студента є обов'язкове врахування розвитку духовних проявів та ознак патріотичних і моральних якостей у тісному взаємозв'язку з вирішенням конкретних завдань освітнього процесу, спрямованого, в першу чергу, на успішне соціальне та професійне становлення майбутніх фахівців.

Другим положенням щодо успішного формування потенціалу особистості студента є різнобічне вдосконалення властивостей його психіки з обов'язковим обліком мотивів, рис характеру, типу темпераменту, загальних здібностей, яким плідно сприяють набуті нею знання та вміння з психології та педагогіки щодо обраної ним професії.

Третім положенням є найбільш оптимальна, усвідомлена реалізація змістовних критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання як першооснови формування потенціалу особистості студента технічного вишу.

З викладеного вище можна зробити висновок, який переконливо свідчить про те, що плідне формування потенціалу особистості студента технічного університету полягає не в деталізації певних складників освітньої діяльності (цілей, завдань, мето-

дів, форм), а у визначенні та реалізації оптимальних соціально-психологічних і педагогічних критеріїв освітнього процесу в закладах вищої технічної освіти, як головного джерела успішного соціального, професійного становлення і здорового способу життя особистості суб'єкта навчання.

На основі нашого досвіду діяльності у вищому технічному навчальному закладі очевидним є те, що реалізації результатів формування потенціалу особистості студента сприятимуть наступні чинники:

1) чітка і послідовна реалізація в процесі виховання студентів суттєвих критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання як першооснови соціально-професійного становлення майбутніх фахівців;

2) врахування викладачами як психологами та вихователями закономірностей розвитку психофізіології особистості студента, тісно взаємопов'язаного зі змістовними, зовнішніми чинниками освітнього процесу;

3) обов'язковий якісний аналіз духовно-патріотичного настрою студентів;

4) забезпечення відповідної соціальної та професійної мотивації студентів до цілеспрямованого особистісного розвитку їх психологічних процесів, станів особистості на підставі активно усвідомленого втілення критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання;

5) створення умов для тісної єдності процесів навчання і виховання у напрямку саморозвитку самосвідомості студентів, на шляху формування свого потенціалу на основі теорії Я-концепції з метою плідного соціально-професійного становлення їх як майбутніх фахівців технічного профілю.

Досвід практики викладання у ВТНЗ свідчить про те, що цілеспрямоване виконання системи викладених концептуальних чинників потребує системної діяльності викладачів як психологів і вихователів. Їм необхідно добре усвідомлювати ту істину, що на сьогодні актуальним є принципова позиція модернізації соціально-гуманітарного механізму вищої технічної

школи щодо формування потенціалу особистості студента як сучасного, перспективного, конкурентоспроможного фахівця.

Дослідження цілеспрямованого формування потенціалу особистості студента говорять про те, що якісне *духовне виховання студентів* потребує реалізації гуманних, соціально-психологічних критеріїв його змістовності на всіх ділянках освітнього процесу в закладах вищої технічної освіти. Звертаємо увагу на закономірність, яка включає оптимальну реалізацію соціально-психологічних критеріїв при формуванні потенціалу особистості студента, але при цьому необхідно врахувати його духовну енергію. У великій психологічній енциклопедії духовна енергія трактується як сила духу (вища частина людської природи), розуму, свободи волі, моральності особистості [1, С. 143]. Вона особливо важлива для студента тому, що вона проявляється в його повсякденній життєдіяльності. Доречно підкреслити те, що духовна енергія є синонімом духу, внутрішньої життєдіяльності як *першооснови зміцнення потенціалу особистості*.

Цілеспрямоване формування потенціалу особистості студента припускає обов'язкове врахування сутнісних, соціально-психологічних *критеріїв* як основи прояву їх духовної енергії, а саме:

а) оптимальне пробудження духовного потенціалу душі як вагомого джерела здорової дії особистості;

б) плідне пізнання духовних цінностей усього існуючого у внутрішньому і зовнішньому світі;

в) отримання плідної духовності у поведінці та діях особистості студента.

Наш власний досвід свідчить про те, що коли молоді люди володіють сукупністю визначених критеріїв духовності, то вони виявляються здатними спонукати себе на розумний прояв соціальних, духовних, інтелектуальних і фізичних сил у контексті їх особистісного потенціалу.

Для оптимальної підтримки і покращення рівня духовної частини потенціалу особистості студента технічного вишу

викладачам як психологам і вихователям важливо послідовно реалізовувати комплекс наступних педагогічно-психологічних впливів:

- забезпечувати глибоке усвідомлення і розуміння студентами сутнісних основ духовної енергії;

- навчати їх так, щоб їх розумові і фізичні дії ґрунтувалися на використанні свідомості, тобто найважливішій духовній цінності;

- виховувати у студентів постійне прагнення до добра;

- розвивати у майбутніх фахівців як особистостей достатній рівень самосвідомості, самооцінки і самопізнання свого внутрішнього, духовного світу;

- застосовувати за допомогою прийомів моделювання приклади прояву внутрішньої, духовної енергії і гармонії як основи цілісності їх вищих почуттів і цінностей.

Підсумовуючи результати аналізу наукових джерел, підкреслимо, що тільки цільове і системне втілення сутнісних критеріїв духовного виховання студентів технічного вишу та доцільних впливів на їх свідомість дозволить досягти якісного результату у плідному формуванні їх особистісного потенціалу.

Істотним напрямком формування потенціалу особистості студента технічного університету є врахування системотворчих критеріїв патріотичного виховання. Саме цей напрямок є загальнодержавним, тобто найбільш актуальним, бо в його основі закладена національна ідея безмежної любові до своєї країни та відданості її інтересам.

Спираючись на традиційний досвід патріотичного виховання, слід визначити найістотніші критерії, характерні для його змісту, які надто важливі у визначенні потенціалу особистості студента як майбутнього фахівця на основі соціально-гуманістичної технології, а саме:

а) прояв повсякденного і постійного почуття патріотичного обов'язку в особистісній поведінці студентів;

б) усвідомлене, внутрішнє спонукання студентів до прояву патріотичних ідей та цінностей;

в) соціальна здатність і потреба розуміння гордості за свою країну;

г) прояв почуття своєї відповідальності за те, що відбувається в країні сьогодні і що буде в майбутньому;

д) усвідомлений прояв любові й яскравого відчуття особистісного зв'язку з рідною Україною;

е) мотивована життєва позиція і готовність захищати інтереси своєї країни;

ж) натхненність гуманними, патріотичними почуттями, традиціями та звичаями.

На нашу думку, саме ці істотні, соціально-патріотичні критерії є обов'язковою складовою частиною формування потенціалу особистості студента як патріота України.

Викладачам як психологам і вихователям для успішного формування патріотичного компоненту потенціалу особистості студента необхідно реалізувати систему умов, а саме:

а) мотивування студентів на наслідування кращих прикладів патріотичної життєвої поведінки з любов'ю до своєї країни;

б) примноження яскравих, патріотичних традицій українського народу;

в) переконлива необхідність розвивати у себе почуття патріота і гідного громадянина своєї країни;

г) формування у студентів особистісної цінності: любов до Батьківщини, свого народу і один до одного;

д) гуманне ставлення до кожної людини, незалежно від її національної приналежності;

е) повсякденний захист національних інтересів, свободи слова, почуття патріотизму та ін.

Педагогічно-психологічний досвід свідчить, що на основі сутнісних критеріїв та умов патріотичного змісту важливо в технічних університетах створювати центри виховання патріотів серед студентства,

цілеспрямовано формуючи і примножуючи їхній патріотичний потенціал.

У сучасній психолого-педагогічній літературі концепція формування у студентів особистісного потенціалу детермінується успішним втіленням у студентському середовищі комплексу критеріїв морального виховання. Цей концептуальний підхід вимагає дотримання виконання основних, соціально-моральних аспектів.

Перший аспект потребує обліку та розвитку у свідомості студентів тісної єдності змістовних, моральних (етичних) оцінок, норм і правил поведінки в їхній аудиторній та позааудиторній діяльності.

Другий аспект передбачає, обґрунтоване врахування взаємозв'язку істотних складників соціально-моральної характеристики студента, якими, в першу чергу, є критерії змісту його морального виховання.

Критеріями змісту морального виховання вважаємо наступні:

а) роз'яснення студентам значення критеріїв морального виховання;

б) моральна вихованість студентів як чітка орієнтація на моральні приклади та розумні вчинки;

в) власний приклад особистості, з точки зору моралі, її гідності та цінності;

г) моральна самоорієнтація особистості органічно пов'язана з моральними почуттями добра і справедливості;

д) моральні вимоги до студентства співвідносяться з моральними принципами людської поведінки;

е) основи здорової моралі є нормою і правилом поведінки особистості студента;

ж) уважне, доброзичливе ставлення до студентів є основою їх моральної самооцінки і професійного розвитку;

з) обов'язкове мотивування студентів до прояву основних якостей моралі: зразковості, чесності, відповідальності, громадянської позиції [7].

Наш педагогічний досвід підтверджує, що повсякденне врахування викладених критеріїв у системі морального виховання кожного студента технічного вишу не лише оптимізує формування осо-

бистісного потенціалу, але й на його основі дозволить створити здорову, моральну передумову для розвитку соціально-інтелектуальної активності та професійної зрілості майбутнього фахівця технічного університету.

Саме соціально-інтелектуальна та професійна активність як істотна особистісна якість пов'язана не тільки з критеріями духовності, патріотизму і моральної вихованості студентства в контексті сформованого потенціалу особистості, але й з моральною ініціативною поведінкою.

Доцільно, підкреслити те, що здоровий спосіб життя – вагомий показник гармонійно розвинутого потенціалу особистості студента.

Тому для покращення соціально-здорового способу життя студентів дуже важливо в процесі їх навчання і виховання враховувати і впроваджувати такі умови:

а) розвиток у студентів соціально-індивідуальної мотивації до прояву здорового способу життя на рівні самосвідомості та самоствердження;

б) системне пояснення значення прояву студентами патріотичних, духовних і моральних якостей щодо здорового способу життя і особистісного потенціалу на шляху освоєння обраної ними професії;

в) застосування під час освітнього процесу в ВТНЗ методів моделювання, які демонструють приклади свідомого управління своїм життям відповідно до моральних правил і звичаїв людства, що існують;

г) вміле педагогічно-психологічне реагування на виникнення складних ситуацій в життєдіяльності студентів і прояв обдуманих рішень при їх вирішенні [8].

Отже, теоретично і практично обґрунтовані та викладені психолого-педагогічні положення щодо системотворчого підходу при розкритті змісту комплексу сутнісних критеріїв процесів духовного, морального і патріотичного виховання у контексті цілеспрямованого формування потенціалу особистостей студентів говорять про те, що необхідним є його плідне впровадження в практику освіт-

нього процесу закладів вищої технічної освіти, що буде оптимально сприятливим для подальшого вдосконалення особистісного потенціалу майбутнього фахівця технічного університету.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. 1. Система педагогічно-психологічних підходів і науково-теоретичних положень щодо формування особистісного потенціалу студентів технічного вузу включає цілеспрямоване врахування критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання. 2. Особистість студента не лише є об'єктом психолого-педагогічного впливу, але і суб'єктом з обдуманого, соціальною активністю і зразковою поведінкою в соціальному середовищі. 3. Викладені соціальні, психологічні та педагогічні аспекти формування потенціалу особистості студента дозволять викладачам як психологам і вихователям цілеспрямовано втілювати їх в освітній процес технічного університету на шляху до успішного професійного становлення майбутніх фахівців такого профілю. Очікуваним результатом системоутворюючого формування та відтворення потенціалу особистості студента є повсякденний, усвідомлений прояв ним патріотичних, духовних і моральних почуттів, цінностей, якостей, зразкової соціально-духовної поведінки. 4. Недостатньо застосовуються викладачами як психологами і вихователями методи моделювання на основі прикладів соціально-психологічного змісту, примноження духовних традицій, моральних і патріотичних норм у студентському середовищі.

Перспективою подальших розробок у даному напрямку автори вважають проведення психолого-педагогічних досліджень в закладах технічної освіти щодо впливу критеріїв формування особистісного потенціалу студентів на розвиток їх лідерської складової.

Список літератури

1. Дубенюк, Н. (2007) Большая психологическая энциклопедия. М.: Эксмо, 544 с.
2. Волкова, Н. П. (2001) Педагогіка: Посібник для студентів. К.: Центр «Академія». 576 с.
3. Выготский, Л. С. (1991) Педагогическая психология. Под ред. В. В. Давыдова. М.: Педагогика. 480 с.
4. Гура, Т. В. (2017) Психологічні особливості інженерної діяльності. *Психологічний часопис: збірник наукових праць*: за ред. С.Д. Максименка. № 6 (10). Вип. 10. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. С. 51-62.
5. Зязюн, І. А. (2000) Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посб. К.: МАУП. 312 с.
6. Корольчук, М. С., Крайюк, В. М. & Марченко, В. М. (2007) Психологія: схеми опорні конспекти, методики: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Едґа. Ніка-Центр. 329с.
7. Леонтьев, Д. А. (2011) Личностный потенциал: структура и диагностика. М.: Смысл. 680 с.
8. Фурманець, Б. І. (2017) Соціально-психологічне обґрунтування евристичної моделі особистості лідера: міжнарод. науч.-прак. конф., 16-17 трав. С.5.

References

1. Dubeniuk, N. (2007) Bol'shaia psikhologicheskaya entsyklopediya. [Great psychological encyclopedia] M.: Eksmo, 544 s.
2. Volkova, N.P. (2001) *Pedahohika* [Pedagogy]: Posibnyk dlia studentiv. K.: Tsentr «Akademiia». 576 s. [in Ukrainian]

3. Vyhotskyj, L.S. (1991) *Pedahohycheskaia psykholohyia* [Pedagogical psychology]. Pod red. V.V. Davydova. M.: Pedahohyka. 480 s. [in Ukrainian]
4. Hura, T.V. (2017) *Psykhologichni osoblyvosti inzhenernoi diial'nosti* [Psychological peculiarities of engineering activity]. *Psykhologichnyj chasopys: zbirnyk naukovykh prats': za red. S.D. Maksymenka*. № 6 (10). Vyp. 10. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuuka Natsional'noi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. S. 51-62. [in Ukrainian]
5. Ziaziun, I.A. (2000) *Pedahohika dobra: idealy i realii* [Pedagogy of good: ideals and realities]: Nauk.-metod. posb. K.: MAUP. Z12 s. [in Ukrainian]
6. Korol'chuk, M.S., Krajiuk, V.M., & Marchenko, V.M. (2007) *Psykhologhiia: skhemy oporni konspekty, metodyky* [Psychology: schematics of reference abstracts, methodologies]: Navchal'nyj posibnyk dlia studentiv vyschykh navchl'nykh zakladiv. K.: Ed'ha. Nika-Tsentr. 329 s. [in Ukrainian]
7. Leont'ev, D.A. (2011) *Lychnostnyj potentsyal: struktura y dyahnostyka* [Personality potential: structure and diagnostics]. M.: Smysl. 680 s. [in Ukrainian]
8. Furmanets', B.I. (2017) *Sotsial'no-psykhologichne obhruntuvannia evrystychnoi modeli osobystosti lidera* [Socio-psychological substantiation of the heuristic model of the leader's personality]: mezhdunar. nauch.-prak. konf. 16-17 trav. S.5. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 17.04.18.

Olexandr Ponomariov

Professor (Technical Sciences) at Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department by the Academician I.A. Zyazyun, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine
ORCID:0000-0003-4698-2620
E-mail: palex37@ukr.net

Olga Kvasnyk

PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor at Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department by the Academician I.A. Zyazyun, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9911-7337
E-mail: kvasnikov @ukr.net

Yuliia Chala

PhD (Psychology) , Associate Professor at Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department by the Academician I.A. Zyazyun, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine
E-mail: ju.chalaya@gmail.com

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL BASES OF THE LEADERSHIP'S PHENOMENA

Abstract: *The significant complication of public life and the general increase in the level of educational and qualification training for a wide range of people change the conditions for leadership influence on them and achieve its desired effectiveness. This circumstance significantly enhances the need for a philosophical understanding of the essence of the leadership phenomenon, its role and capabilities. Satisfaction of such need requires a deep analysis and comparison of manifestations in leadership both universal and specific leadership principles. For the successful implementation of this analysis, it is advisable to use the ideas and provisions of philosophical anthropology. They allow us to determine the essence and purpose of the personality of the leader and the conditions for their rational use to satisfy the aspirations and interests of the society and the leader himself. Knowledge of the philosophical anthropology basics can help the leader choose the appropriate ways and means to effectively influence people and thus successfully achieve pre-determined goals, satisfy the interests and aspirations of the participants in joint activities.*

Key words: *philosophical anthropology, leadership, leadership influence, the essence and purpose of the leader, universal and specific leadership principles, aspirations and interests.*

Олександр Пономарьов

кандидат технічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
ORCID:0000-0003-4698-2620
E-mail: palex37@ukr.net

© Олександр Пономарьов, Ольга Квасник, Юлія Чала, 2018

Ольга Квасник

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна

ORCID: 0000-0001-9911-7337

E-mail: kvasnykov@ukr.net

Юлія Чала

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами. акад. І.А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна

E-mail: ju.chalaya@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФЕНОМЕНУ ЛІДЕРСТВА

Анотація: *Істотне ускладнення суспільного життя й загальне підвищення рівня освітньо-кваліфікаційної підготовки широкого загалу людей змінює умови лідерського впливу на них і досягнення його бажаної ефективності. Ця обставина помітно посилює потребу філософського осмислення сутності самого феномену лідерства, його ролі й можливостей. Задоволення такої потреби вимагає глибокого аналізу і зіставлення проявів у лідерстві як загальнолюдських, так специфічно лідерських витоків. Для успішного здійснення цього аналізу доцільно використовувати ідеї й положення філософської антропології. Вони дозволяють визначити сутність і призначення особистості лідера та умови раціонального їх використання заради задоволення прагнень та інтересів соціуму й самого лідера. Знання основ філософської антропології може допомагати лідерові обирати доцільні шляхи і засоби ефективного впливу на людей і завдяки цьому успішно досягати заздалегідь визначених цілей, задовольняти інтереси і прагнення учасників спільної діяльності.*

Ключові слова: *філософська антропологія, лідерство, лідерський вплив, сутність і призначення лідера, загальнолюдські та суто лідерські начала, прагнення та інтереси.*

Александр Пономарев, Ольга Квасник, Юлия Чалая

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧЕСЬКІ ОСНОВИ ФЕНОМЕНА ЛІДЕРСТВА

Аннотация: *Существенное усложнение общественной жизни и общее повышение уровня образовательно-квалификационной подготовки широкого круга людей меняет условия лидерского влияния на них и достижения его желаемой эффективности. Это обстоятельство заметно усиливает потребность философского осмысления сущности самого феномена лидерства, его роли и возможностей. Удовлетворение такой потребности требует глубокого анализа и сопоставления проявлений в лидерстве как общечеловеческих, так специфически лидерских начал. Для успешного осуществления этого анализа целесообразно использовать идеи и положения философской антропологии. Они позволяют определить сущность и назначение личности лидера и условия рационального их использования для удовлетворения стремлений и интересов социума и самого лидера. Знание основ философской антропологии может помочь лидеру вы-*

бирать целесообразные пути и средства эффективного воздействия на людей и таким образом успешно достигать заранее определенных целей, удовлетворять интересы и стремления участников совместной деятельности.

Ключевые слова: философская антропология, лидерство, лидерский влияние, сущность и назначение лидера, общечеловеческие и чисто лидерские начала, стремления и интересы.

Problem solving in general and its connection with important scientific or practical tasks. The leadership phenomenon becomes more and more significant in the organization of social life and in defining of its content and character. This causes a significant interest in its essence and nature, its manifestations and peculiarities of the leaders influence on other people, on their activities, actions and behavior. Much attention is paid to the psychology of leadership, the problems of identifying and developing the leadership potential of a person. However, understanding of the philosophical foundations of the leadership phenomenon becomes of paramount importance. It is about the problem of understanding from the standpoint of the essence of man, his place and purpose in the world. These same issues are forming the basis of the problems of philosophical anthropology as an important and specific industry in the general structure of the knowledge system of this direction.

The value of the philosophical and anthropological approach lies in the fact that it is based on the general principles of understanding the essential nature of man, the meaning of his life and activities. The need for this approach is determined by the nature of the leadership problems. Indeed, the nature of the leader is complex and controversial. On the one hand, he, like any person, has not only a set of positive qualities, but also certain weaknesses, disadvantages, and so on. On the other hand, the status of a leader himself obliges to manifestations (at least public) of his best qualities, charisma as the main factors of influence on people and conquest of their will. Another contradiction in leadership is that the personal aspirations, goals and

interests of the leader often do not coincide with the same components of the social nature, whose name and for the sake of which he uses his influence on people, mobilizes their forces and energy. Reflections and hesitations of the leader, his doubts in the process of adopting and implementing responsible managerial decisions, the motives he prefers - all these and many similar circumstances determine the general nature of the problem that is causing our interest.

The need for a profound philosophical understanding of the phenomenon of leadership is conditioned by social needs in the rational use of positive features and its capabilities, overcoming or at least neutralizing its negatives. It fully concerns both the essence of leadership and its various manifestations in specific life situations.

An analysis of the nature, essence and capabilities of leadership from the standpoint of philosophical anthropology allows you to deepen the theoretical positions, especially those relating to its purely human nature and the relationship between the leader and his supporters and followers, with his opponents. After all, the meaning of leadership, the essence and appointment of the personality of the leader are based on a certain set of universal characteristics, and its features are realized in the human environment with the norms and principles adopted in it.

Although philosophy is considered one of the forms of world outlook and in this capacity has a purely theoretical significance, its applied branches can play an important role in the development of the respective spheres of human activity and social life in general. Therefore, the philosophical and anthropological analysis of the phenomenon

of leadership is aimed at finding ways to enhance leadership potential and leadership education, which ensures the growth of the quality of its impact on people, that is, the quality and effectiveness of their joint activities.

An analysis of recent researches and publications, which initiated the solution of this problem and which the author relies on. The study of the phenomenon of leadership is devoted to a huge number of sources, both monographic and articles in authoritative scientific publications. With regard to the philosophy of leadership and its various aspects, such studies are significantly less. This is due to the predominance of the practical orientation of most works. But the general tendency of philosophical comprehension of the applied spheres of social life and human activity has led to an increase in the attention of serious researchers to many problems of the philosophy of leadership. As an example, we can cite the work of M. Lansky, M. Reznichenko, S. Pazinich, S. Zaevetny, T. Gur, E. Rata, A. Ron-Tas, A. Bunsak, A. Romanovsky, S. Kalashnikova, K. Rodele, W. Schmidt and others. Possibilities for achieving high quality professional activities through transformational leadership are studied by L. Andersen, B. Lotte and their co-authors [10]. Today, much attention is paid to transformational leadership, as evidenced by the publications of such authors as L. Andersen, L. Bro, J. Van Dum, H. Elrekhal, O. Eemagvali, D. Cooper, M. Mumford, D. Oja and others, M. Alveson and D. Carreman analyze the causes of intellectual failure and ideological success in organizing the study of transformational leadership and examine the nature of the influence of ideological and religious factors on the level of its effectiveness [9].

A bit less researchers attention attracts the purely interesting philosophical problems of the phenomenon of leadership. For example, N.S. Gorbacheva, from the standpoint of leadership philosophy, deals with the history of thoughts about the essence

of the concept and the methodology of studying the political direction of this phenomenon in a rather detailed way. On her deep conviction, "considering the evolution of ideas about political leadership, it should be guided by the organization practice of a particular society in one or another period of history" [4, p. 19]. This idea is close to understanding leadership through the phenomenon of power, which was investigated by M. Weber, who, by the way, deeply worked out the essence of the phenomenon of charisma. Considering power as one of the main values, the scientist considered charisma as "the quality of the individual, which is recognized as unusual, so that this person is valued as gifted by supernatural, superhuman abilities" [3, p. 139]. Interesting philosophical problems of creative leadership is analyzed by P. Casse [11].

Little is known about the publications in which leadership would be considered from the standpoint of philosophical anthropology, although this very important branch of the system of philosophical sciences which has been developing since ancient times (Aristotle, Epictetus). Problems of the meaning and essence of the man attracted the attention of well-known medieval thinkers (Augustine, Thomas Aquinas), as well as I. Kant, B. Pascal, later systematic presentation of the basic provisions of philosophical anthropology carried out by European, first of all, German thinkers as M. Scheler, G. Plesner, A. Gelen, K. Lorenz, E. Cassierer, P. Landsberg. A worthy contribution to the understanding and development of its main problems belongs to such scholars as M. Buber, M. Berdyaev, A. Voloshin, S. Frank and others.

Today, philosophical anthropology has gained considerable popularity in the Ukrainian philosophical thought. V. Shynkaruk became the recognized founder of the corresponding Ukrainian philosophical school, and his further development was associated with the names of V. Tabachkovsky, A. Kanarsky, V. Kremen, M. Popovich, S. Krymsky, I. Bichko, G. Gorak,

O. Yatsenko and others. The Department of Philosophical Anthropology was founded at the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Ideas and principles of philosophical anthropology are also distributed in the education system. The corresponding textbooks are publishing. In particular, the University of Leiden (the Netherlands) operates a special master's program in philosophical anthropology and philosophy of culture, which deals with fundamental issues concerning the study of man and his interactions.

According to P.S. Gurevich, "philosophical anthropology - not only the field of philosophical knowledge, a certain philosophical direction, but also a specific method of thinking, which fundamentally does not fall under the level of formal or dialectical logic" [5, p. 14]. The history of the philosophical anthropology development analyzed in details by scientist in co-authorship with V.S. Styopin [6].

There is a growing tendency to expand the possibilities of obtaining an appropriate educational level for each person in education and in the philosophy of education. It introduces qualitative changes in its purpose, content and character, in particular, strengthening the positions of philosophical anthropology. Expanding the deep essence and meaning of the changes taking place, I.P. Anosov indicates that along with the transition from elite education to high-quality education for all, there is an increase in the world educational branch of the humanitarian component, the introduction of new human sciences and disciplines [2, p. 115-116]. He also includes the introduction to the scientific treatment of the concept of pedagogical anthropology. However, unfortunately, in our high school, technocracy has become much more widespread, the manifestation of which is the constant reduction of the academic disciplines of the social and humanitarian cycle.

Insufficiently researched aspects of the problem remain the deep development of the philosophical and anthropological foundations of the leadership phenomenon. In particular, they should include the ratio of universal and purely leadership features and personality characteristics of the leader, the nature of the contradictory nature of this phenomenon, understanding of the leader of his role and mission and his social and ontological status, as well as relationships with the world and with other people.

The purpose of the paper is to analyze the philosophical and anthropological aspects of leadership as a complex and contradictory individual and social phenomenon. It is meant to attempt to reveal certain of its contradictions, their main sources and manifestations, as well as to demonstrate the possibility of using the main philosophical and anthropological approaches to increase the effectiveness of identifying potential leaders and to organize and implement an effective system of purposeful development of their leadership potential.

Presenting main material. The subject of the philosophical anthropology study is the nature and essence of man, his being and individual manifestations of his personality in the activities and behavior and relationships with other people. Since the individuality of the leader significantly extent affects not only his own actions and behavior, his attitude to other people and the relationship with them, its meaning can not be understood and deeply realized without a purposeful reference to the principles and provisions of contemporary philosophical anthropology. After all, only with the help of its principles it becomes possible to obtain a holistic view of the identity of a particular leader. Indeed, the philosophical and anthropological basis of its holistic understanding is formed in the process of analysis and awareness of the interconnection of the contradictory individual and social nature and the complex nature of his personality. The manifestation of this essence

is multifaceted, as evidenced by the difference in the life goals and values of the leader as an individual, the goals and values that he professes in accordance with his leadership status, shared by his supporters, including as a result of purposeful influence on them.

Philosophical and anthropological aspects of the leadership phenomenon concern not only and not so characteristic manifestations of the behavior and behavior of the leader and his influence on his supporters and followers, how to form and improve these features and qualities against the background of the universal development of his personality. Obviously, that almost every leader, like any person, has not only feelings, but experiences. His determination can be combined with doubts, and strong volitional features - with certain human defects. He may feel physical and nervous fatigue, he has a desire to rest, and so on. The leader is also far from indifferent to the public assessment of his actions and behavior, his successes, achievements and failures, including his immediate environment.

Such circumstances require not only a philosophical understanding of leadership as a kind of interesting and important phenomenon, but also an appeal to psychology and ethics, to its sociological and cultural aspects. Only such a systematic approach can bring valuable results that are needed not only for a better understanding of the essence and purpose of leadership, but also for the possibility of its practical use in the education system in identifying potential leaders and further developing their professionalism and raising leadership capacity.

An extremely important anthropological aspect of leadership is the motivation of its activities, including the relationship with other people. It seems obvious that motives can have different meanings, content and character, even a different intensity of manifestation. However, they act as a system of productive

factor not only of activities, but also the whole meaning of the leader's life, a source of his sense of happiness and fullness of life. The leading motives of his personality become the goals and objectives of his plans, activities and behavior, actively forming the system of his vital values. They act as a factor that unites the goals, aspirations and interests of the leader with the aspirations and interests of his supporters and society as a whole. Along with the motives of this combination, such an extremely important factor, from the philosophical and anthropological point of view, contributes to the leader's responsibility.

Most researchers of the leadership phenomenon hold that the source and at the same time one of the bright manifestations is the charisma of the leader as a defining feature of his personality. Without denying its importance, we consider it necessary to emphasize the essential role in the success of the leader and in the effectiveness of his influence on people, the level of professional and social competence of the leader and his professionally significant personality traits and qualities. It is precisely in them the biological and social origins of the leader as a man are combined. The contradiction between them appears as a source of complexity and paradoxes, which differ many leaders and manifested in their actions, decisions and behavior, in their way of life and in relationships with people, the nature of communication with them. The paradoxes of charismatic leadership are analyzed in detail by O.G. Romanovsky and O. S. Ponomaryov. In their opinion, "the true manifestation of the paradoxical nature of charismatic leadership is precisely the fact that complex problem situations only enhance the will and ability of the leader, activate his intellectual, physical and mental resources. Thanks to this activation, coupled with a high professional competence and a developed sense of self-confidence, their abilities and capabilities, the leader manages to take at first glance unexpected, but quite

adequate to the situation that arose, the decision"[8, p. 13].

The contradictions and paradoxes of leadership to a great extent are caused by the collision of the inherited leader at the genetic level of his personality traits and qualities and psychological peculiarities with the acquired in the system of education and in the process of life experience of the norms and rules of social cohabitation. First of all, it is about his moral principles and beliefs about his communicative abilities and the attitude towards people, about his general and professional culture. There was a study conducted into representations about the quality of the personality of a modern charismatic leader at the Department of Pedagogy and Psychology Management of Social Systems of NTU "KhPI". According to respondents, it turned out that the leading qualities of his personality are expedient organization of time and ability to feel the state of play (50%), which is the embodiment of collective expectations. Depending on the dominance of the personality of the leader of the natural or social origins, his individual style, features and peculiarities of his influence on his environment and other people are formed. Therefore, it is no accident that J. Conger and R. Kanungo analyze the manifestations of the behavioral features of charismatic leadership in the organization and find a reasonable conclusion that it is precisely because of them the people who are their carriers assert themselves as leaders and recognize themselves in environment [12].

A profound understanding of the essence of the leadership phenomenon is simply impossible without resorting to its philosophical principles, primarily to the analysis of purely human nature of leader personality. Philosophical anthropology, revealing the nature and essence of man, the meaning and purpose of its existence, and distinguishes its defining feature, which is considered to be humanity. It is no coincidence that, comparing the actions of man and other living beings, E. Agazzi notes

that "a person assumes his purpose, presents it in advance, and its actions are evaluated by how far they lead to this goal, in the degree of perfection determined by means of these ratings. That is why a person gets the opportunity to use *intentional*, perfect objects so that some of them can become goals and guides for action". On the deep conviction of the philosopher, "if we reduce the study of a person to the narrow-angle level, we thereby deny it specifically human nature. That is why, philosophy is obliged to continue the study of man by his methods, because it not only restores its rights as a philosophy, but also rehabilitates the specifics of a person, without which all our talks, directed against the "humor" of a person or to protect his rights and dignity, is no more than the instructive rhetoric"[1, p. 35].

Leadership, as a phenomenon, is characterized by the intention of influencing people and power over them. At the same time, each leader as an individual is characterized by the usual features and qualities, although their level of development and the dominance of any of them, not only can differ from these parameters from other people, but in the majority of cases, indeed, are different. Indeed, this distinction makes these individuals the real leaders, forcing other people to voluntarily obey their will and execute their orders and orders, even if they are embodied in the form of advice or request.

One of the essential philosophical and anthropological problem of the leadership phenomenon is directly related to the identification of leadership skills of students and the subsequent development of their leadership potential as one of the important tasks of the education system. Since education, as P. Matviyenko rightly emphasizes, "is in reflexive unity with philosophy, then the transformational processes in philosophy must have their educational projection." According to the scientist, "this means that the new philosophical comprehension of the world has a correlation with the new ways of its

educational" appropriation "of man, the principles of the formation of rationality" [7, p. 93]. Indeed, for a true leader, especially in our complex dynamic time, we have not enough charisma and natural genetic rice obtained at the genetic level. He needs proper education, psychological training, possession of the principles of forming rationality and the ability to properly implement them in their practical activities.

This thesis receives additional justification because the increase of the educational and qualification level of the general population in the further democratization of public life promotes self-awareness and self-identification of people. The result of these processes is more critical attitude to leaders, attempts to analyze the goals of leadership influence on them. Thus, ensuring the proper effectiveness of this influence requires the leader of the development of his professionalism, moral-volitional qualities, logic and conviction judgments. Equally important for him is the understanding of the philosophical and anthropological provisions and principles and its use to ensure an individual approach to each person, especially those who enjoy the authority in his reference audience.

And for this, the leader needs a certain level of general and philosophical thinking culture, profound knowledge of psychology and philosophical anthropology, developed communicative abilities. Understanding that the growth of the educational and qualification level of people and their self-awareness objectively determines both the increase in the number of potential leaders and the strengthening of their leadership features and qualities should be perceived adequately. Moreover, he needs to learn how to interact with other leaders in a rational way, to work out effective ways of influencing them and delegating them certain powers.

Thus, the complication of social existence brings up new demands for leadership, significantly increasing the importance of philosophical and

anthropological factors and the need for their careful consideration when choosing a leader the nature of its influence on a particular person or group. Particular importance is his ability to interact and collaborate with other leaders, including them in the hierarchical management system of the organization and in different parts of the joint activities of its employees. At the same time, the leaders of individual microgroups also need to teach the philosophy and management psychology, instill in them the common values of the organization, develop their ability to use an individual approach, ideas and methods of philosophical anthropology.

Conclusions. The complication of social life, raising the level of education and qualification of people put forward new demands on the leader. Their analysis allows for such conclusions. Firstly, ensuring the desired effectiveness of leadership influence on people requires from the leader not only charisma and developed leadership qualities, but also the presence of a clear philosophy of management, a deep understanding of the psychology of human management and their joint activities.

Secondly, the dynamic nature of modern times determines the possibility of successful influence of the leader on other people, primarily on his followers, only on condition that he consistently adheres to them the principles and principles of philosophy of leadership as a reliable methodological basis of his management activities and the pledge of the successful operation and development of the organization managed by him.

Thirdly, leadership as a complex individual and social phenomenon can be understood through the disclosure of this contradictory nature, since its phenomenon as an object of research is located at the intersection of the interests of philosophical anthropology and social philosophy, psychology of personality, psychology of activity and social psychology.

Fourthly, the application of the ideas and provisions of philosophical anthropology

in the process of studying the leadership phenomenon is appropriate to use in these two directions. The first direction is connected with the disclosure of the general human nature of the leader and the interaction of the corresponding features and qualities with its purely leadership characteristics. The second direction is the knowledge of the leader of the human nature of his followers and the use of this

knowledge to increase the effectiveness of his leadership influence on them.

Prospects for further exploration

are associated with in-depth study of the interconnection, interaction and interdependence of the features and qualities of the leader inherited at the genetic level and acquired in the process of social experience and purposeful development of individual leadership potential of person.

Список літератури

1. Агацци, Э. (1989) Человек как предмет философии. *Вопросы философии*. № 2. С. 24-35.
2. Аносов, И. П. (2003) Сучасний освітній процес: антропологічний аспект. К.: Твім Інтер. 391 с.
3. Вебер, М. (1988) Харизматическое господство. Социологические исследования. № 5. С. 139-147.
4. Горбачева, Н. С. (2015) Методология исследования политического лидерства. *Философия права*. № 5 (72). С. 18-22.
5. Гуревич, П. С. (1993) Антропологический ренессанс. Феномен человека. Антология. М.: Высшая школа. С. 3-16.
6. Гуревич, П. С. (1994) Философская антропология. *Очерк истории. Философские исследования*. № 1. С. 114—129.
7. Матвієнко, П. В. Філософська культура: освітні перспективи: за ред. І. Ф. Надольного. Х.: Лівий берег Мачулін Л. І., 2011. 292 с.
8. Романовський, О. Г. & Пономарьов О.С. (2017) Парадокси харизматического лидерства. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 1. С. 47-57.
9. Alvesson, M. & Kaerremann, D. (2016) Intellectual Failure and Ideological Success in Organization Studies: The Case of Transformational Leadership. *Journal of Management Inquiry*. Vol. 25. Issue 2. P. 139-152.
10. Andersen, L. B. (2018) Achieving High Quality Through Transformational Leadership: A Qualitative Multilevel Analysis of

Transformational Leadership and Perceived Professional Quality Public Personnel Management. Vol. 47. Issue 1. P. 51-72.

11. Casse, P. (2007) Philosophy for Creative Leadership: How philosophy can turn people into more effective . [S. p.] : Athena Press. 280 p.

12. Conger, J. A. & Canungo R. (1994) Charismatic leadership in organization: Perceived behavioral attributes and their measurement. *Journal of Organizational Behavior*. № 15. P. 439-452.

13. Trevathan W. R. (1987) Human Birth. An evolutionary perspective. N.Y. 438 p.

References

1. Agacci, Je. (1989) *Chelovek kak predmet filosofii. Voprosy filosofii*. [Man as a matter of philosophy. Questions of philosophy] № 2. S. 24-35. [in Russian]
2. Anosov, I. P. (2003) *Suchasnyj osvitnij protses: antropologichnyj aspekt*. [Modern educational process: Anthropological aspect] K.: Tvim Inter. 391 s. [in Ukrainian]
3. Veber, M. (1988) *Harizmaticheskoe gospodstvo. Sociologicheskie issledovaniya*. [Charismatic domination. Sociological research] №5. S. 139-147. [in Russian]
4. Gorbacheva, N. S. (2015) *Metodologiya issledovaniya politicheskogo liderstva. Filosofiya prava*. [Methodology of political leadership research. Philosophy of Law] № 5 . S.18-22 [in Russian]
5. Gurevich, P. S. (1993) *Antropologicheskij renessans. Fenomen cheloveka. Antologiya*. [Anthropological renaissance. The phenomenon of man. Anthology] M.: Vysshaja shkola. S. 3-16. [in Russian]

6. Gurevich, P. S. (1994) *Filosofskaja antropologija. Oчерk istorii. Filosofskie issledovanija*. [Philosophical anthropology. An outline of history. Philosophical studies] № 1. S. 114-129. [in Russian]
7. Matviienko, P. V. (2011) *Filosofs'ka kul'tura: osviti perspektivy* [Philosophical Culture: Educational Perspectives]: za red. I. F. Nadol'noho. Kharkiv: Livyj bereh Machulin L.I.. 292 s. [in Ukrainian]
8. Romanovs'kyj, O. H., Ponomar'ov, O.S. (2017) *Paradoksy kharyzmatychnoho liderstva*. [Paradoxes of Charismatic Leadership] *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsial'nymy systemamy*. № 1. S. 47-57. [in Ukrainian]
9. Alvesson, M., Kaerremann, D. (2016) Intellectual Failure and Ideological Success in Organization Studies: The Case of Transformational Leadership. *Journal of Management Inquiry*. Vol. 25. Issue 2. P. 139-152. [in English]
10. Andersen, L. B. (2018) Achieving High Quality Through Transformational Leadership. A Qualitative Multilevel Analysis of Transformational Leadership and Perceived Professional Quality Public Personnel Management. Vol. 47. Issue 1. P. 51-72. [in English]
11. Casse, P. (2007) Philosophy for Creative Leadership: How philosophy can turn people into more effective. [S. p.] : Athena Press, 280 p. [in English]
12. Conger, J. A., Canungo R. (1994) Charismatic leadership in organization Perceived behavioral attributes and their measurement. *Journal of Organizational Behavior*. № 15. P. 439-452. [in English]
13. Trevathan, W. R. (1987) Human Birth. An evolutionary perspective. N.Y. 438 p. [in English]

Стаття надійшла до редколегії: 13.05.2018

Максим Черемський

асистент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
ім. акад. І. А. Зязюна, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, Харків, Україна
E-mail: maxcheremsky@gmail.com

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК УМОВА ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Анотація: Розглянуто проблему значення толерантності для освітнього середовища та його вплив на творчий розвиток особистості. Автор, спираючись на власний досвід та досвід видатних вітчизняних і зарубіжних представників педагогіки і психології, доводить, що толерантність виступає не просто невід'ємною складовою педагогічної культури, а її визначальною атрибутивною властивістю. Автори стверджують, що навчання і виховання має спиратися на повагу до особистості, її індивідуальні особливості і можливості. Тому важливою умовою толерантності виступає знання про особистість, що дає змогу побудувати належний підхід до неї та її розвитку. Толерантність сприяє творчому самовираженню студента, генеруванню ним нових ідей та конструктивних рішень. І навпаки – творчість сприяє підвищенню рівня толерантності, а також рівня естетичної, морально-етичної та професійної культури студента. Освіта має змінити орієнтири та взяти за основу засади поваги до особистості, її духовного світу.

Ключові слова: толерантність, повага до особистості, внутрішній світ особистості, творче самовираження, самоактуалізація, взаємодія, мистецтво.

Maxim Cheremsky

Assistant of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department
of academician I. Zyazyun, National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv, Ukraine
E-mail: maxcheremsky@gmail.com

TOLERATION OF EDUCATIONAL S SURROUNDINGS AS CONDITION OF CREATIVE SELF-EXPRESSION OF PERSONALITY

Abstract: The problem of toleration in educational space and her influence on creative development of personality is considered. The toleration is inalienable component pedagogical culture. The authors argue that education might be based on respect to personality and her individual peculiarities and possibilities. Therefore, important condition is knowledge of personality, which gives possibility build to her fitting approach. The toleration is assisting for creative Self-expression of student and generative of new ideas and constructive decisions and vice versa – creativity is assisting raising level of toleration and level of aesthetic, moral-ethical and professional culture of student. The authors consider that the Ukraine education must be reorganized on principles of respect to personality and her spiritual world.

Key words: toleration, respect to personality, inner life of personality, creative Self-expression, Self-actualizing, interaction, art.

Максим Черемской

ТОЛЕРАНТНОСТЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ КАК УСЛОВИЕ ТВОРЧЕСКОГО САМОВЫРАЖЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация: В статье рассмотрено проблему толерантности в образовательной

© Максим Черемський, 2018

среде и её влияние на творческое развитие личности. Авторы, опираясь на собственный и опыт выдающихся отечественных и зарубежных представителей педагогики и психологии, доказывают то, что толерантность выступает не просто неотъемлемой составной педагогической культуры, а её определяющим атрибутивным свойством. Автор утверждает, что обучение и воспитание должно строиться на уважении к личности, её индивидуальных особенностях и возможностях. Поэтому важным условием толерантности выступает знание о личности, которое даёт возможность построить к ней надлежащий подход. Толерантность содействует творческому самовыражению студента, генерированию новых идей и конструктивных решений. И наоборот – творчество содействует повышению уровня толерантности, а также уровня эстетической, морально-этической и профессиональной культуры студента. Образование должно поменять ориентиры и взять за основу принципы уважения к личности и её духовному миру.

Ключевые слова: толерантность, уважение к личности, внутренний мир личности, творческое самовыражение, самоактуализация, взаимодействие, искусство.

Maxim Cheremsky

An extended abstract of paper on the subject of:

“Toleration of educational space as condition of creative self-expression of personality

Problem setting. Today, realizing professional training future specialists, the education is colliding with problems, which is preventing mutual understanding and interaction between teacher and student. Owing to prevalence authoritarian methods of education and technocratic type of thinking outside attention of teacher is remaining spiritual world of personality. That is negative reflecting on her success and on quality of professional training future specialists. To regret, our education is bearing mainly monologue nature, excluding other side with her unique world of thought, senses and fantasy. Lack of attention to inner life of student is conditioning insufficient level of pedagogical culture of teacher and his insolvency build accordingly approach to student. As consequence, personality have no possibility completely show own creative possibility and abilities. So, very important and actual problem is search ways and means effective overcome this situation. Guaranteeing toleration of educational surroundings is important step in this direction.

Recent research and publication analysis. To the research of the problems of toleration are dedicated works by G. Mead,

J. Dewey, K. Ushynsky, A. Macarenko, V. Suhomlinsky, Sh. Amonashvilli, E. Ilyn, I. Zyazyun, V. Kremen, V. Kudin, I. Beh, G. Vasyanovych. Subsequent fruitful development their ideas in modern conditions reflected in works by O. Romanovskiy, O. Ponomaryov, O. Ihnatiuk, S. Zavetny, S. Pasynich, V. Malahov, V. Losovoy, Z. Chervanova, O. Horily and the rest. The toleration is assisting mutual understanding and facilitation of interaction between teacher and student and creating conditions for self-actualization and self-realization of personality is discussed authors.

However the problem of toleration of educational surroundings is insufficiently investigated. The educational surroundings from position of toleration is very important part of socio-cultural space, in which take place education of personality. The toleration of educational surroundings is supposing personal education each student and inculcating him respect to development other personality, her right on your opinion, your culture and world outlook.

Paper objective. The aim of this article is analyzing essence of toleration of educational surroundings, her role and influence on individual, creative and

professional development of student, on forming disposition his interrelation with other people and cultures.

Paper main body. Today, in spite of unprecedented achievement science and techniques, level of toleration between people in world noticeable descended. Earlier conflicts decided if not peacefully, then – fists. Now all is deciding cold, firearms and nuclear weapons. Their sacrifices becomes, as a rule, innocent people. The cause of this problem is lack of respect to personality and her inner life.

The problem of toleration arises in family and school. Lack of respect to child's world is cause existence a wall between teacher and pupil. Child's world differ from adult's world. Children live their ideas of good and evil, honor and dishonor. Children are innate artists. They are dreamers. To regret majority teachers fail to take into account peculiarities of children. Owing to this majority pupil learns badly. Therefore teachers resort to authoritarian methods of education. Between this teachers and children no mutual understanding, no interaction and no toleration. But pedagogy is art of education. Therefore the teachers must be creative personalities. Creativity is very important ability of teacher, which assists rise level of toleration between teacher and student.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні, здійснюючи професійну підготовку майбутніх фахівців, стикаємося з низкою проблем, що перешкоджають взаєморозумінню між викладачем і студентом та їхній взаємодії. Внаслідок переважання авторитарних методів навчання і виховання й певного поширення технократичного типу мислення поза увагою педагога залишається духовний світ особистості. Це негативно відображається на її успішності, а згодом і на якості професійної підготовки майбутнього фахівця. На жаль, наша освіта носить здебільшого

To regret today all come to preparation of home task, marks, examination and lecture. However teacher uninteresting inner life of student. Nobody ask him about dream, aspiration, and desires. Majority teachers is setting educational material in isolation from inner life of personality. Such education is ineffective education, because is excluding other side.

Rising of level of toleration assists holding a conference, art arrangements, games with students. The teacher must educate free, creative, tolerant personality.

Conclusion of the research. The toleration is very important condition individualization and socialization of personality. Lack of toleration brings to conflicts in collective. Disrespect to other opinion is sign of low level of toleration and spiritual culture of personality. To regret education spare no attention for development of toleration in school. Lack of respect to inner life of pupil is base problem our education. Authoritarian stile education is preventing free, creative, tolerant personality. Creative education is alternative for authoritarian education. Creativity promote self-actualizing of personality, making of friendly atmosphere, rising level of aesthetical and moral-ethical culture. Namely respect to personality is important condition of interaction between people.

монологічний характер, нівелюючи іншу сторону з її неповторним світом думок, почуттів та фантазій. Брак уваги до внутрішнього світу особистості студента зумовлений недостатнім рівнем педагогічної культури викладача, його неспроможністю побудувати належний підхід до студента. Як наслідок – особистість не має змоги повною мірою виявити власні творчі можливості та здібності.

Таким чином, важливою й актуальною проблемою виступає пошук шляхів і засобів ефективного подолання цієї ситуації. На наше глибоке переконання, важливим кроком у цьому напрямі має бути

забезпечення толерантності освітнього середовища.

Толерантність виступає важливою умовою плідної взаємодії педагога і студента, гармонійного розвитку особистості студента, розкриття та реалізації його творчих можливостей і здібностей. Повага до духовного світу особистості відкриває невичерпні можливості у вихованні її індивідуальної, загальної, морально-етичної, естетичної та професійної культури. Водночас толерантне ставлення до особистості сприяє її творчому самовираженню та самоствердженню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблемі толерантності та її впливу на духовний розвиток особистості присвячені праці Дж. Міда, Дж. Дьюї, К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, Є. Ільїна, І. Зязюна, В. Кременя, В. Кудіна, І. Беха, Г. Васяновича. Подальший плідний розвиток їхніх ідей з урахуванням характерних особливостей сьогодення можна простежити в роботах О. Романовського, О. Пономарьова, О. Ігнатюк, С. Заветного, С. Пазиніча, В. Малахова, В. Лозового, З. Черваньової, О. Горілого та інших. На думку кожного з них, толерантність сприяє порозумінню та поліпшенню взаємодії між викладачем і студентом, створюючи умови для самоактуалізації та самореалізації особистості.

Однак, на нашу думку, недостатньо є дослідженими проблеми толерантності освітнього середовища взагалі. Як вважає С. Сисоєва, «під *середовищем* у педагогіці розуміють увесь реальний світ, що оточує дитину, в умовах якого відбувається розвиток і формування її особистості» [6, с. 233]. Ми ж вважаємо, що з позицій толерантності освітнє середовище необхідно розглядати у більш конкретному сенсі, як одну з важливих складових частин соціокультурного простору, у якій, власне, і відбуваються навчання людини та її особистісний розвиток. Саме тут формується її толерантність, яка невід'ємна від мора-

льної цінності людини, її честі й гідності. Адже вони визначають ставлення людини не тільки до самої себе, а й до інших людей і суспільства у цілому.

Ця думка знаходить підтвердження у Г. П. Васяновича, на думку якого «моральна цінність особистості, що виражається у понятті «честь», пов'язана з конкретним суспільним станом людини, з родом її діяльності і соціальними ролями, які вона виконує» [2, с. 232]. Толерантність освітнього середовища саме й полягає у його здатності забезпечити особистісний розвиток кожного студента й прищепити йому повагу до розвитку іншої людини, до її права на свою думку, свою культуру і світоглядні позиції.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Недостатньо розкритим аспектом проблеми лишається взаємозв'язок толерантності освітнього середовища з процесами формування професійної компетентності та особистісного розвитку студентів, зі сприянням розвитку їх креативних здібностей та моральнісних принципів і переконань.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні сутності толерантності освітнього середовища, її ролі та впливу на індивідуальний творчий і професійний розвиток особистості студента, на формування характеру його взаємовідносин з іншими людьми та культурами.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні, незважаючи на небувалі здобутки в науці й техніці, рівень толерантності в світі помітно знизився. Раніше конфлікти вирішувалися або мирно, або шляхом застосування мінімальних силових зусиль, сьогодні – переважно шляхом використання зброї. Такий стан речей зумовлений, передусім, браком поваги до людської особистості, її внутрішнього світу та відсутністю належної толерантності.

Прикладом толерантної людини був і залишається для нас відомий давньогрецький філософ, скульптор та педагог Сократ. Головним завданням здобуття знань він вважав пізнання людиною свого духовного “Я”. Знання Сократ ототожнював з доброчесністю. До вічних чеснот відносив поміркованість, хоробрість і справедливість. Як педагог, він ніколи нічого не нав’язував своїм учням, а навпаки, намагався розвинути в них здатність самостійно мислити. З певною долею іронії він ставився до себе як до філософа, що особливо помітно з його славнозвісної фрази “Я знаю те, що я нічого не знаю”. Окрім того, Сократ був відомим скульптором, зокрема автором скульптур божественних Харит при вході в Акрополь. Водночас Сократ відзначився і як хоробрий воїн, який бився за свою Батьківщину і котрий прославився тим, що врятував від смерті політичного діяча і стратега Афін Алківіада. Тим не менш, Сократа, як відомо, засудили до смертної кари, яку він прийняв з гідністю та великим душевним спокоєм.

Доля Сократа спіткала багатьох мислителів-вільнодумців, котрі прагнули пізнати істину і допомогти у її пізнанні іншим. Серед них Езоп, Демосфен, Гай Юлій Цезар, Цицерон, Флавій Клавдій Юліан. За добро та мудре слово був розп’ятий Ісус Христос. Від зброї загинули Авраам Лінкольн, Джон Кеннеді, його брат Роберт Кеннеді, Мартін Лютер Кінг, Джон Леннон.

Нас зацікавило питання первопричин виникнення жорстокості та дослідження факторів, які спонукають людину ставати злочинцем. На це питання добре відповів наш визначний український педагог-гуманіст Василь Олександрович Сухомлинський, чий сторічний ювілей ми святкуємо цього року. Зокрема, у статті “Не бійтесь бути ласкавими” він розмірковує – звідки береться бездушність, безсердечність, дивовижна тупість бюрократів, котрі ми час від часу з подивом зустрічаємо в житті. І відповідає, що це є наслідком задерев’яніння чуйності серця в роки дитинства та отроцтва. Розуміючи

це, Сухомлинський закликав педагогів виховувати дітей не лозиною оцінки, а ласкою, яка формує в дитині погляд на саму себе як на обдаровану людину, гідну поваги та честі... Тому, на думку педагога, “колектив лише тоді стає могутньою виховною силою, коли він бачить в кожній дитині, підліткові в десять, в сто разів більше переваг, ніж вад та недоліків” [7].

Брак поваги до духовного світу дитини є головною причиною існування стіни між учнем і вчителем. “З болем бачиш, – пише Василь Сухомлинський, – як навіть у знаючих свій предмет учителів виховання іноді перетворюється на запеклу війну лише тому, що ніякі духовні нитки не зв’язують педагога та учнів, і душа дитини – застібнута на всі гудзики сорочка”. Це стається, на думку педагога, через те, що вчитель “не відчуває потаємних рухів дитячої душі, не переживає дитячих радощів та прикрощів, не прагне подумки поставити себе на місце дитини” [8, с. 10].

Через невміння чи небажання побудувати навчальний процес як “захоплюючу мандрівку країною знань” педагог вдається до імперативних стимулів, перетворюючи навчання на звичайне натаскування. Проте таке “навчання” не здатне виховати душі дитини, її серця. Для цього йому не вистачає творчості, котра, за словами Сухомлинського, відкриває в дитячій душі ті потаємні куточки, в яких дрімають джерела добрих почуттів [8, с. 52].

Так саме творчість є важливою ознакою толерантності. Всі творчі особистості були надзвичайно толерантними людьми. Вони поважали іншу думку, почуття, фантазію, шукаючи в них щось особливе та неповторне. Так з’являлися різні твори мистецтва, винаходи та відкриття. Всі вони були плодами саме уважного, толерантного ставлення до духовного світу особистості, її мрій та прагнень. Відштовхуючись від них, митці створювали свої неповторні шедеври. Так робив і видатний італійський художник, вчений та інженер Леонардо да Вінчі. Його твори вражають своїм реалізмом та правдивіс-

тю. І не дивно, адже митець поєднував в собі художника і вченого. Відомо, що Леонардо да Вінчі вивчав філософію, психологію, анатомію, інженерію. І саме завдяки такому поєднанню на світ з'являлися прекрасні картини, оригінальні технічні винаходи, архітектурні ансамблі.

На жаль, сучасні можновладці не розуміють, що лише у взаємодії народжується щось нове. І тому, коли технічну та гуманітарну освіти ізолювати одну від одної, позбавивши їх можливості взаємодії, то нічого нового не народиться на світ, не буде нових ідей, інновацій, прекрасних витворів мистецтва та технічних винаходів. Саме через такий недолугий підхід ми не спроможні підготувати навіть Олімпійську команду, чий провальний виступ на цьогорічних змаганнях довів, що недостатньо лише ганяти лижників трасами, натаскуючи їх на рекорд. Бракує ще чогось, що могло б вдихнути життя в ці тренування, наповнивши їх якісно новим змістом. Цього “чогось” і бракувало нашим спортсменам. І не у високих гонорарах за призові місця, як виявилось, справа. Основна проблема полягає в самій підготовці, котра часто не враховує індивідуальних особливостей та здібностей особистості. Водночас їй бракує основи, котра забезпечує, безпосередньо, саму перемогу. Спортсмен чи інженер, який не має опори на щось дуже важливе для нього і водночас для інших, не буде мати успіху.

Отже, сьогодні потрібно шукати ту основу, котра сприяла б вихованню успішних особистостей. Такою основою, на думку авторів, виступає творчість. Саме вона долає всі кордони та перепони, відкриваючи шлях для вільного польоту думки та фантазії. Творчим колективом кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна на чолі з проф. О. Г. Романовським була запропонована Концепція формування національної гуманітарно-технічної еліти [10]. Вона передбачає поєднання технічної підготовки з гуманітарною, що дає змогу виховувати цілісну,

творчу, всебічно розвинену особистість. Таку, яким був Леонардо да Вінчі.

На жаль, поки що все зводиться до приготування домашніх завдань, оцінок, екзаменів, уроків, лекцій. Нікому не цікаво, що думає з того чи іншого приводу учень, студент. Ніхто його не запитує про його мрії, прагнення, бажання. Для більшості вчителів і викладачів головним є викласти навчальний матеріал, а як його сприйме інша сторона, їм не цікаво. Проте, “справжній майстер педагогічного процесу читає підручник очима учнів і тільки... Якщо ви бачите, що вчитель сумлінно переказує підручник, знайте, що до високої культури педагогічної праці вчителів ще далеко”, – зауважував В. Сухомлинський [9, с. 273].

Прикладом толерантного ставлення до іншої людини, її духовного світу виступають самоактуалізуючі (самодіяльнісні) люди. Зокрема, самоактуалізуючі педагоги розглядають систему стосунків “викладач-студент” як приємну співпрацю, а не як зіткнення різних характерів, думок та поглядів. В них пихатість поступається місцем природній простоті. Вони не вдають з себе всезнаючих і всемогутніх, не хизуються своїми званнями та посадами, зберігаючи притаманну їм демократичну манеру поведінки. Все це сприяє створенню в аудиторії відповідної атмосфери, де відсутні підозра, ворожість та тривога. Важливою характеристикою самоактуалізуючих людей виступає їхня здатність до творчості, яку кожен з них виражає по-своєму. Творчості самоактуалізуючої особистості притаманна, за висловом американського психолога та педагога А. Маслоу, наївність та універсальна креативність незіпсованих дітей [4].

Істотний вплив на виховання творчої, толерантної особистості здійснює мистецтво, чудо якого, за Л. Виготським, нагадує євангельське чудо “перетворення води на вино”. Тобто мистецтво бере свій матеріал із життя, але додає до нього щось таке, чого у властивостях самого матеріалу ще немає [3, с. 306].

Аристотель вважав, що метою мистецтва виступає “катарсис” – очищення душі. Людина, сприймаючи художній твір, переживає почуття його героїв, внаслідок чого в неї відбувається просвітлення почуття, його перетворення. Педагогіка, про що забувають наші педагоги, також є мистецтвом, “найбільшим, складним, найвищим та найнеобхіднішим зі всіх мистецтв”, – зазначав К. Ушинський [11, с. 179].

Особливу роль в мистецтві відіграє музика, котра за влучним висловленням Сухомлинського, наповнює створювані образи живим биттям серця та трепетом думки. Педагог вважав, що музика вводить дитину у світ добра. Під її впливом виникає духовна спільність вихователя та дітей. “Вона відкриває серця людей. Слухаючи мелодію, переживаючи та захоплюючись її красою, вчитель та учень стають ріднішими, ближчими” [8, с. 70].

В нашому Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут” є місце, що зветься Палацом студентів, де кожен має можливість виявити власні творчі, артистичні здібності. Там відбуваються творчі вечори за участю студентської молоді, в яких бере участь також і факультет Соціально-гуманітарних технологій, зокрема студенти та викладачі кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна. Важливу роль у вихованні естетичної та морально-етичної культури студентів відіграють “Пасхальні вечори”, які проводить щороку кафедра під керівництвом проф. О. Г. Романовського, котрий є також поетом.

Мистецтво сприяє інтеракції та комунікації між людьми. На думку американського філософа, психолога та педагога, засновника соціальної психології Дж. Міда для успішного здійснення комунікації людина має володіти здатністю “прийняти роль іншого”, тобто ввійти в становище тієї людини, якій адресована комунікація [1]. Саме таку можливість і надає мистецтво, зокрема театр, де актор виступає в десятках, сотнях різних ролей,

перевтілюючись у своїх героїв та живучи їхнім життям.

Важливу роль у підвищенні рівня толерантності, а з нею і творчого самовираження особистості відіграють спільні зі студентами конференції, семінари, круглі столи, де кожен має можливість виразити власну думку, почуття та фантазію. Варто залучати до професійної підготовки майбутніх фахівців також ігрові методи навчання й виховання, що значно поживило б дану підготовку, наповнивши її творчим змістом. Завдяки емоційній атмосфері, яку створює групова дискусія, людина у спонтанній формі може висловити те, що не висловила б за інших умов. Такий підхід сприяє творчому розвитку особистості, розкриттю її можливостей і здібностей, застосуванню їх у конкретних ситуаціях.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи вищесказане, слід зауважити, що толерантність виступає важливою умовою самоактуалізації та соціалізації особистості. В колективі, де відсутнє толерантне ставлення один до одного, виникають суперечки та конфлікти, внаслідок чого колектив розпадається. Тому важливою умовою існування толерантності між людьми виступає взаємоповага та взаємодія, від чого виграють обидві сторони. Важливу роль у розвитку толерантності відіграє творчість. Вона сприяє створенню дружньої атмосфери в колективі, активізації творчого самовираження особистості, підвищенню рівня її естетичної та морально-етичної культури. Саме толерантність потрібна майбутньому фахівцю, зокрема, інженеру чи психологу, для того, щоб він мав змогу пропонувати творчі ідеї та втілювати їх у життя. Історія знає багато випадків, котрі засвідчують, як різні за поглядами люди об'єднуються для досягнення спільної мети. Зокрема, так, як це зробили, різні за своїми ідеологіями південні та північні корейці на цьогорічних зимових Олімпійських іграх, виступивши на них однією командою під спільним прапором із зображенням цілісної та

неподільної Корейської держави. І саме такі союзи виявляються найміцнішими та найпродуктивнішими.

Список літератури

1. Андреева, Г. М., Богомолова, Н. Н. & Петровская Л. А. (1978) Современная социальная психология на Западе. М.: Моск. ун-т. 271 с.
2. Васянович, Г. П. (2005) Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник Л.: Норма. 344 с.
3. Выготский, Л. С. (1986) Психология искусства. М.: Искусство. 573 с.
4. Maslow, A. (1970) Self-actualizing people: a study of psychological health. Motivation and Personality. USA: Abraham H. Maslow. S. 149-180.
5. Пономарьов, О. С. & Черемський, М. П. (2017) Толерантність освітнього простору. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. № 1. С. 17-26.
6. Сисоева, С. О. & Поясок, Т. Б. (2005) Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю традиційної та дистанційної форм навчання. К.: Міленіум. 520 с.
7. Сухомлинський, В. О. (1968) Не бійтесь бути ласкавими. Радянська школа. №4. К.: Рад. Школа. С. 43-49.
8. Сухомлинский, В. А. (1988) Сердце отдаю детям. – К.: Радянська школа. 272 с.
9. Сухомлинський, В. О. (1988) Розмова з молодим директором. К.: Рад. школа. 284 с.
10. Товажнянський Л. Л., Романовський О. Г. & Пономарьов О. С. (2004) Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ “ХПІ” та шляхи її реалізації. Х.: НТУ “ХПІ”. 416 с.
11. Ушинский К. Д. (1953) Избранные педагогические сочинения. Т.1. М.: ГУПИ МП РСФСР. 640 с.

References

1. Andreeva, H. M., Bohomolova N. N., Petrovskaya L. A. (1978). *Sovremennaiia sotsyalnaia psikhologhiia na Zapade* [Modern social psychology of West] M.: Mosk. Un-t, 271 p. [in Russian].

У наступних дослідженнях ми передбачаємо дослідити рівень толерантності серед студентів гуманітарного та технічного напрямку.

2. Vasyanovych, G. P. (2005) *Pedagogichna etyka: Navchalno-metodychny posibnyk* [Pedagogical ethics: Educational-methodical textbook] Iviv: Norma, 344 p. [in Ukrainian].
3. Vyhotsky, L. S. (1986). *Psykhologhiia iskusstva* [Psychology of art] M.: Iskusstvo, 1986, 573 p. [in Russian].
4. Maslow, A. (1970). “Self-actualizing people: a study of psychological health”. Motivation and Personality. USA: Abraham H. Maslow, pp. 149-180. [in English].
5. Ponomaryov, O. S., Cheremsky M. P. (2017). *Tolerantnist osvithnoho prostoru* [Toleration of Educational Space] *Pedagogika i psihologiya profesiynoi osvity*. № 1. S. 17-26. [in Ukrainian].
6. Sysoyiva, S. O. (2005). *Psyholoqia ta pedaqqika: Pidruchnyk dlya studentiv vyshyh navchalnyh zakladiv nepedaqqichnoqo profilu tradytsiynoyi ta dystantsiynoyi form navchannia* [Psychology and pedagogy] K.: Milenium, 520 p. [in Ukrainian].
7. Suhomlynsky, V. O. (1968). *Ne biytes buty laskavymy* [Not be afraid be affectionate people] *Radianska shkola*. №4. K.: Rad. Shkola, S. 43-49. [in Ukrainian].
8. Suhomlynsky, V. A. (1988). *Serditse otdaiu detiam* [Heart gives up to Children] K.: Radianska Shkola, 272 s. [in Russian].
9. Suhomlynsky, V. O. (1988). *Rozmova z molodym dyrektorom* [Talk with young director] K.: Radianska Shkola, 284 c. [in Ukrainian].
10. Tovazhnianskiy, L. L., Romanovskiy, O. G., Ponomaryov, O. S. (2004). *Kontsepsia formuvannia humanitarno-tehnichnoyi elity v NTU “HPI” ta shliakhy yiyi realizatsiyi* [The Conception of forming Humanitarian-Technical Elite in NTU “HPI” and her ways of realization] NTU “HPI”, 416p. [in Ukrainian].
11. Ushynsky, K. D. (1953). *Izbrannye pedaqqicheskiye sochineniya. T. 1.* [Selected pedagogical works. Volume 1] M.: GUPI MP RSFSR, 640 c. [in Russian].

УДК [378.147:004.9+378.6:355]

doi: 10.20998/2078-7782.2018.2.09

Едуард Кочанов

кандидат військових наук, доцент, доцент кафедри підготовки офіцерів запасу,
Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-8443-4054,
E-mail: edikkochanov@gmail.com

Геннадій Зміївський

старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін, Національний юридичний
університет ім. Ярослава Мудрого, Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-6475-4835,
E-mail: zmiivskiy@ukr.net

**УПРОВАДЖЕННЯ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕС
ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ТАКТИЧНИМ (ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНИМ)
ДИСЦИПЛІНАМ**

Анотація: Висвітлюються теоретико-методологічні аспекти використання геоінформаційних технологій для підвищення ефективності дистанційного навчання тактичним (тактико-спеціальним) дисциплінам у військовій освіті. Визначено програмне забезпечення геоінформаційних систем, необхідних для використання при проведенні дистанційних занять. Доведено його найбільш повну відповідність вимогам до створення електронних бойових графічних документів. Запропоновано методологію дистанційного навчання з використанням геоінформаційних технологій.

Ключові слова: військова освіта, дистанційне навчання, фахові компетентності, тактичні дисципліни, інтерактивна електронна робоча карта, геоінформаційна система.

Eduard Kochanov

Candidate of Military Sciences Associate Professor, Associate Professor of the
Department of preparation of reserve officers, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine
E-mail: edikkochanov@gmail.com

Gennadiy Zmiivskiy

Senior Instructor of the Department of General Military Disciplines, Yaroslav
Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
E-mail: zmiivskiy@ukr.net

THE INTRODUCTION OF GEOINFORMATION TECHNOLOGIES IN THE
PROCESS OF DISTANCE LEARNING TACTICAL (TACTICAL-SPECIAL)
DISCIPLINES

Abstract: The theoretical and methodological aspects of the use of geoinformation technologies for increasing the efficiency of distance learning in tactical (tactical-special) disciplines in military education are covered. The software of geoinformation systems for use in distance learning is defined. It proved its fullest compliance with the requirements for the creation of electronic combat graphic documents. The methodology of distance learning using geoinformation technologies was proposed.

Keywords: military education, distance learning, professional competence, tactical disciplines, interactive electronic work card, geoinformation system.

Эдуард Кочанов, Геннадий Змиевский

ВНЕДРЕНИЕ ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕСС
ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ТАКТИЧЕСКИМ (ТАКТИКО-
СПЕЦИАЛЬНЫМ) ДИСЦИПЛИНАМ

Аннотация: Освещаются теоретико-методологические аспекты использования геоинформационных технологий для повышения эффективности дистанционного обучения тактическим (тактико-специальным) дисциплинам в военном образовании. Определено программное обеспечение геоинформационных, необходимых систем для использования при проведении дистанционных занятий. Доказано его наиболее полное соответствие требованиям к созданию электронных боевых графических документов. Предложено методологию дистанционного обучения с использованием геоинформационных технологий.

Ключевые слова: военное образование, дистанционное обучение, профессиональные компетентности, тактические дисциплины, интерактивная электронная рабочая карта, геоинформационная система.

Eduard Kochanov, Gennadiy Zmiivskiy

An extended abstract of the paper on the subject
“The introduction of geoinformation technologies in the process of distance learning tactical (tactical-special) disciplines”

Problem setting. Distance learning requires the development of electronic warfare graphic documents with the possibility of their transmission (reception) on the Internet. This creates a problem for teaching tactical (tactical-special) disciplines with the embedding of personal learning systems based on the Moodle system, since the latter does not have this function. Consequently, there is a need to identify an additional learning tool with opportunities geoinformation technologies (a set of tools,

methods and methods of automated collection, storage, manipulation, analysis and mapping (visualization) of spatial information).

Recent research and publications analysis.

Problems of using remote technology in national military education have already been studied by domestic scientists. Thus, in the works [1 – 3], the aspects of implementation of distance learning information technologies in higher military educational insti-

tutions are highlighted. [4, 7] presents the basic concepts and principles of construction and functioning of geographic information systems, their ability to replace paper topographic maps. In [5, 6] the analysis of the use of geoinformation systems in the armed forces of the leading countries of the world was carried out, the list of the main requirements for the military information systems was substantiated and the influence of their use on increasing the effectiveness of the command of troops was proved.

Paper objective. The purpose of the article is to formulate theoretical and methodological approaches concerning their introduction into the process of distance learning tactical (tactical and special) disciplines in the national military education on the basis of a comprehensive analysis of modern geoinformational technologies.

Paper main body. In the article, on the basis of a comprehensive analysis and generalization of the experience of using information technologies for distance learning in higher educational institutions of Ukraine, approaches to their implementation in the system of national military education are formulated. It is established that one of the main directions of using information technologies for the improvement of distance learning is the development and implementation of personal training systems. It is proved that the most promising and such that have received widespread distribution for the creation of personal training systems is the Moodle platform. Proposals have been made to adapt it to the educational process of the higher military educational institution. The recommendations on the technological stages of the process of distance learning of tactical disciplines are formulated. Attention is drawn to the features of the development of materials that are placed and circulate in the system. The main methodological and information technology aspects of using personal

training systems based on the Moodle platform for organizing and conducting training sessions on tactical disciplines are covered. The necessity of using an additional training tool to increase the efficiency of preparation and conduct of these sessions is proved – an interactive electronic working card. Requirements to it are formulated. A comparative analysis of the software of geoinformation systems for use as an interactive electronic work card is carried out. The organization of distance classes in working out tasks with topographic materials was proposed. Presented is the result of the cadet actually worked on the training session of the combat graphic document. The peculiarities of the method of remote conducting group exercises, command post exercises, military (military-historical) games with the use of personal training systems based on the Moodle platform are singled out. The possible forms of remote management of the fulfillment of individual tasks and the scientific work of cadets (listeners, students) on topics of tactical disciplines are indicated. Prospects for further research have been determined.

Conclusions of the research. Thus, distance learning of the main types of tactical (tactical-special) disciplines using the Moodle system can not be effective without the use of an additional learning tool - an interactive e-work card, which suggests using the GIS package of the MapInfo Proccessional. The implementation of these tools for distance learning tactical (tactical-special) disciplines in national military education will expand the possibilities of combining service activities and training, provide cost-saving and time-saving, focusing on the personal training objectives of a cadet (student, student) in accordance with their professional competencies, teamwork and a number of other important innovative qualities not characteristic of traditional forms of learning.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими

науковими чи практичними завданнями. Одним з головних напрямів використання

інформаційних технологій для вдосконалення дистанційного навчання у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України (ВВНЗ) та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти України (ВНП ЗВО) є розробка і впровадження *персональних навчальних систем* (ПНС) на базі платформи Moodle [1 – 3].

Упровадження дистанційного навчання в освітній процес особливо актуальне для тактичних (тактико-спеціальних) дисциплін, оскільки саме вони закладають основу військової освіти, і на базі предметних компетентностей блоку тактичних (тактико-спеціальних) дисциплін формуються фахові компетентності військового фахівця.

На особливу увагу заслуговує підготовка і проведення специфічних видів дистанційних навчальних занять з тактичних (тактико-спеціальних) дисциплін (*групових вправ, командно-штабних навчань, воєнних (воєнно-історичних) ігор*), так як саме на них курсанти (слухачі, студенти) виконують професійні завдання та обов'язки на посадах відповідно до своєї спеціалізації, що забезпечує формування відповідних фахових компетентностей. За допомогою системи Moodle ці заняття можна організовувати як аудиторні, при заочній формі навчання – в міжзборовий період, а при очній – для курсантів (слухачів, студентів), які перебувають у вимушеному відриві від ВВНЗ(ВНП ЗВО).

Вони проводяться за допомогою методу ділової гри. На заняттях ті, хто навчаються на фоні єдиної тактичної обстановки на конкретних посадах приймають рішення щодо бою (дії, застосування підрозділу), оформлюють його на картах та доповідають керівнику заняття, ставлять завдання підпорядкованим підрозділам, організовують взаємодію, управління і всебічне забезпечення, здійснюють управління підрозділами в ході бою (дій, виконання завдання) в умовах створеної (змодельованої) керівниками заняття обстановки, яка безперервно розвивається.

Особливістю цих видів навчальних занять при традиційній організації і методиці їх проведення є те, що при підготовці курсантам (слухачам, студентам) видається тактичне завдання, до якого додається карта (схема) вихідної тактичної обстановки, а на самому занятті обов'язково передбачається робота курсантів (слухачів, студентів) на паперових топографічних картах. Дистанційне ж навчання вимагає розроблення електронних бойових графічних документів з можливістю їх передачі (прийому) через мережу Інтернет. Це створює проблему для навчання тактичним (тактико-спеціальним) дисциплінам із застосуванням ПНС на базі системи Moodle, оскільки остання немає такої функції. Отже, виникає необхідність у визначенні додаткового засобу навчання з можливостями *геоінформаційних технологій* (сукупності засобів, способів і методів автоматизованого збору, зберігання, маніпулювання, аналізу і відображення (візуалізації) просторової інформації).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблеми застосування дистанційних технологій у національній військовій освіті вже досліджувалися вітчизняними вченими. Так, у працях [1 – 3] висвітлені аспекти впровадження інформаційних технологій дистанційного навчання у ВВНЗ і ВНП ЗВО. У [4, 7] представлено основні концепції і принципи побудови та функціонування геоінформаційних систем, їх можливості щодо заміни паперових топографічних карт. У [5, 6] проведено аналіз застосування геоінформаційних систем у збройних силах провідних країн світу, обґрунтовано перелік основних вимог до геоінформаційних систем військового призначення та доведено вплив їх використання на підвищення ефективності управління військами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, існує недостатньо матеріалів щодо ціліс-

ного вивчення теорії та практики використання геоінформаційних технологій у освітньому процесі ВВНЗ і ВНП ЗВО взагалі та дистанційному навчанні зокрема.

Формулювання цілей статті. Метою статті передбачено на основі всебічного аналізу сучасних геоінформаційних технологій сформулювати теоретико-методологічні підходи щодо їх впровадження в процес дистанційного навчання тактичним (тактико-спеціальним) дисциплінам у національній військовій освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Шляхом вирішення проблеми розроблення електронних бойових графічних документів у процесі дистанційного навчання може бути використання додаткового до системи Moodle засобу навчання – інтерактивної електронної робочої карти.

Під *інтерактивною електронною робочою картою* розуміємо програму, призначену для нанесення тактичної обстановки на цифрову топографічну карту, створення електронних бойових графічних документів і адаптовану для роботи в персональній навчальній системі.

Очевидно, що з точки зору дидактики заміна паперової топографічної карти на електронну забезпечить дослідження тими, хто навчається за допомогою нового інструменту більш широкого спектру знань і додаткове вивчення інформаційних технологій.

Для ефективного використання в процесі дистанційного навчання інтерактивна електронна робоча карта має відповідати ряду *основних вимог*:

- функціонувати в операційних системах Windows, Android;
- мати банк цифрових топографічних карт, в тому числі і тривимірних моделей місцевості;
- містити комплект умовних тактичних знаків рівня відділення – батальйон, комплект умовних знаків місцевих пред-

метів, які використовуються в бойових документах як орієнтири;

- дозволяти нанесення на карту інформації старшого начальника (керівника заняття), свого рішення щодо бою (дії, застосування підрозділу), додаткових орієнтирів, рішень за ввідними даними керівника заняття;

- надавати можливість підлеглому (тому, хто навчається) створювати власну векторну карту (електронну робочу карту командира) поверх електронної карти старшого командира (керівника заняття);

- відображати зміни в тактичній обстановці (ввідні керівника заняття) у вигляді шарів, які перекриваються, показують поточну обстановку, пов'язані з нею елементи місцевості;

- запам'ятовувати (зберігати) відпрацьований бойовий графічний документ у вигляді файлу, придатного для передачі електронною поштою в мережі Інтернет.

Ці вимоги можуть бути реалізовані шляхом використання інструментальних програмних засобів *географічних інформаційних систем* (ГІС). Вони забезпечують виконання всіх необхідних функцій: введення, інтегрування, зберігання, обробку, аналіз і візуалізацію просторових даних [4, с. 34].

За оцінкою фахівців [5, с. 17], застосування геоінформаційних систем дозволить підвищити ефективність управління військами і зброєю з використанням електронних карт та іншої просторової інформації про місцевість на 40 % і більше. Це, в свою чергу, має позитивно вплинути і на якість проведення навчальних занять.

Застосування для дистанційного навчання як інтерактивних електронних робочих карт вітчизняних ГІС військового призначення («Кропива», «Арта», «Ком-Бат») є недоцільним, оскільки вони є базовою технологією в автоматизованій системі управління, зв'язку і розвідки та виконують набагато ширше коло завдань. Крім того, вони створені волонтерами для

потреб АТО і на даний час не є сертифікованими.

На сучасному етапі розвиток інформаційних технологій для вирішення завдань підготовки військового фахівця дозволяє використовувати будь-який програмний продукт ГІС. Тому пропонується використовувати ГІС-пакети, які є у відкритому доступі. При цьому для їх адаптації відповідно до процесу дистанційного навчання достатньо доповнити бібліотеку наявних умовних знаків необхідними для роботи тактичними і топографічними умовними позначками.

Найбільш розповсюдженим програмним ГІС-забезпеченням є пакети ArcGIS (розробник – американська компанія ESRI) та MapInfo Professional (розробник – американська фірма Mapping Information Systems Corporation). Використання ArcGIS, з точки зору користувача, є складним і потребує додаткової професійної підготовки. MapInfo Professional простіший у користуванні в порівнянні з ArcGIS. Тому для вирішення завдань дистанційного навчання із застосуванням системи Moodle пропонується саме пакет MapInfo Professional. Для забезпечення повнофункціональності використання пакету в процесі підготовки і проведення дистанційних занять з тактичних (тактико-спеціальних) дисциплін додатково до тих умовних знаків, що існують, треба створити за допомогою інструментів панелі «пенал» необхідні тактичні і топографічні їх різновиди та зберегти їх в окремо створеному шаблоні.

Наразі на замовлення Збройних Сил України вже проведено ряд дослідно-конструкторських і науково-дослідних робіт щодо напрямку розвитку геоінформаційних систем і технологій на базі ГІС-пакету MapInfo Professional [6, с. 322].

Навчальне заняття з використання цього ГІС-пакету буде значно ефективнішим у порівнянні із тим, на якому використовуються паперові топографічні карти.

Так, аналітичні можливості пакету MapInfoProfessional [7] дозволяють оперативно проводити важливі для тактики і військової топографії вимірювання: відстані між об'єктами, довжини, периметру і площі об'єктів і території. Крім цього, він може обчислювати кількість, суму, середнє, мінімальне, максимальне і середнє зважене, виконувати аналіз географічного збігу і включення.

ГІС дозволяють використовувати таку важливу якість цифрових карт, як відкритість до постійного оновлення. В Map Info Professional відображаються дані, отримані з GPS та інших електронних приладів.

Функція Info Tool (інформація) надає можливість отримувати інформацію з бази даних у будь-якій точці карти для всіх об'єктів, розміщених на ній.

Інструментарій пакету також забезпечує швидкий пошук об'єктів за заданими параметрами, наприклад за назвою, та зміну масштабу цифрових карт для збільшення (зменшення) зображення.

Усе це забезпечує оперативне отримання координат об'єктів (цілей), точної і повної інформації про них, проведення перевірки точності координат цілей, отриманих за розвідувальними даними. Визначення координат цілей за даними радіоперехоплення при цьому буде у 5 – 6 разів швидше в порівнянні з традиційними способами визначення координат за топографічними картами [5, с. 16].

Можливість інструментарію пакету Map Info Professional проводити вимірювання протяжності маршрутів і їх порівняння, а також будувати гіпсометричний профіль місцевості з використанням матриці висот дозволяє командирам (слухачам) обґрунтовано й у короткі терміни планувати здійснення маршруту, проведення маневру, забезпечивши при цьому прихованість, обирати місця вогневих позицій з урахуванням так званої «глибини укриття» і системи спостереження противника, ство-

рювати з урахуванням профілю систему вогню й організовувати спостереження.

Не можна не враховувати і той факт, що MapInfo Professional надає нові можливості тривимірної візуалізації картографічної інформації, яка є недоступною для паперових карт. Тривимірне зображення місцевості з конкретної точки місцезнаходження з нанесеною бойовою обстановкою, дає найбільш повну картину командуру будь-якого рівня (слухачу), на відміну від звичайної паперової карти з нанесеними на ній об'єктами.

Однією з головних вимог до карти військового призначення, у тому числі і на заняттях, є підтримка ситуаційного відображення. Карта діє як просторова структура, на яку накладається оперативно-тактична обстановка, що показує поточне розташування військ. На паперовій карті не можна швидко відобразити ситуацію. ГІС MapInfo Professional вирішує це питання шляхом передачі каналами зв'язку лише оверлейних шарів з поточною (тематичною) інформацією. Це може бути не тільки список координат, які надають статус місцезнаходження об'єктів, але й елементи, які мають складну просторову структуру і відношення (осі руху у вигляді просторового графа, кордони з топологією, маршрути, мінні поля тощо).

Крім того, можливість зміни положення вузлів як одного об'єкта, так і групи об'єктів на електронній карті надає їй якість інтерактивності, що забезпечує загальне розширення можливостей самостійної навчальної роботи за рахунок використання активно діяльнісних форм навчання з можливістю впливати на досліджувані об'єкти і процеси, отримувати відповідні реакції, заглиблюватися в досліджуваний предмет і мати можливість апробації результатів тощо.

Отже, застосування геоінформаційних технологій на базі ГІС-паketу Map Info Professional дозволяє істотно скоротити витрати часу, збільшити обсяг і точність геопросторової інформації, що обробляється для прийняття командиром

(слухачем) обґрунтованого рішення на бойове застосування підрозділу.

Наведені вище можливості ГІС на базі програмного забезпечення Map Info Professional у сполученні з системою Moodle дозволять координально змінити методику і зміст дистанційних занять, проводити їх на новому технічному і методичному рівні.

Дистанційні навчальні заняття з тактичних (тактико-спеціальних) дисциплін з використанням ГІС на базі пакету MapInfo Professional будуть мати такі *дидактичні переваги*:

- надання можливості викладачу більш ефективно (за рахунок економії роботи з топографічними матеріалами) використовувати час відведений на заняття;
- навчання тактиці і військовій топографії з використанням найостанніших, актуальних просторових даних про місцевість, інфраструктуру, населення та ін.;
- надання викладачем, змінюючи тактичну обстановку (накладаючи одну тематичну карту (шар) на іншу), можливості слухачам наглядно зрозуміти взаємозв'язки між об'єктами місцевості та тактичними діями, одного тактичного епізоду з іншим;
- стимуляція розвитку просторового мислення у тих, хто навчається при побудові тривимірної моделі місцевостей і гіпсометричного їх профілю;
- сприяння як індивідуалізації навчання, так і формуванню навичок роботи в команді;
- використання і стимулювання пізнавального мислення через пошук нових можливостей;
- сприяння розвитку комплексного підходу, пов'язаного із збиранням, обробленням, аналізом і зберіганням просторових і тактичних даних;
- співставлення різних видів інформації через розвиток творчого мислення;
- стимулювання пошуку інформації різних видів і з різних джерел, необхідних для вирішення проблеми, здатності

визначити фактори, які впливають на якість даних;

- розвиток і/або вдосконалення комп'ютерної грамотності (управління файлами, робота з базами даних, таблицями, графікою, Інтернетом для передачі даних та ін.).

Для вирішення завдань дистанційного навчання тактичним (тактико-спеціальним) дисциплінам, при відпрацюванні задач з топографічними матеріалами, пропонується такий *порядок дій*:

- архівований інсталяційний пакет MapInfo Professional, разом з інструкцією з інсталяції та користування, завантажуються в систему Moodle;

- слухач скачує цей пакет і встановлює на свій комп'ютер (за необхідності викладач може провести консультацію в чаті відносно порядку інсталяції);

- викладач відкриває доступ до тактичних завдань відповідно до варіантів, до кожного з них прикріплюється карта з вихідною тактичною обстановкою (може бути растрова у форматі BMP, PNG, JPEG, TIFF або в архіві разом з TAB файлом);

- слухач завантажує карту, створює векторний шар і за допомогою інструментів MapInfo Professional відпрацьовує завдання (викладач проводить консультацію в чаті відносно відпрацювання завдання та роботи з ГІС-пакетом) (рис. 1);

- після відпрацювання завдання, слухач за допомогою опції MapInfo Professional – «створити звіт» зберігає графічний матеріал у форматі JPEG і надсилає на електронну пошту викладача. З урахуванням вищезазначеного можемо зробити висновок, що організація і методика дистанційного проведення групових занять, командно-штабних навчань, воєнних (воєнно-історичних) ігор з використанням системи Moodle і ГІС має *ряд особливостей*.

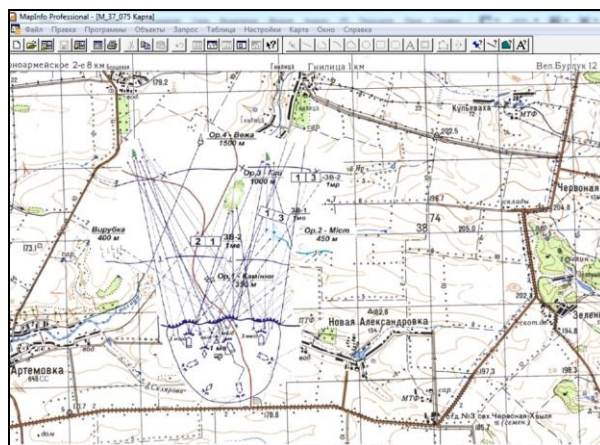


Рис. 1. Електронна топографічна карта з нанесеною в ході заняття тактичною обстановкою (варіант)

Вихідна тактична обстановка до цих видів навчальних занять повинна бути нанесена за допомогою програмних засобів ГІС на цифрові топографічні карти і розміщена в системі. Відпрацювання питання організації взаємодії методом розігрування основних тактичних епізодів, дій, доведення змін в тактичній обстановці (її нарощування) в ході заняття мають виконуватися його керівником шляхом передачі оверлейних шарів з поточною (тематичною) інформацією.

При проведенні групових вправ, командно-штабних навчань, воєнних (воєнно-історичних) ігор взаємодія між учасниками курсу має бути організована двома способами: традиційним (передача і прийом файлів електронних бойових графічних документів через e-mail, а текстових бойових документів – через форум) і за допомогою вебінарів.

Вебінар (webinar) – різновид онлайн-тренінгу, при якому викладач і ті, хто навчаються, спілкуються в текстових, аудіо- або відеочатах, що дозволяє активізувати творчу діяльність курсантів (слухачів, студентів). Постановка завдань викладачем, доповіді щодо висновків з оцінки обстановки, варіантів рішення, доведення бойових наказів (бойових розпоряджень),

вказівок з організації взаємодії, управління та всебічного забезпечення здійснюються в режимі он-лайн. Тема доповідей ілюструється слайдами (електронними бойовими документами) або написами на електронній дошці. Як правило, вебінари архівуються і стають доступні на вимогу, що є їх безсумнівною перевагою як засобу навчання, який застосовується в освіті, зокрема й у дистанційній.

При цьому слід враховувати, що тематика групових вправ, командно-штабних навчань, воєнних (воєно-історичних) ігор з використанням системи Moodle і ГІС з метою забезпечення збереження державної таємниці не має перевищувати рівень батальйону, а матеріал, який циркулює в системі, не повинен містити інформації з обмеженим доступом.

Для слухачів заочної форми навчання в міжзборовий період ці види навчальних занять можуть бути замінені *індивідуальними завданнями (контрольними роботами)*. У даному випадку ГІС-пакет MapInfoProessional може бути засобом виконання їх графічної частини та проведення розрахунків, а ПНС на базі платформи Moodle – засобом надання методичних рекомендацій, індивідуальних завдань, навчальних матеріалів та проведення онлайн-консультацій, що не мають таємних відомостей.

Сумісне використання системи Moodle та ГІС у військовій освіті надасть можливість, крім дистанційних навчальних занять, консультацій здійснювати *дистанційне керівництво виконанням інди-*

відуальних завдань курсантів (слухачів, студентів) за тематикою тактичних (тактико-спеціальних) дисциплін: виконання курсових робіт (проектів), розрахунково-графічних робіт, написання кваліфікаційних, дипломних (магістерських) робіт (проектів). Широкого розповсюдження може набути і *дистанційне керівництво науковою роботою курсантів (слухачів, студентів)*: підготовка до участі в засіданнях наукових гуртків, допомога в складанні доповідей на наукових семінарах, конференціях з тактичних питань тощо.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, дистанційне навчання основним видам занять з тактичних (тактико-спеціальних) дисциплін за допомогою системи Moodle не може бути ефективним без використання додаткового засобу навчання – інтерактивної електронної робочої карти, в якості якої пропонується використовувати ГІС-пакет Map Info Proessional. Упровадження цих засобів для дистанційного навчання тактичним (тактико-спеціальним) дисциплінам у національній військовій освіті розширить можливості сполучення службової діяльності і навчання, забезпечить економію витрат і часу, забезпечить спрямованість на персональні навчальні цілі курсанта (слухача, студента) відповідно до фахових компетентностей, роботу в команді та ряд інших важливих інноваційних якостей, не властивих традиційним формам навчання.

Список літератури

1. Радченко, К. А., Зміївський, Г. А., & Петрук, О. В. (2017) Розробка та впровадження дистанційних навчальних курсів з тактичних дисциплін у вищому військовому навчальному закладі. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. Х.: УІПА. №54-55. С. 165 – 173.
2. Радченко, К. А., & Зміївський, Г. А. (2018) Персональні навчальні систе-

ми: використання в дистанційному навчанні у військовій освіті. *Новий колегіум*. Х.: УІПА. № 1. С. 34 – 43.

3. Любарський, С. В. (2016) Застосування технологій дистанційного навчання в інституті. *Пріоритетні напрямки розвитку телекомунікаційних систем та мереж спеціального призначення*. Застосування підрозділів, комплексів, засобів зв'язку та автоматизації в АТО: зб. допо-

відей і тез доповідей IX науково-практичної конференції ВІТІ. 25 листопада 2016 р.К.: С. 44 – 52.

4.Шипулин, В. Д. (2010) Основные принципы геоинформационных систем: учебн. пособ. Х.:ХНАГХ. 337 с.

5.Кривошеев, А. М., Трофименко, П. Є.,& Приходько А. І. (2013) Застосування геоінформаційних технологій в ракетних військах і артилерії: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет. 287 с.

6. Прищепа, С. В. (2013) Геоінформаційна система як складова інформаційної системи збройних сил. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. №. 43. С. 318–324.

7. Світличний, О. О., & Плотницький,С.В.(2005) Основи геоінформатики:навч. посіб. Суми: Університетська книга, 320 с.

References

1. Radchenko, K. A., Zmiiiv's'kyj, H. A., & Petruk, O. V. (2017) *Rozrobka ta vprovadzhennia dystantsijnykh navchal'nykh kursiv z taktychnykh dystsyplin u vyschomu vijs'kovomu navchal'nomu zakladi*. [Development and introduction of distance training courses in tactical disciplines in higher military educational institutions.] *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity..* Kh.: UIPA. № 54-55. S. 165 – 173. [in Ukrainian].

2. Radchenko, K. A., & Zmiiiv's'kyj, H. A. (2018) *Personal'ni navchal'ni systemy: vykorystannia v dystantsijnomu navchanni u vijs'kovij osviti*. [Personal Learning Systems: Use in Distance Education in Military Education.] *Novyj kolehium*. Kh.: UIPA. № 1. S. 34 – 43. [in Ukrainian].

3. Liubars'kyj, S. V. (2016) *Zastosuvannia tekhnolohij dystantsijnoho navchan-*

nia v instytuti. [Application of technologies of distance learning at the institute.] *Priorytetni napriamky rozvytku telekomunikatsijnykh system ta merezh spetsial'noho pryznachennia. Zastosuvannia pidrozdiliv, kompleksiv, zasobiv zv'iazku ta avtomatyzatsii v ATO: zb. dopovidej i tez dopovidej IX naukovo-praktychnoi konferentsii VITI. 25 lystopada 2016 r. K.: S. 44 – 52.* [in Ukrainian].

4. Shipulin, V. D. (2010) *Osnovnye principy geoinformacionnyh sistem: uchebn. posob.* [Basic principles of geoinformation systems: educational.] H.: HNAGH. 337 s. [in Russian].

5. Krivosheev, A. M., Trofimenko, P. Є., & Prihod'ko A. I. (2013) *Zastosuvannja geoinformacijnih tehnologij v raketnih vijs'kah i artilerii: navch. posib.* [Application of Geoinformation Technologies in Missile Forces and Artillery: Teach. manual] Sumi: Sums'kij derzhavnij universitet. 287 s. [in Ukrainian].

6. Prishhepa, S. V. (2013) *Geoinformacijna sistema jak skladova informacijnoi sistemi zbrojnih sil. Zbirnik naukovih prac' Vijs'kovogo institutu Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka*. [Geoinformation system as a component of the information system of the armed forces. Collection of scientific works of the Military Institute of Kyiv National Taras Shevchenko University.] K.: Kiivs'kij nacional'nij universitet imeni Tarasa Shevchenka. №. 43. S. 318–324. [in Ukrainian].

7. Svitlichnij, O. O., & Plotnic'kij, S.V. (2005) *Osnovi geoinformatiki: navch. posib.* [Basics of Geoinformatics: Teaching.] Sumi : Universitets'ka kniga, 320 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.03.2018

Юлія Демідова

кандидат технічних наук, доцент, кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. А.І. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
E-mail: dem-ula@ukr.net

Гульнара Шахова

асистент, кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. А.І. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
E-mail: kvitochka700302@gmail.com

УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН У СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

Анотація: У статті розглядаються питання удосконалення викладання природничо-наукових дисциплін у студентів-психологів на основі організації та активізації самостійної позааудиторної роботи студентів над навчальним матеріалом. Детально розглянуто ключові підходи до самостійної роботи під час викладання природничо-наукових дисциплін, особливості планування та проведення різних видів самостійної роботи. Наведено основні елементи завдань до самостійної позааудиторної роботи студентів-психологів для дисциплін природничо-наукового циклу.

Ключові слова: самостійна робота студентів психологів, позааудиторна робота, природничо-наукові дисципліни.

Yulia Demidova

PhD in Technology, Associate Professor, Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department of the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkov Polytechnic Institute”, Kharkov, Ukraine
E-mail: dem-ula@ukr.net

Hulnara Shakhova

Assistant lecturer, Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department of the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkov Polytechnic Institute”, Kharkov, Ukraine
E-mail: kvitochka700302@gmail.com

THE IMPROVEMENT OF NATURAL SCIENTIFIC DISCIPLINES TEACH- ING OF STUDENTS PSYCHOLOGISTS

Abstract: The article examines the issues of improvement of natural science disciplines
© Юлія Демідова, Гульнара Шахова, 2018

teaching among student's psychologists on the basis of organizing and activating independent extracurricular work of students on educational material. The main approaches to independent work during the natural science disciplines teaching, the features of planning and conducting various types of independent work are considered in detail. The basic elements of the tasks for independent out-of-class work of student's psychologists for the disciplines of the natural-science cycle are given.

Key words: independent work of student's psychologists, extracurricular work, natural science disciplines.

Юлия Демидова, Гульнара Шахова

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНЫХ ДИСЦИПЛИН У СТУДЕНТОВ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования преподавания естественнонаучных дисциплин у студентов-психологов на основе организации и активизации самостоятельной внеаудиторной работы студентов над учебным материалом. Подробно рассмотрены ключевые подходы к самостоятельной работе во время преподавания естественнонаучных дисциплин, особенности планирования и проведения различных видов самостоятельной работы. Приведены основные элементы заданий для самостоятельной внеаудиторной работы студентов-психологов для дисциплин естественнонаучного цикла.

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов-психологов, внеаудиторная работа, естественнонаучные дисциплины.

Yulia Demidova, Hulnara Shakhova

An extended abstract of a paper on the subject of:

"The Improvement of Natural Scientific Disciplines Teaching of Students Psychologists"

Formation of certain skills and abilities to receive knowledge from different sources, to systematize the obtained information, to give an estimation of a specific professional situation occurs during the whole period of students psychologists training. This directly depends on the development of students' skills in self-education, therefore the achievement of the required qualification level is determined by an increase in the role of independent work of students (SRS) in the process of natural sciences disciplines teaching.

The analysis of recent research and publications. The analysis of works devoted to the problem of the organization of independent work of students of higher educational institutions (B.P. Yeisipov, P.I.

Pidkasystyi, S.V. Nedbayev, V.I. Spirin) testifies that independent work of students is one of the main aspects of preparation for future professional activity.

But, unfortunately, numerous studies indicate that the problem of independent work in high school remains poorly developed, there is a lack of a working algorithm in planning and conducting the SPS in terms of volume, time and content.

The purpose of the article is: to consider the key approaches to the organization and intensification of independent work of students psychologists during the natural sciences disciplines teaching.

The description of the main material. The improvement of the natural sciences teaching for future psychologists by activat-

ing the SPS directly is possible provided that the following main areas of construction of the educational process on the basis of the SPS are carried out: the increasing the role of independent work in the process of classroom training; the increasing of students' activity in all areas of independent work in non-auditing time; the improvement of the existing informational and methodological support of the educational process.

SPS is the obligatory part of the education process. The main form of non-auditing independent work of future psychologists at the Department of Pedagogy and Psychology Management of Social Systems is the implementation of individual and test tasks, writing essays, preparing presentations, preparing for seminars and practical classes and participating in conferences, etc. For the implementation of various types of independent work, the teachers of the de-

partment have developed a set of tasks and educational and methodological materials on the organization and activation of the SPS for each specific discipline of the natural sciences cycle. In order to develop a positive attitude of students towards extracurricular SPS, at each stage it is necessary to explain the goals and objectives of the work, to control the understanding of these goals by students, gradually forming their ability to formulate independently the task and achieve the goal of the task. Tasks for independent should be aimed at the development of general and professional competences.

Conclusions. Thus, the main task of SPS organizing and activating with the improvement of the natural sciences teaching is to create psychological and didactic conditions for the development of intellectual initiative and thinking in classes of any form.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Реформа вищої освіти, результатом якої є реалізація моделі багаторівневої підготовки, поступово змінює вимоги до майбутніх випускників за рівнем і змістом сформованих в процесі навчання компетенцій. На цей час найбільш затребуваною в суспільстві стає особистість, що має творчу усвідомлену позицію і гнучку адаптацію до всіх змін. Серед особистих якостей важливе значення має наявність у майбутніх фахівців будь-якого профілю певних здібностей і умінь отримувати знання з різних джерел, систематизувати отриману інформацію, надавати оцінку конкретній професійній ситуації. Формування такого вміння відбувається протягом усього періоду навчання за допомогою участі студентів в практичних заняттях, виконанні контрольних завдань і тестів, написанні курсових і випускних кваліфікаційних робіт. Подібна діяльність безпосередньо залежить від розвитку у студентів навичок самоосвіти, тому досягнення необхідного

кваліфікаційного рівня багато в чому визначається підвищенням ролі самостійної роботи студентів в навчальному процесі. У зв'язку з цим, найбільшого значення набуває самостійна робота студентів (СРС), що створює умови для формування готовності і вміння використовувати різні засоби інформації з метою пошуку необхідного знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Аналіз праць, присвячених проблемі організації самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів (Б. П. Єсіпова, П.І.Підкасистого, С.В.Недбаєвої, В.І. Спіріна), свідчить про те, що самостійна робота майбутніх фахівців є одним з основних аспектів підготовки до майбутньої професійної діяльності. У дослідженнях також акцентується увага на питаннях ролі самостійної роботи під час вивчення будь-яких дисциплін (В. К. Буряк, Т. Ю. Герасимова, С. А. Моїсєєв).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим при-

свячується дана стаття. Але, на жаль, численні дослідження свідчать про те, що проблема самостійної роботи у вищій школі залишається недостатньо розробленою. Практика свідчить, що спостерігається відсутність робочого алгоритму в плануванні та проведенні СРС за обсягом, часом та змістом.

Удосконалення викладання природничо-наукових дисциплін у майбутніх психологів неможливе без підвищення ролі СРС під час опрацювання навчального матеріалу, без посилення відповідальності викладачів за розвиток навичок самостійної роботи, за стимулювання професійного зростання студентів, виховання їх творчої активності та ініціативи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашого дослідження було розглянути ключові підходи до організації та активізації самостійної роботи студентів-психологів під час викладання природничо-наукових дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Формування знань у професійній підготовці фахівців є фундаментальною складовою професійної компетентності майбутніх психологів. Серед множини проблем, що постають сьогодні перед педагогікою вищої школи, особливо важливого значення набуває проблема удосконалення викладання природничо-наукових дисциплін. Дисципліни природничо-наукового комплексу призначені для розширення професійної спрямованості, культури та майстерності майбутніх фахівців, зокрема психологів. Вони займають вагомe місце у загальній системі гуманізації психологічної освіти, у прищепленні студентам розуміння відносин у системах «людина-людина», «людина-техніка», «людина-професійне середовище».

Природничо-наукові дисципліни повинні формувати у студентів-психологів професійні компетенції, сприяти розвитку аналітичного мислення та

причинно-наслідкових зв'язків у процесі навчання. Комплекс фундаментальної та природничо-наукової підготовки студентів з напрямку «Психологія» містить наступні дисципліни: анатомія центральної нервової системи та вищої нервової діяльності, зоопсихологія та порівняльна психологія, основи інформатики та обчислювальної техніки, вища математика та математична статистика, екологія, основи професійної безпеки та здоров'я людини, соціальна та психологічна безпека діяльності (рис.1).



Рисунок 1 – Комплекс фундаментальної та природничо-наукової підготовки студентів з напрямку «Психологія»

Усвідомлюючи важливість якості отримання професійних знань та вмінь, необхідним є удосконалення, упровадження та пошук нових форм та методів навчання, що наддасть можливість студентам-психологам отримати стійкі знання та практичні навички з дисциплін природно-наукового комплексу.

У сучасному вищому навчальному закладі організація навчального процесу базується на принципах достатності наукового, пізнавального, інформаційного та методичного забезпечення, здатного закласти основу самостійного творчого опанування й осмислення знань і прояву творчої та дослідницької ініціативи. Тому за останні роки в більшості вітчизняних університетів сталися позитивні зміни щодо зменшення частки аудиторних занять. Во-

дночас зросли обсяги індивідуальної та самостійної роботи студентів. У другій половині дня зі студентами проводяться індивідуальні заняття відповідно до розкладу, консультації, контроль за самостійною роботою тощо [3].

Інтеграція національної системи освіти до єдиного європейського простору потребує впровадження новітніх інтерактивних технологій навчання, розвитку науково-методичного та матеріального забезпечення навчального процесу. Серед них важливе місце посідають мотивації студентів до самостійної роботи з метою поглиблення знань, набуття вмінь і навичок, а також ті, що спрямовуються на інтенсифікацію навчального процесу з метою скорочення аудиторних занять за участю викладача з наданням повного обсягу знань і підвищенням якості навчального процесу. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність нормативного забезпечення СРС. Тобто самостійна робота повинна мати в усьому конкретність, підлягати перевірці, захисту й оцінюванню. Зміст СРС визначається навчальною програмою конкретної дисципліни, методичними матеріалами, завданнями, а також рекомендаціями викладача. Для виконання завдань СРС і досягнення мети найбільш раціональним чином необхідне узгодження діяльності студентів і викладачів. Контроль за виконанням СРС є одним з важливих елементів організації самостійної роботи студентів. Критерії оцінок контролю за самостійною роботою розробляються керівником курсу. Вони доводяться до відома студентів на початку вивчення курсу [1].

Нині методологією процесу навчання та оцінювання знань студента визначено його переорієнтацію із суто лекційно-інформаційної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форми. Пошук практичної реалізації такого підходу до навчання привів до ідеї використання в початковому процесі індивідуальних навчально-дослідних завдань [2].

Отже, традиційно використовуються такі форми організації та проведення самостійної роботи студентів: семестрові завдання для самостійної й індивідуальної роботи; консультації; індивідуальні заняття; колоквиуми; графічно-розрахункові та контрольні роботи тощо. Останнім часом форми такої роботи урізноманітнилися пошуком інформації в системі Інтернет, виконанням завдань за допомогою комп'ютера. Запропоновані форми проведення СРС дозволяють підвищити її рівень здійснення, але за умови відповідальності її учасників.

При вивченні будь-якої дисципліни природничо-наукового циклу організація СРС повинна об'єднувати взаємопов'язані наступні форми:

1. Позааудиторна самостійна робота;
2. Аудиторна самостійна робота, яка здійснюється під безпосереднім керівництвом викладача;
3. Творча, в тому числі науково-дослідницька робота та інформаційно-комунікативна.

Обов'язковою формою позааудиторної самостійної роботи студентів психологів на кафедрі педагогіки і психології правління соціальними системами є виконання індивідуальних та тестових завдань, написання рефератів, підготовка презентацій, підготовка до семінарів та практичних занять, участь у конференціях тощо. Реферативне та презентативне представлення самостійно опрацьованого матеріалу підвищує рівень збереження отриманих знань та сприяє швидкому їх відновленню, сприяє формуванню умінь і навичок, необхідних для майбутньої фахової діяльності. СРС сприяє розвитку самостійності, відповідальності й організованості, творчого підходу до вирішення проблем навчального і професійного рівня.

СРС є обов'язковою частиною навчального процесу. Для здійснення різних видів самостійної роботи викладачами кафедри розроблено комплекс завдань та навчально-методичних матеріалів щодо її

організації та активізації відповідно до вимог з кожної конкретної дисципліни природничо-наукового циклу.

Для розвинення позитивного ставлення студентів до позааудиторної СРС на кожному її етапі необхідно роз'яснювати цілі та завдання роботи, здійснювати контроль розуміння цих цілей студентами, поступово формуючи у них вміння само-

стійної постановки задачі та досягнення її мети. Завдання для самостійної роботи повинні бути спрямовані на розвиток загальних і професійних компетенцій.

В таблиці 1 наведено основні елементи завдань до самостійної позааудиторної роботи студентів психологів для дисциплін природничо-наукового комплексу.

Таблиця 1

Завдання для самостійної позааудиторної роботи студентів

Завдання для самостійної позааудиторної роботи студентів		
<i>Для оволодіння знаннями</i>	<i>Для закріплення та систематизації знань</i>	<i>Для формування вмінь</i>
Ознайомлення з текстом навчально-методичної літератури	Робота з конспектом лекцій	Рішення задач за зразком
Складання плану тексту	Повторна робота з навчальним матеріалом	Рішення задач за варіантом
Конспектування тексту	Складання плану і тез відповіді	Виконання розрахункових завдань
Робота з довідниками і словниками	Складання таблиць для систематизації навчального матеріалу	Рішення ситуаційних професійних задач
Робота з нормативними документами	Відповідь на контрольні запитання	Проектування різних складових професійної діяльності психолога
Науково-дослідницька робота	Підготовка повідомлень для виступів на семінарах, конференціях	Підготовка курсових та дипломних робіт
Використання інформаційно-комунікативних технологій	Підготовка рефератів	Підготовка до ділових ігор та тренінгових форм занять
Створення презентацій	Тестування	Аналіз професійних вмінь з використанням інформаційно-комунікативних технологій

Головним аспектом організації СРС є не оптимізація її окремих видів, а створення умов високої активності, забезпечення системності процесу самонавчання, самостійності та відповідальності студентів як в аудиторії, так і поза нею в процесі всіх видів навчальної діяльності[4].

Удосконалення викладання дисциплін природничо-наукового циклу студентам-психологам шляхом активізації СРС можливо за умови реалізації наступних основних напрямків побудови навчального процесу у вищому навчальному закладі:

1) Збільшення ролі самостійної роботи в процесі аудиторних занять. Це роз-

робка викладачами курсів методик і форм організації аудиторних занять, здатних забезпечити високий рівень самостійності студентів-психологів і поліпшення якості їх підготовки.

2) Підвищення активності студентів за всіма напрямками та завданнями самостійної роботи в позааудиторний час.

3) Удосконалення існуючого інформаційно-методичного забезпечення навчального процесу.

Ці умови дозволять і розвинути необхідні студенту якості (відповідальність, дисциплінованість тощо), і одночасно підвищать рівень їх компетентностей щодо оволодіння дисциплінами природничо-наукового циклу, зокрема за рахунок активізації СРС.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у

даному напрямку. Таким чином, головне завдання організації та активізації СРС при удосконаленні викладання природничо-наукових дисциплін полягає в створенні психолого-дидактичних умов розвитку інтелектуальної ініціативи і мислення на заняттях будь-якої форми. Основним принципом організації СРС повинен бути перехід студента від формального пасивного виконання певних завдань до пізнавальної активності з формуванням власної думки при вирішенні поставлених завдань. В результаті самостійної роботи студент повинен навчитися осмислено і самостійно працювати з навчально-методичними матеріалами, з науковою інформацією, використовувати засади самоорганізації для розвитку в подальшому вміння безперервно підвищувати свою кваліфікацію психолога.

Список літератури

1. Дмитриченко, М.Ф., Хорошун, Б. І., Язвинська, О. М., & Данчук В. Д. (2006) Вища освіта і Болонський процес. К.: Знання України, 440 с.

2. Петров Э. Г., Радванская, Л. Н., & Шаронова Н. В. (2007) Современные технологии обучения в высшей школе: учеб. пособие. Х.: Коллегиум, 172с.

3. Романовський О. Г., Пономарьов, О. С., & Ігнатюк О. А. (2011) Формування психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності : Монографія. Х. : Видавець Савчук О.О.; НТУ «ХПІ», 336 с.

4. Коновала О. А. (2012) Теорія і практика організації самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів : Монографія. Кривий Ріг: Книжкове видавництво Киреевського, 380

References

1. Dmytrychenko, M. F., Khoroshun, B. I., Yazvynska, O. M., & Danchuk V. D. (2006) *Vyshcha osvita i Bolonskyi protses*. [Higher education and Bologna process.] K.: Znannia Ukrainy, 440 s. [in Ukrainian].

2. Petrov Ye. G., Radvanskaja, L. N., & Sharonova N. V. (2007) *Sovremennye tehnologii obuchenija v vysshej shcole: ucheb. posobie*. [Modern technologies of teaching in higher education: Textbook.] H.: Kollegium, 172s. [in Russian].

3. Romanovskiy O. H., Ponomarov, O. S., & Ihnatiuk O. A. (2011) *Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv do profesiinoi diialnosti : Monohrafiia*. [Formation of psychological readiness of future specialists for professional activity: Monograph.] Kh. : Vydavets Savchuk O.O.; NTU «KhPI», 336 s. [in Ukrainian].

4. Konovala O. A. (2012) *Teoriia i praktyka orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv : Monohrafiia*. [Theory and practice of organization of independent work of students of higher educational institutions: Monograph.] Kryvyi Rih: Knyzhkove vydavnytstvo Kyreievskoho, 380 [in Ukrainian].

ВИМОГИ

до рукописів статей, що подаються до щоквартального науково-практичного журналу «Теорія і практика управління соціальними системами»

Головна мета видання – сприяти розвитку філософської, педагогічної та психологічної галузі знань, забезпечити можливість оприлюднення науково-педагогічними працівниками, а також іншими зацікавленими особами результатів власних наукових досліджень у межах компетенції відповідної галузі знань (філософія, педагогіка, психологія), ознайомлення наукової спільноти з актуальними напрямками розвитку наукової думки у межах тематичного спрямування наукового видання, а саме:

- теорія та практика управління соціальними системами;
- філософські, психолого-педагогічні та соціологічні основи управління;
- методологія досліджень та моделювання соціальних систем;
- філософія професійної освіти та підготовки керівників майбутнього;
- формування творчої особистості; еліти та лідерства;
- соціальне середовище як фактор управління;
- особистісний фактор в управлінській та педагогічній діяльності.

Редакційна колегія наукового видання приймає до опублікування матеріали наукових досліджень за умови дотримання авторами відповідних правил та вимог. Статті, подані з порушенням нижченаведених вимог, не допускаються до розгляду членами редакційної колегії.

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ:

1. *Технічні вимоги до оформлення статті:* розмір аркуша – А-4 (210x297 мм); орієнтація аркуша – книжкова; ліве, верхнє, праве та нижнє поля – 25 мм; рекомендований шрифт – Times New Roman Сур; розмір шрифту – 12; міжрядковий інтервал – 1. Мінімальний розмір статті – 8 тис. знаків з пробілами, максимальний – 34 тис.; найбільш прийнятний розмір статті – 20–24 тис.

Формули, графіки, діаграми, рисунки повинні бути виконані у графічному редакторі Word, бути згрупованими та доступними для редагування. Графічні об'єкти утворюються: формули – за допомогою редактора Microsoft Equation (меню Вставка / Об'єкт / Microsoft Equation); діаграми та графіки – за допомогою Майстра діаграм (меню Вставка / Рисунок / Діаграма); структурні схеми – за допомогою інструментарію панелі малювання. Треба пам'ятати, що включення графічного матеріалу до тексту наукової публікації може бути виправдано лише у тому випадку, коли подання відповідної інформації у іншому вигляді може призвести до втрати її змісту. Кількість графічних об'єктів у публікації повинна бути мінімальною. Під час підготовки графічного матеріалу автору варто взяти до уваги, що науково-практичний журнал «Теорія і практика управління соціальними системами» друкується у чорно-білому вигляді, а отже, рисунки, діаграми тощо повинні бути адаптовані до відповідного формату.

Оформлення рисунків та таблиць: підписи під рисунками – Times New Roman, 10 пт, курсив, вирівнювання по центру (приклад: *Рис. 1. Назва*); надписи над таблицями: *Таблиця 1, 2 і т.д.* – Times New Roman, 10 пт, курсив, вирівнюється за правим краєм, назва таблиці – наступний рядок, Times New Roman, 10 пт, жирний, вирівнювання по центру.

Наведена у статті статистична інформація повинна мати джерело походження, тобто бути підкріплена посиланням на список використаних джерел. Будь-яка цитата, яка використовується автором у межах статті, повинна бути підкріплена не лише посиланням на джерело її походження, а і точною вказівкою місця (сторінки) розташування цитати у його межах (наприклад, [2, с. 44]). Звертаємо увагу авторів, що посилання на підручники, навчально-методичну, науково-популярну літературу не схвалюється редколегією журналу. Посилання на власні публікації автора допускається лише у виняткових випадках, але при цьому авторські публікації у списку використаних джерел не повинні перевищувати 10%. Якщо під час аналізу останніх досліджень і публікацій автор згадує прізвище того чи іншого вченого, то список джерел інфо-

рмації повинен містити його публікацію. Автор статті повинен уникнути так званого повторного цитування, тобто посилання повинно здійснюватись на першоджерело інформації, а не на джерело, в якому міститься посилання на його походження. Наприклад, якщо автор наводить цитату М. Вебера, то посилання повинно бути на його конкретну роботу, а не на публікацію того вченого, який досліджував роботи М. Вебера.

УДК подається в першому рядку сторінки напівжирним шрифтом і вирівнюється за лівим краєм. Ініціали та прізвище автора розташовуються рядком нижче, вирівнюються по центру. Заголовок статті набирається в наступному рядку великими літерами з використанням напівжирного шрифту і вирівнюється посередині. Далі розташовуються анотація (2–3 лаконічних речення, що розпочинаються зі слів «досліджується», «розглядається», «пропонується» та ін.) і ключові слова (5–7 позицій) українською мовою. Анотація повинна коротко описувати авторські результати і висновки. Ключові слова мають не подаватися у вигляді загальнонаукових дефініцій, а бути максимально прив'язаними до специфіки статті. Далі стаття повинна містити: прізвище та ініціали автора, назву, анотацію та ключові слова англійською і російською мовами та основний текст (зразок оформлення статті додається).

Посилання на літературні джерела подаються в алфавітному порядку та в квадратних дужках (наприклад [1, с. 15]) і послідовно нумеруються (треба використовувати арабську нумерацію). Наприкінці статті, відповідно до вимог міжнародних систем цитування, автор статті повинен не лише навести список використаної літератури, а і подати його у вигляді окремого блоку в форматі References з використанням романського алфавіту. Звертаємо увагу, що джерела списку літератури у форматі References повинні *повторюватись в такому самому порядку, як і в основному списку літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні*. Для перекодування української кирилиці в трансліт автор статті може скористатися сайтом <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm>, а для перекодування російської кирилиці – сайтом <http://www.translit.ru> (зразок оформлення References додається).

У бібліографічному списку вказується лише та література, на яку є посилання у статті. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» (див. «Бюлетень ВАК», №5, 2009, Форма 23, затверджена наказом ВАК України від 29.05.2007 р. № 342, зі змінами та доповненнями, внесеними наказами ВАК України від 26.01. 2008 р. № 63, від 03.03. 2008 р № 147).

2. Правила подання статті. Примірник поданої до редакції наукового видання статті має бути надрукований на папері форматом А4 та бути завізований власноручним підписом автора на останній сторінці. Разом з паперовим примірником статті подається:

- завірений в установленому порядку витяг з протоколу засідання кафедри навчального закладу (науково-методичної ради установи) за місцем роботи (навчання) автора з рекомендацією до публікації поданого матеріалу (для осіб, які не мають наукового ступеня та вченого звання);

- завірену в установленому порядку рецензію доктора/кандидата наук за фахом видання (для осіб, які не мають наукового ступеня або вченого звання);

- розширену анотацію українською мовою та завірений в установленому порядку її переклад на англійську мову (переклад розширеної анотації може бути завірений бюро перекладів, кафедрою іноземних мов ВНЗ IV рівня акредитації, сертифікованим перекладачем або власним підписом автора статті за умови наявності у нього кваліфікації відповідного фахового спрямування (у цьому випадку автор подає копію диплому про вищу освіту); у виняткових випадках та за умови попередньої домовленості редакція журналу може сприяти автору в організації перекладу розширеної анотації на англійську мову (надання цієї послуги не гарантує автору прийняття поданої ним статті до друку); вимоги до розширеної англійської анотації подано нижче;

- заявку на розміщення статті у науково-практичному журналі «Теорія і практика управління соціальними системами» (зразок заявки розміщено на сайті видання);

– договір автора з редакцією видання щодо передачі окремих прав на подані до редакції наукового видання матеріали (право на друк матеріалів та їх розповсюдження; право на оприлюднення загальної інформації про автора (П.І.Б., науковий ступінь, вчене звання, контактна інформація тощо); право на включення поданих автором матеріалів до наукометричних баз даних тощо). Зразок договору розміщено на сайті видання);

– електронний носій інформації (CD), на якому збережено у вигляді окремих файлів: 1) статтю (текст матеріалів в електронному вигляді обов'язково повинен відповідати паперовому варіанту); 2) розширену анотацію українською мовою та її переклад англійською мовою; 3) заявку на розміщення статті.

Стаття приймається на розгляд та передається на внутрішню, так звану “сліпу” рецензію, тільки за наявності повного пакету документів та повних авторських даних. Редакція лишає за собою право: відхилити подану статтю; направити статтю автору на доопрацювання; на незначне редагування та скорочення, зберігаючи при цьому головні висновки та авторську стилістику. Позиція редакції може не збігатися з думкою автора, висловленою у статті. Розгляд та рецензування поданої статті розпочинається після отримання редколегією повного пакету документів. Розгляд та рецензування поданої статті, розпочинається після отримання редколегією інформації про оплату редакційно-видавничих послуг (вартість публікації з розрахунку 28 грн. за кожен сторінку статті (формат А4). Членам Координаційної ради та редакційної колегії науково-практичного журналу «Теорія і практика управління соціальними системами», штатним працівникам установ-засновників наукового видання (за умови клопотання адміністрації вищого навчального закладу), а також провідним ученим – докторам наук видавничі послуги надаються безкоштовно. У цьому випадку автор оплачує лише вартість примірника журналу та його пересилку за вказаною адресою. У разі отримання негативного висновку від членів редакційної колегії щодо наукової цінності поданої статті та прийняття рішення про неможливість її розміщення у науково-практичному журналі «Теорія і практика управління соціальними системами» автору повертається сплачена ним сума.

3. Структура статті. Для розміщення приймаються наукові статті, оформлені українською, російською або англійською мовами, якісно вивірені, де наявні та виділені жирним шрифтом такі необхідні елементи:

– **Постановка проблеми в загальному вигляді** та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор;

– **Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;

– **Формулювання мети статті** (постановка завдання);

– **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок** у даному напрямку.

4. Вимоги до розширеної анотації англійською мовою (англомовна версія статті). Згідно з пунктом 2.9 Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111, обов'язковою умовою опублікування статті є надання автором (-ами) тексту статті англійською мовою – у реферованому вигляді обсягом 4–6 тис. друкованих знаків із зазначенням прізвища, імені та по-батькові автора (-ів) та назви статті (без наведення переліку використаних джерел). Текст англомовної версії статті має містити виділені жирним шрифтом такі рубрики: постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки з даного дослідження. Текст статті та її реферований вигляд англійською мовою розміщуватиметься на веб-сторінці видання. Зразок оформлення тексту статті англійською мовою у реферованому вигляді додається.

УДК 354:37.088.2

Володимир Мороз

доктор наук з державного управління, професор, кафедра педагогіки і психології
управління соціальними системами, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна
ORCID ID 0000-0003-0796-5035
E-mail: moroz32@rambler.ru

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ОБРАННЯ КЕРІВНИКА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація: В статті розглянуто деякі з можливих напрямів удосконалення адміністративно-правових методів державно-управлінського впливу на механізм обрання керівника вищого навчального закладу. З'ясовано місце та роль держави у реалізації кадрової політики вищим навчальним закладом. Крім того, у статті обґрунтовано необхідність зменшення впливу органів студентського самоврядування на вирішення кадрових питань власником вищого навчального закладу. Стаття містить пропозиції щодо підвищення ефективності державного регулювання системи вищої освіти через зміну компетенції суб'єктів державного управління у процедурі обрання та призначення керівника вищого навчального закладу.

Ключові слова: обрання керівника ВНЗ; державне управління кадровим потенціалом; колегіальний орган громадського самоврядування ВНЗ; кваліфікаційні вимоги до кандидата; вища освіта; студентське самоврядування.

Volodymyr Moroz

Full Professor of Department of pedagogy and psychology of social systems management
of The National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute»,
Doctor of sciences (Public Administration), Kharkov, Ukraine

WAYS OF STATE REGULATION MECHANISMS' IMPROVEMENT IN THE PROCEDURE OF ELECTING THE HEAD OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Abstract: In the article there are considered some of the possible ways of improvement of the administrative and legal methods of state-management mechanism in order to influence the election of the higher educational establishment's head. The place and role of the state in the implementation of personnel policy of higher educational institution was clarified. Furthermore, in the article explains the need to reduce the impact of the student government towards addressing the staffing issues by the holder of higher education. This article contains suggestions for improving the efficiency of state regulation of higher education through the change of competence of public administration in the process of election and assignment of the head of the higher educational establishment.

Key words: election of the head of the university; state human resources management; collegiate local authorities of the university; qualification requirements; higher education; student government.

Владимир Мороз

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОЦЕДУРЫ ВЫБОРА РУКОВОДИТЕЛЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация: В статье рассмотрены некоторые из возможных направлений совершенствования административно-правовых методов государственно-управленческого воздействия на механизм избрания руководителя высшего учебного заведения. Определено место и роль государства в реализации кадровой политики высшим учебным заведением. Кроме того, в статье обоснована необходимость уменьшения влияния органов студенческого самоуправления на решение кадровых вопросов собственником вуза. Статья содержит предложения по повышению эффективности государственного регулирования системы высшего образования через изменение компетенции субъектов государственного управления в процедуре избрания и назначения руководителя высшего учебного заведения.

Ключевые слова: избрание руководителя вуза; государственное управление кадровым потенциалом; коллегиальный орган общественного самоуправления вуза; квалификационные требования к кандидатам; высшее образование; студенческое самоуправление.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЙОГО ДУБЛЮВАННЯ У ФОРМАТІ REFERENCES

Список літератури:

1. Архипова, М. В. (2009) Дослідницька компетентність майбутніх інженерів-педагогів. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., 22-24 жовтня 2009 р.* / Хмельниц. нац. ун-т, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Ін-т проф.-тех. освіти. Хмельницький, С. 144-148.
2. Бусел, В. Т. (2003) Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000. К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 1427 с.
3. Вихорева, О. О. (2008) Исследовательская деятельность старшеклассников в условиях дополнительного образования: монография. Челябинск : изд. центр Уральской академии, 188 с.
4. Головань, М. С. (2008) Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України.* № 3. С.23-30.
5. Головань, М. С., & Яценко, В. В. (2012) Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі : збірник наукових праць.* Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, Випуск VII. С.55–62.

References:

1. Arkhypova, M. V. (2009) *Doslidnytska kompetentnist maibutnikh inzheneriv-pedahohiv* [Research competence of future engineers-teachers]. *Profesiine stanovlennia osobystosti: problem i perspektyvy: materialy Vmizhnar. nauk.-prakt. konf., 22-24 zhovtnia 2009 r.* Khmelnyts. nats. un-t, In-tped. Osvity i osvity doroslykh, In-tprof.-tekh. osvity. – Khmelnytskyi, S. 144-148. [in Ukraine].
2. Busel, V. T. (2003) *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 170 000 .* [] К.: Irpin: VTF "Perun",. – 1427 s. [in Ukraine].
3. Vihoreva, O. O. (2008) *Issledovatel'skaja dejatel'nost' starsheklassnikov v uslovi-jah dopolnitel'nogo obrazovaniya: monografija.* [Research activity of high school students in conditions of additional education: monograph.] Cheljabinsk : izd. centr Ural'skoj akademii, 188s. [in Russian].
4. Holovan', M. S. (2008) *Kompetentsiia i kompetentnist': dosvid teorii, teoriia dosvidu.* [Competence and competence: experience of theory, theory of experience] *Vyscha osvita Ukrainy.* № 3. S.23-30. [in Ukraine].
5. Holovan', M. S., & Yatsenko, V. V. (2012) *Sutnist' ta zmist poniattia «doslidny-ts'ka kompetentnist'».* [The essence and content of the concept of "research competence"] *Te-oriia ta metodyka navchannia fundamental'nykh dystsyplin u vyschij shkoli : zbirnyk nau-kovykh prats'.* Kryvyj Rih : Vydavnychyj viddil NMetAU, Vypusk VII. С.55–62. [in Ukraine].

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ У РЕФЕРОВАНОМУ ВИГЛЯДІ

Розширена анотація

статті **Мороза Володимира Михайловича** на тему: “Напрями вдосконалення механізмів державного регулювання процедури обрання керівника вищого навчального закладу” (*це речення подається українською мовою*).

Moroz V.M. Doctor of sciences (Public Administration), Associate Professor, Full Professor of Department of pedagogy and psychology of social systems management, NTU “KhPI”, Kharkiv

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Ways of state regulation mechanisms' improvement in the procedure of electing the head of higher educational establishment”

Далі, відповідно до запропонованої нижче структури, подається розширена анотація англійською мовою (загальний обсяг від 4 до 6 тис. знаків) з обов’язковим виділенням назв структурних елементів статті (приклад подано нижче). Нагадуємо, що розширена анотація повинна відображати зміст статті та як можна точніше презентувати авторську думку щодо предмета наукового пошуку.

Problem setting (*English text*).

Recent research and publications analysis (*English text*).

Paper objective (*English text*).

Paper main body (*English text*).

Conclusions of the research (*English text*).

_____ (підпис особи, яка здійснила переклад)

Переклад здійснено _____ (вказати дату) _____ (вказати повну назву організації, яка здійснювала переклад, та П.І.Б. і посаду конкретного виконавця перекладу).

(підпис виконавця перекладу обов’язково повинен бути завірений в установленому порядку, наприклад, печаткою організації).

ЗАЯВКА

на розміщення статті у щоквартальному науково-практичному журналі
“Теорія і практика управління соціальними системами”

Прізвище

Ім'я

По батькові

Місце роботи

Посада

Науковий ступінь

Вчене звання

Назва статті

Пропонована рубрика (філософія, педагогіка, психологія)

Адреса, телефони та E-mail для контактів

Поштова адреса для надсилання авторського примірника

Підтверджую своє бажання розмістити статтю у щоквартальному науково-практичному журналі “Теорія і практика управління соціальними системами” і *гарантую, що подана стаття є власною розробкою автора (авторів) та ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях*

Погоджуюсь з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення і порядку подачі матеріалів. Підтверджую свою згоду на розміщення поданої статті, так само як і розширеної анотації до неї в інформаційних системах (наприклад, на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, в мережі Open Journal Systems тощо) та міжнародних наукометричних базах даних

«_____» _____ 20__ р. _____

Наукове видання

Щоквартальний науково-практичний журнал

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ:
ФІЛОСОФІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІОЛОГІЯ**

2'2018

Редактор *О. В. Квасник*
Комп'ютерна верстка *А. Н. Шквиря*

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України: Серія КВ №5212 від 18.06.2001 р.

Підп. до друку _____ р. Формат 60х84 1/8. Папір Кум Lux.
Друк – різнографія. Ум. друк. арк. _____. Обл.-вид. арк. _____.
Наклад 300 прим. 1-й завод – 100. Зам. № _____. Ціна договірна.

Видавничий центр НТУ “ХПІ”.
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК№3657 від 24.12.2009 р.
61002, Харків, вул. Фрунзе, 21

Друкарня НТУ “ХПІ”. 61002, Харків, вул. Фрунзе, 21.